

TÖREDÉKEK

EGY MAGYAR REFORMÁTUS LELKÉSZ
HÁNYATOTT ÉLETÉBŐL

ÍRTA
HARSÁNYI GUSZTÁV
CURIAI BÍRÓ

„Mutta tulit fecitque Puer, suda-
vit et alsit, abstinult. venere et Bacho.”

ELŐSZÓ.

Több rendbeli hiteles és eredeti okirat, részben pedig emlékezet állván rendelkezésemre, hosszú ideig töprengtettem Telette, vájjon megkíséreljem-e? Lesz-e sikere és haszna annak, hogy a gyermekkoromban annyiszor elbeszélni hallott egyes epizódokat egybeállítva, e szerény művet közrebocsássam?

Végre is arra az elhatározásra jutottam, hogy talán nem végzek hiábavaló munkát, ha egy porszemet én is viszek a magyar protestantizmus újabb történetének, majdan arra hívatott által, az utókor számára leendő megírásához, illetve a történelem kiegészítéséhez.

Lelkem teljes idealizmusával és a fiúi kegyelet hatása alatt ugyan, mindazáltal hűséges krónikás gyanánt, a részint okmányokból, részint szájhagyomány után tudomásomra jutott s emlékeimben híven megmaradt eseményeknek lehető sorrendbe szedésével kívántam a hazafias és felvilágosult elmék részére, ezt a, sajnos, csak töredékeiben megrajzolt eseményeket összeállító művecskét megírni, már cziütal is elnézést kérve a jogosult kritikától, nemcsak az irány esetleges pongyolasága és egyéb gyarlóságaiért, mint még inkább, ha valahol a dátumok, vagy a sorrend tekintetében tévednék, mert leginkább az a cél lebegett előttem, hogy a szerintem magyar hazánkat és református egyetemes egyházunkat érdeklő, eme reám sok esetben okiratokkal igazolt és szóbeli hagyomány útján jutott adatok megörökíttessenek.

Sokkal nagyobb hűséggel és a közvetlenség erejével írta ugyan meg azokat az, akivel megtörténtek, s célja az volt, hogy „Életrajzom” című munkáját közre is adandja. Azonban — fájdalom! — ez a kézirat nyomtalanul eltűnt és ahhoz többé soha nem jutottam.

Történt ugyanis, hogy a felsőszabolcsi református egyházmegye lelkészei az 1884. év október 31-én Nyíregyházán, két öreg paptársuknak 50 éves szolgálati jubileumát megünnepelni kívánván, Lukács Ödön, akkori egyházmegyei esperes, Kálmánczhelyi János nevű anarcsi és Harsányi Sámuel apagyí református lelkészektől életrajzi adatokat kért be.

Az utóbb nevezett, mint már 77-ik évében levő, reszkető kezű öreg úr, azt a vigyázatlanságot követte el, hogy eredeti, nagy gonddal és fáradsággal összeállított kéziratát nyújtotta át, abban a reményben, hogy azt majd használat után visszaadják! Az esperes ki is adta az ünnepélyen szereplő egyik vidéki fiatal lelkésznek: Andrassy Kálmán bűji papnak, hogy megfelelő kivonatban készítse el. Ez meg is történt, a nagyon is rövidre szabott kivonatos életrajzi adatokat nevezett lelkész a nyíregyházai református templomban 1884 október 31-én, délelőtt tartott ünnepélyes istenitisztelet közben, a szószékről a nagyszámú ünneplő gyülekezet előtt fel is olvasta (persze ismét rendkívül összevont dióhéjban) s aztán, hogy az eredeti „Életrajz” hova lett, azt többé kinyomoznom nem sikerült. Édesatyám kevés hó múlva elhunyt és betegsége gátolta az iratok visszakérésében. Majd, midőn később a sok baj között, ez a dolog is eszembe jutott, Andrassy lelkész úr az évek múlva hozzá intézett kérdésemre Lukács Ödön volt esperes úrra utalt. Ez a nagyképzettségű, erős energiájú, kiváló szónok és nagy tudományú férfiú azonban, sajnos, időközben, virágzó férfi korában, váratlanul elhunyt s ennek következtében irományait megtalálnom sem sikerülvén, ezek sorsára jutottak a két öreg pap életrajzi adatait feltüntető kéziratok is.

Még abban az időben hasonló közérdekű és irodalmi dolgokkal nem igen foglalkozó, hivatalos kötelességekkel túlhalmozott ifjú tisztviselő lévén, a kéziratok visszaszerzése iránt — sajnos — nem tettem kellő időben intézkedéseket.

Ezek miatt, mint már emlitem, csak emlékezetből s néhány véletlenül feltalált írásbeli okmány segítségével adom közre lelkiismeretes hűséggel azokat, amiket feledhetetlen jó apámtól, rajongó gyermeki figyelmezés között annak idején többször elbeszéltni hallottam.

I. CÍM.

ELSŐ FEJEZET.

A XIX. század elején, Zemplén vármegye tiszamenti részén, a máig is virágzó Tiszakarád nevű községben, Harsányi Sándor töltötte be a lelkészi hivatalt. Úgy a vármegyében, mint az alsózempléni református tractusban köztiszteletben álló tudós, ú. n. Assessor pap volt. Ősrégi nemesi családból származott, amelynek elei már 1603-ban Bocskai Istvántól „régii nemességük” megújítását nyerő, majd 1623-ban II-ik Ferdinándtól újból nemességgel kitüntetett és „Sárospataki” előnév használatával feljogosított nemes atyafiak voltak. Címerükben úgy az alsó, mint a felső mezőben balkezében egy levágott török főt, jobb kezében felemelt kardot tartó harcos vitézzel, ami arra mutat, amint az, egy kezemben levő és 1820-ban kelt, öreg emberek által hatóság előtt tett nyilatkozatból is kitűnik, hogy a sárospataki Harsányi család elei, már a régi időkben is harcos, a szabadságért, a trónért és a hazáért küzdő, igaz magyarok voltak.

Harsányi Sándor karádi lelkésznek, a szintén ősi nemesi családból származó nejével, Szathmáry Máriával folytatott házasságából 8 élő gyermeke született, ú. m.: Ábrahám, György, Sámuel, József, Mária, Zsuzsanna, Erzsébet és Borbála.

A 4 fiút az országos híriú sárospataki kollégiumban taníttatta az öreg úr, még pedig nagy nehézségek közepette, mert ha jól emlékezem a közölt dátumra, az 1820-ik esztendőben nagy drágaság ütven be, egy köből búzát 80 váltó cédula forintokon vett meg és mivel abban a boldog időben a Tisza, meg a Bodrog folyók minden évben összeölelkeztek, az ú. n. Bodrog-közön csónakon küldötte be a nagy tiszteletű úr a „köből életet”, egyet-mást, a háztól kikerült holmi sonka, kolbász, meg aprólékfélékkel vegyest megtöltött szatyorral együtt, az ősi sárospataki református kollégium falai között élő tanuló fiainak.

Ábrahámól gazdálkodó földesúr vált és előbb Viss-on telepedett le, majd Zsádányban, a Szilágyi Terézia nevű, Visról származott nejeről szálló curiában olvasgatta Hornért (az Iliást), Cicerót és Virgiliust (amely munkásság — közbe legyen mondva — a gazdaságának nem épen szolgált előnyére).

A György nevű fiú — a rendkívül szorgalmas tanulmányok következtében már felső tanuló korában — egy nagy betegség kiállása után zavart elméjűvé vált és Sárospatakon hunyt el, mint öreg diák.

A Sámuel nevű fiúról alább részletesen lesz szó. A József nevű fiú tanulni nem, de faragsálni annál inkább szeretett s mert abban az időben még az ipar e vidéken igen egyoldalú volt, asztalmesterségre kívánczolt. Amibe nagy nehezen az apja is beleegyezvén, tanoncévei után vándorútra kelt, majd Dombrádon telepedett meg, hol közbecsülésben és szeretetben állását az is mutatja, hogy a dombrádi fényes ecclesiának a 60-as évek végén (vagy a 70-es évek elején, már biztosan nem tudom) főkurátorává választották és az utolsó évtizedekben már mint gazdálkodó földesúr tartotta ott fenn családját.

Végül a karádi lelkészlak négy virágszála — mindannyian, mint kitűnő gazdasszonyok, idővel egymásután férjhez mentek, még pedig: Mária Arday Károlyhoz (aki később karádi lelkész lett), Erzsébetet és Zsuzsannát Hajdúnánásra vitték férjhez, egyik Rékassy Gáborné, a másik Pongor Gáborné lett; végül a legkisebb, Borbála nevű leány Karádon ment férjhez egy Csombóky József nevű jómódú földbirtokoshoz.

A kor történelmi részét és az akkori emberek naiv gondolkozásmódját felelevenítő epizódok gyanánt felemlítem, hogy a karádi embereket annak idején „baglyok”nak csúfolták a környékeliek, ami onnan eredt, hogy egy ízben — a rege szerint — még a XVIII-ik században két karádi földműves átcsónakázván a Tiszán túl fekvő őserdőbe, egy fa kivágásánál annak odújában 2 barnapettyes nagy tojást talált. Azt hívén, hogy valami értékes, dalos madárnak a „költeményei”, hazavitték, az anyjukoknak átadták s azok szépen megosztozva, az egyik is, a másik is, az épp akkor megülő kotlós alá rejtette el a tojásokat s mikor 3 hétre a csirkék kikeltek, mindkét háznál egy-egy csodaszámba vett, a rendes csirkéktől elütő

magzat került ki az erdőről hozott tojásokból, amelyekről aztán a községi böles kupaktanács nagysokára kisütötte, hogy biz azok bagoly fiókák lennének . . . Nosza, híre ment ennek a környéken s attól fogva, ha valaki nemes Karád községében bot emelést akart látni, csak az „uhu” szót kellett elkiáltani.

No de, ettől a kis kellemetlenségtől eltekintve, egyébként okos, értelmes, vallásos és hazafias jámbor nép lakta a községet, amely az Úrnak 1790-ik esztendejében, t. i. mihelyt a földi hatalmasságok még ezt is megengedlek, templomot, tornyot építvén, a főbejárati ajtó felé kifaragtatta az építő pallérral azt, hogy „Épült” „Karádon az Úrnak 1790-ik esztendejében”. Mintha bizony „másutt” is szokták volna, egyéb helyeken, a templomot építeni és a helyszínére szállítani,

Boldog egyszerű idők voltak azok. A nép jámbor, Istenfélő, jó hazaik urat, előljárót megbecsülő, bibliaforgató, becsületes és meglégedett életet élt. Aminek oka az is lehetett, hogy az időnként betévedt és esetleg gyanús vándorokat, házalókat és hírhordókat éjjelre a Nagytiszteletű úr egyházi urammal egy csónakon a túlpartra tétette át, nehogy baj legyen a faluban.

Elnézést kell kérnem ezért a kis kitérésért, de e szerény keret szükséges ahhoz, hogy az elbeszélendők alapját lerakva, a jellemezendő egyén gyermekkori neveltetéséből folyó, a széles nagyvilágba kitörő vágyait, majdan küzdelmeit megindokolni lehessen.

MÁSODIK FEJEZET.

A biblia, mint eleink felfogása szerint — minden tudományak ősforrása — a régebbi időkben gyakori olvasás tárgyául szolgálván, nagyon természetes, ha aztán az egyes buzgó és vallásos szülők, szülőtteiket sok esetben az ősi biblianevekre látták el. Ez történt a tiszakarádi paróchián is több, mint 100 évvel ezelőtt s így kapták a keresztségben az elsőszülött az Ábrahám, majd a II-ik fiú a Sámuel nevet.

A karádi református egyház szülőiteik anyakönyvének 1808. évi 75-ik tétele alatt ékes latinsággal beírt feljegyzésnek kezeimnél levő hiteles kiadmánya 18K1 április 8-án állíttatott ki; ebből kitűnik, hogy nemes íársányi Sándor Isten hű szolgájának (verbi divini minister) és neje nemes Szathmáry

Máriának 1808. évi december 21-én egy, a keresztségben Sámuel nevet nyert fiók született; kinek keresztszülei Kasza Ferenc dombrádi református lelkész és neje Pásztor Juliánná voltak.

A lelkész által kiadott születési anyakönyvi kivonat, a később Olaszthonban állomásozó Sámuel részére, ott használtatván fel, — még külön a következő polgári hivatalos záradékkal is el van látva: „Praesentem Copiam matricularem cum original! in omnibus conformam esse testatur. Karárdini Die ápril. 8. anno 1846. Joannes Biliary m. pr. Juratus circuli nótarius. (Pécséi.)

Érdekes a két, — még teljesen ép pecsét is. Míg a kiállító református lelkész által alkalmazott pecséten két emberi alak, ú. m. egy sisakos harcos úr és egy pór férfi állanak s a köriratból „Sigillum N. E. Karád 1780” vehető ki, addig a polgári hatóság pecsétjén bárom halom felett egy félhold és e felett 3 csillag látható, a körirat „Karád 1787” felírást mutat.

A nagy Napóleon fénykorában e kicsiny tiszamenti eldugott községben szülelt Harsányi Sámuelnek kis gyermek korából kevés adatom van. Csak arra emlékezem, mert többször elbeszélte, miszerint édesapja igen komoly, szigorú férfi volt, akiről mindig azt hitte, hogy őt: a gyermekét nem szívlelheti! Egy ízben azonban a gyermek súlyos betegségbe esvén, az apa oly aggódó gonddí l ápolta és oly figyelmes szeretetet mutatott a lázban fekvő fiúcska beteg ágyánál, hogy ez ekkor meggyőződött arról, hogy édesapja őt is forró szeretettel veszi körül és a máskor szigorú, egyenes lelkű, rendetlenséget nem tűrő apa, csakis a sok gyermek közölt fenntartani célzott rend és a házi fegyelem szempontjából mulat komoly magatartást.

(Mellesleg itt kiemelem, hogy hasonlókat a saját gyermekkoromban én is tapasztaltam és jó apám a fentieket nekem már csak felnőtt ifjú koromban beszélt el.)

Az otthoni gondos elemi oktatás után, a nagyobb fiú testvérekkel együtt 1819—1820 táj ı η Sárospatakra, az ősi református kollégiumba került a kis Sámuel, ahol egy kezemben levő „Testimonium Scholasti” feliratú 1834 május G-ikán kiállított latin szövegű eredeti okirattól az tűnik ki, hogy az 1827/8. és 1828/9-iki iskolai években már a Humaniorákból,

valamint a bölcsészettanból, a politikából, jogból a legnagyobb szorgalommal levizsgázott.

„E statistica, Politica, Jure. Naturae, positivo hungariae ei Criminali, item Ecclesiastic o Catholicorum et evangelicorum acmetallico Calculum eminentiae promeruerit. Philosophiam theoretica et praci. Jus item naturae privat Publicum Univ. et Gentium cum calculó eminentiae absolvit. Loquitur-hungarice, latine, germanice.

Kitűnik ebből a latin okmányból még az is, hogy tanárai: Nyiry István, Miklóssy László és Gortvay János voltak.

Ezt megelőzőleg azonban, mint általa sokszor elbeszélte, tényként említem, hogy az úgynevezett Humaniorák tanulása idején, vagyis az akkori középiskolának nevezett I—VI. osztályokban: Kézy Mózes volt a legkedvesebb tanára, aki mint híres mathesis professzor volt akkoriban Sárospatakon ösmeretes, s midőn egy alkalommal egy nehéz algebrai képletet a kis Sámuel, az osztályban egyedül volt képes megfelelőleg levezetni és megoldani a számiani feladványt, a szigorú és rettegett tanár olyan hevületbe jöött, hogy a fiút ott, az osztály színe előtt megölelte, laboratóriumába bevettette és assistensének kinevezte, azontúl a physikai szerek őrzésével és előkészítésével is megbízta; sőt egyetlen fiának a correpetitori állására is felkérte és a saját családjában teljes ellátásban részesítette.

Íme! milyen tanárok voltak akkor! nemcsak tanítómeszterei, de apjuk helyett atyjuk voltak a tanulóknak.

Úgy is szólította azontúl a lures Kézy Mózes, a kis Sámuel, mint édes fiát, sőt egy ízben megakartta esketni, hogy vagy mérnöki vagy mathesis et physicus professzori pályára lépjen!

Vajha! megfogadta volna ezt az atyai jó tanácsot! Talán nem szenvedett volna később annyit?!

Az előbb ösmertetett végbizonyítványból kiderült még, hogy iskoláit 1829-ben elvégezvén, publiais praeceptorrá lett és a sárospataki főiskolában, mini segédtanár tanított.

Csakhamar azonban a később nagy hírűvé vált: Budaméri Ujházy László gyermekeihez kapott meghívást. Amit egy, a most nevezett — későbbi forradalmi kormánybiztos, és külföldre, úgy hiszem az Egyesült Amerikai Államokba menekült és ott elhunyt jeles nagy férfúnak — kezeim között levő

sajátkezüleg írt és aláírt — címeres pecsétjével ellátott következő bizonyítványa igazol:

„Hogy Harsányi Sámuel úr, mint 6 esztendő s diák, házamnál egy fiamat és három leánykáimat 1830-ban esztendeig szerencsés foganattal nevelvén és tanítván, magát azon idő alatt fáradhatatlan szorgalma és igazi erkölcsös s nyájas magaviselete által dicséretesen és szakadatlanul megkülönböztette, — ezennel nyilván bizonyítom, felyebbvalói kétségen kívül telyes mértékben megérdemlenclo kedvezéseiben őtet méltán ajánlván.

Budamérbe December 23-án 1830. Budaméri Ujházy László sk. (Pecsét.) A hátlapon a következő feljegyzéssel: Vidis S. Patakiensi D. 3. .Iannarii 1831. Bened. Kálniczky h. s. Rector mp”.

A még elég ép pecsét alsó címei-pajzsa harántul kétfelé osztva, alól ágat tartó guggoló medvét, a másik oldalon almát tartó és ágaskodó szárnyas oroszlánt és felül a címer pajzson levő sisak rostély tetején repülésre készülő sast mutat.

Amely összegeiből a hajdani Ujházy ősök vadászdicőségére lehet következtetni.

Az 1833-ik év szeptember 18-ik napján Jászay Mihály, mint a felsőzempleni és nngi egyházi társaság esperestyé és deregnyei prédikátor által kiállított eredeti okmány azt bizonyítja, hogy „ifjú Tiszteletes Harsányi Sámuel úr, a sátoralja-újhelyi nemes Ecciésia káplányi hivatalát elfogadta és minek utána a papi szent hivatalra megkívántató tudományos esmé*-reteire nézve megvizsgáltatott s Consistoriumunk által teljes megelegetést nyert, feleleteinél fogva arra méltónak találtatott volna, a tiszáninneri főtiszteletű superintendencia superinlendense főtiszteletű Szathmári József úr által, e tekintetbe lett meghatalmazásánál fogva, a fent tisztelt Tiszteletes férfiú, a papi szent hivata' minden tiszteinek folytatására: nevezetesen az Isten szent beszédének tisztán lejendő hirdetésére és a szent Saeramentumokriak a Jézus hagyomása szerint való kiszolgáltatására egyházi Rendszabályaink értelmében szabva, az Iskei paróchián tartóit egyházi gyűlés színe előtt, általam kibocsátatott”.

Milyen szép, tormás, magyaros stílus abban a latin nyelvű *korszakban?*

Ugyanezen a napon kelt a hosszú magyar szövegű eskü-forma levél is, hasonló gyönyörű magyaros ízű, igaz kálvinista papi eskü szöveg, sajátkezűleg írva és aláírva.

Az 1833-ik év augusztus 10-ik napjától 1834-ik év március 9-ik napjáig viselte ezután tiszteletes Harsányi Sámuel a sátoraljaújhelyi fényes egyháznál a segédlelkészi hivatalt, amiről az alábbi eredetiben meglévő magyar szövegű bizonyítvány tanúskodik:

„Mi: a sátorallyaujhelyi Helv. Vallás tételt követő Ecclesia Hites Consistoriuma, adjuk biznyságul mindeneknek ezen Levelünknek rendjében, hogy Tiszteletes Harsányi Sámuel Úr. ki is az múlt 1833-ik Esztendő augusztus holnapnak 10-ik napján Ekklesiánkban káplánynak közinkbe jővén, most pedig azon okból, hogy magát a Tudományokban, a külföldi tapasztalásokban mindinkább tökéletesítse, s az Papi Hivatalra alkalmatossá tegye, — külső országokra kimenő szándékát jelentvén, érintett Hivatalát e f. Esztendő mártius hónapnak 9-ik napján Ekklesiánkban rendes bucsu vétellel bevégezte; Hét holnapoknak lefolyta alatt Gyülekezetünkben viselt Díszes Hivatalában minden igyekezet lel és szorgalommal eljár, mindenekben magát az illendőséghez alkalmaztatta s szép Jelen-ségéért viszi szeretetünket”.

Melyről is kiadtuk ezen Biznyság Levelünket. S. A. Újhelyben Mártius holnapnak 16-ik napján 1834-ik Esztendőben tartott Consistoriális Gyűlésünkből. Kiadatott Keresztessy József Consist. hites jegyző által Milotay József a s. a. újhelyi református keresztyén Gyülekezet Prédikátora s Tekintetes Zemplén vármegye Táblabírája m. s. k. (Pecsét), Zilay Szakáts Péter in. s. k. a fentirt Ekklesia főcuratora. (Pecsét.)

Van ezeken felül még egy érdekes bizonyítvány is a kezeim között, amelyet a bécsi egyetem akkori református theológia tanszékét betöltő híres Palay János egyetemi tanár állított ki ékes latin nyelven, ekként:

L. B. S.

„Ornatissimum ae Egregium Dominum Sámuelem Harsányi Theologiae Condidatum Hungarum e vico Karád oriundum Helv. Conf. addictum uberioris experientiae Causa Metropolitimque Imperii invisentem et proxime per quinque mensis hicce commoratum nonmodó insignia memorabilia hujus civitatis primatiae lustrasse; sed etiam in officio Sacró me absentem supplevisse; omninoque inter nos vitam homine rébus sacris devótó dignum egisse; seque nobis de méliori commendasse hicce lubenter testamur. Vindobonae 25 September 1834. Joannes Patay mp. in Institutó Theolog. Protest. Professor S. O. et VD. tur. M.” (Pecsét.)

Magyarul:

„Üdv az olvasónak. Jelen sorok erejénél fogva készséggel bizonyítom, hogy Harsányi Sámuel karádi illetőségű, református vallású Magyarországi theológiai Candidatus tudományos és kiváló úr, e birodalmi székvárost bővebb tapasztalatok szerzése céljából megtekintvén, és a közel múltban 5 hónapon keresztül itt időzvé, nemcsak e székvárosnak kiváló emlékébe vésődött, hanem távollétem alkalmával a szent szolgálatban is helyettesített és általában körünkben szent hivatalt viselő »emberhez méltólag viselkedett és magát nekünk a legjobban be is ajánlotta.

Bécs, 1834. szept. 25. (P. H.) Patay János sk., a theológiai intézet nyilv. rendes tanára és bécsi lelkész”.

Maga a fenti bizonyítvány vékony hártya papíron íratott és a papír két lapján köriratok láthatók víznyomással beiktatva; az egyikben I. Ferenc császár mellképe „Francz der Erste Deutschlands Befreier” körirattal; a másik lapon középen a kétféjű sasos császári címer és „Gott erhalte Den Kaiser von Oesterreich” körirattal!

HARMADIK FEJEZET

Az ezentúl következők megértése okából szükségesnek tartok egy kis történelmi visszapillantást.

A XIX. század III-ik évtizedében, az ú. n. „Grandnation” ismét forrongani kezdett és a hosszas száműzésben mit sem

feledő és mit sem tanuló gyűlölt Barbonokat újból elkergetve, ú. n. polgári királyságot létesített.

Ez a változás az olasz nemzet széttagolt, 100 féle, — kisebb-nagyobb zsarnok (tyranni Cento) alatt nyögő városaiban is mozgalmakat idézett fel. Megalakultak az olasz titkos társulatok, a Carbonárik, maffiák, Garibaldisták előhírnökei.

Az olasz földön akkor az osztrák császári hatalom volt a legnagyobb úr, mert az egész felső Olaszországot, Lombardiát, Velence tartományt, Toskánát, Módenót, Pármát, Piacenzát, Gwastellót jogara alatt tartotta, sőt a római pápa akkori világi hatalmát uraló ú. n. pápai államban is felügyelt a rendre»

Természetes, ez a hatalmi pozíció óriási jövedelmet biztosított a bécsieknek s az olasz tartományok féltett gyarmatai voltak a Habsburgi uralkodóháznak. Épp ezért az olasz városokban erős katonai őrségeket tartottak. S miután az osztrák-magyar birodalomnak mindig ígjobb, legmegbízhatóbb í és legkitartóbb katonasága a magyar Alföld szálas legényei közül soroztatott, ezeket csaknem mind a talián földre vezényelte. Úgy, hogy ott a Napóleoni háborúk után is állandó magyar ezredek feküdtek.

Egy kis baj azonban mégis felütötte a fejét. A 12 évi szolgálatot teljesítő jó alföldi magyar huszárok és bakák között igen sok volt a kálvinista, sőt ág. evangélikus hitű is bőven akadt s úgy ezek, mint tisztjeik, felette módon összebarátkoztak a hosszú ott lakás folyamán az olasz hazafiakkal.

Mikor aztán az utóbbiak önálló nemzeti öntudatra ébredve, azt kezdték a fejükbe venni, hogy miért legyenek ők a bécsi hatalom leigázott gyarmatosai? és miért ne lehetne a Szard nemzeti dinasztia alatt a nagy Olaszországot egyesíteni? Hát bizony e felett itt is, ott is összesúgtak-búgtak az olasz patrióták és e vágyaikat a jó barátokul felösmert magyar tisztekkel és legénységgel is gyakorta közölték. Azt meg tudjuk, hogy az olasz és magyar nemzet régebben mindig rokonszenvezett az Anjou királyok óta! Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezekről a bécsi császári kormány tudomást szerzett és hogy a magyar katonaságot lehetőleg visszatartsa az olaszokkal való együttábrándozástól, — egy nagy megeröltetéssel és önmeggyőzéssel megszületett elhatározásra jutott; arra, hogy az olaszországi magyar ezredekbe magyar papokat küld;

mert az ottani olasz nyelvű róm. kath. papok még beszélni sem tudtak a magyar legénységgel; aztán meg a kálvinista és lutheránus katonák nem is valami nagyon buzgó áhítattal hallgatták a latin nyelvű szent miséket.

Elképzelhető, micsoda nagy tusakodás és sok herce-hurca, levelezés, diplomáciai jegyzékváltás után, de a francia mozgalmak és trónváltás által gyűjőia olaszországi titkos tüzek okozta riadalom kelletti; hozzá, hogy végre 1833-ik év végén a pápai Curia is beleegyezett (saját hatalmát féltve a nagyobb veszélytől) abba, hogy Olaszország államai területére protestáns lelkészek — szabadon lépjenek! Mert a Leopoldus alati odahurcolt gályarabok utazásának a megisméltése ellen valószínűleg nem volt volna annyi ellenvetés.

Denique! A bécsi császári hadi kormány, kálvinista és lutheránus ezredlelkészek (vagy helyesebben, mert csak egyet-egyét akart) tábori leikészek alkalmazására adott tanácsot az uralkodónak, aki egy 1834-ik évi március 23-án kelt legfelsőbb parancs kibocsátására határozta el magát; minek következtében a hadi kormány részint költségmegtakarításból, azonban azt hiszem, inkább attól tartva, nehogy olasz földön több eretnek pap is legyen (mert ott akkor ez volt a nevük) egy református és egy ág. evang. felekezetű tábori lelkészi állomást rendszeresített, 600 frt. évi fizetéssel; megfelelő lakással, egyenruházattal, egy huszár (privadinc) adásával és azzal a rendeltetéssel, hogy a nyári fél év alatt felső Olaszország kö”z-pontján laknak állandóan és csak kivételes esetekben utaznak az ezredekhez, a másik fél éven á'. azonban császári kir. posta deligiantokon — folytonosan utazniok kellett, egyik helyőrségtől a másikig és ott a feiekezelbeli katonaság előtt, azoknak rég nem élvezett édes anyai nyeivén tartandó istentiszteleteken szónokolva, a trón és haza üdvére buzdítás mellett — a katonákat lelki ráhatással is visszatartani igyekezzenek, a mindent felforgató titkos forradalmároktól. Egyidejűleg az úri szent vacsora kiszolgáltatása, a kórházakban áptak lelki vigasztalása, esetleg temetési szertartás végzése voltak még a ki-tűzött feladatok.

A kezdet nehezen ment. A paróchiát élvező magyar protestáns papok nem hajlottak a csábító szóra. Hejh! Pedig abban az időben 600 frt. évi fizetés de nagy összeg is volt. Hiába!

Elég volt egyszer a szegény martir ősöknek a nápolyi gályákra vitele. Ki tudja, akad-e egy második Ruyter admirális?

Megkérdezték tehát a bécsi egyelem protestáns hittani székét elfoglaló dr. Patay János professzort is, hogy miként lehetne két szál protestáns magyar papot kötéllel vagy mézes madzaggal verbuválni Taliány országba?

Patay professzor jó szabolcsi vérű magyar úriember — ösmerte a maga népét. Tudta, hogy ilyen vállalkozásra (akkoriban) csak a fiatal, pezsgővérű, végzett teológusok közül akadhat jelentkező. Ámde nem is akart szégyent vallani; tehát azt a tanácsot adta a Camrillának, hogy a budai helytartótanács útján szólítsák fel a magyarországi protestáns főiskolákat, hogy azok vállalkozó és jelesebb növendékeik közül 3—3 ifjút ajánljanak,

Így is történt. A Cancellária leiratot intézett a református és ág. ev. püspökökhöz, ezek pedig a halóságuk alatt álló főiskolákhoz.

A debreceni, sárospataki és pápai református főiskolák 3—3 vállalkozó, teológiát végzett és már kápláni felavatáson átesett ifjút, épúgy az eperjesi, pozsonyi és talán a késmárki ág. ev. főiskolák is 3—3 jelesebb ifjút hoztak javaslatba. A tiszántúli (debreceni) református egyházkerület bizonyos Kalmár nevű ifjút., a tiszáninneni egyházkerület Harsányi Sámuel ajánlotta első helyen. Előbbit az alnádor, utóbbit gr. Teleky József pártfogolták. Ezek az ajánlatok a püspökök útján a budai helytartótanácsához, onnan a bécsi hadügyminisztériumba kerültek fel, ahol ismét a dr. Patay egyetemi professzor ajánlatára a 3 református (akkor még helvét hitvallású) és 3 ág. ev. ifjú közül 1—1 kiválasztván, a kinevezési okmányok kiállítására véget a budai helytartótanács legfelsőbb parancsot kapott.

Dr. Patay János, valamikor szintén a híres sárospataki főiskola növendéke, szívvel-lélekkel csüngött az ősi alma materen; ösmerte, becsülte annak hazafias, nemzeti érzéstől átítatott tanári testületét; igazi magyar szellemű, tudományos niveauját s így történt, hogy a 3 református ifjú közül Harsányi Sámuel, Sárospatakon jelesen végzett, akkor már Budamérban nevelősködött és időközben sátoraljaúj helyi káplánná kiren-

delt ifjúra esett a választása; az ő és különösen a nagyhírű gr. Teleky József javaslatára azután a hadügyi kormány Harsányi Sámuel református táborigazgató pappá és egy másik ág. evang. teológus ifjút, Boukva Lajost ág. ev. táborigazgató lelkészé ki-nevezte a Lombard velencei királyságba, a fentebb ösmertetett rendeltetéssel.

Itt mindjárt megemlítem, hogy a kezeimnél levő későbbi (1846. évi) olaszországi katonai lelkészi tisztii névtárban már az olvasható, hogy 1843-ban egy Taubner Károly nevű, 1812-ben Velegh nevű székesfehérvármegyei (Stuhlveisenburger Comitatus) illetőségű ifjú neveztetett ki luteránus táborigazgató pappá.

Köztudomású, hogy a habsburgi es. és kir. ház mindenkor hithű katolikus család volt s így nem csoda, ha a „Meine Arme” soha addig mást, mint a r. kalh. táborigazgató lelkészt, nem ösmerté. Az is köztudomású, hogy a római pápa még abban az időben nemcsak legfőbb lelkiatyai mivoltából, de mint polgári souverén államfő is uralkodott s különösen Olaszországban a hitújítás egyáltalán nem- talált kedvező talajra.

Ha mindezt fontolóra vesszük, megérthetjük azt a nagy fordulatot, s az ezáltal okozott rendkívüli meglepetést és ámulatot, mikor a bécsi császári kormány olyan lépésre határozta el magát, hogy a katolicizmus legelzárkózottabb országába két protestáns papot küld. Még pedig vallásos funktiók vég-zésére.

Milyen nagyerejű földingás, a szabadságra, a nemzetek és népek önállóságra törekvésének milyen rendkívüli titkos erejű tűzaknáinak felösmerése lehettek azok a kényszerítő indokok, amelyek a bécsi kormányt ilyen lépésre rábírták?

A kinevezendő két protestáns lelkésznek azonban első kö-telessége azt volt, hogy a német és olasz nyelvet még hivatásuk megkezdése előtt teljesen elsajátítsák. Főleg azért, hogy a ka-tonai Commandókkal németül, az olasz hivatalokkal és társa-dalommal pedig olaszul akdálytalanul érintkezhessenek úgy írásban, mini szóval is.

Az ág. ev. lelkészre nézve az olasz nyelv megtanulása oko-zót gondot, mert hiszen az ág. ev. főiskolák a német nyelvet tannyelv gyanánt művelték.

Másként állott azonban ez a kálvinista főiskolákban, ahol

latinul és magyarul tanítottak és a német nyelv csak kevés órán át kultivált tantárgy lévén, bizony keveset tudtak az akkori kálvinista diákok a Góthe és Schiller classions nyelvéből. Különösen a der, die das változékonysága, no meg a eh mássalhangzó kiejtése adott gondot. Ez utóbbit jó magyarosan mindég K-nak ejtették, pl. „ik bin”, vagy „likt” stb.

Mii. volt tehát mást tenni, mint azt, hogy amikor az 1834-ik év tavaszán az udvari cancellária javaslata a Felség elé felkerült, az abban első helyen candidalt ifjak egyidejűleg figyelemzetést kaptak, hogy azonnal külföldre utazzanak a német és olasz nyelveknek úgy szóban, mini írásban leendő tökéletes elsajátítása céljából s erre legfeljebb fél esztendei határidőt kaptak.

Harsányi Sámuel 1834. év tavaszán utazott fel a császárvárosba, hol fél évig a német és olasz nyelveknek megfelelő elsajátításán buzgólkodott. Ez időből kelt a Patay bécsi professzor által részére kiállított s már fentebb ösmertetett okirat. (1834 szept. 25-én.)

Bécsi tartózkodása alatt Harsányi Sámuel a napjait a szótárak és nyelvtanok szorgos tanulmányozásával töltötte; naponként 100 német és 100 olasz szót szedett ki és azok értelmét megtanulta, a nyelvtanok szabályaival együtt. Egyszermind német és olasz nyelven írt könyveket olvasott és fordított. A lehető legnagyobb visszavonultságban ezeknek a tanulmányainak szentelte minden idejét, csakis Patay professorhoz járogalott el, különösen olyankor, ha az magához kérte; mert Patay abban az időben a bécsi református hívek egyházi ügyeit is intézvé, többször igénybe vette, sőt az egyetemen olykor szónoklat tartására is felkérte az általa rendkívül megkedvelt magyar ifjút és őt állandóan apai szeretetfel buzdította és kitartásra ösztönözte.

Mikor már vagy 4 hónapi ilyen szorgalmas nyelvbúvárkodás és tanulás után Harsányi Sámuel azt remélte, hogy már a német nyelvben igen nagy haladást tett, egy este betért egy bécsi kávéházba, meggyőződést szerzendő arról, hogy az ott társalgó intelligens közönség beszédét megérti-e?

De nagy megdöbbenésére az ott levők szapora beszédéből alig értett meg valamit. Rendkívül levert hangulatban pana-

szólta el másnap Patay tanárnak, aki azonban mosolygott az ifjú szomorúsága felett és azzal igyekezett megnyugtatni: „Hagyja el illustrissime domine, kedves öcsém uram! Én már 20 éve, hogy itt lakom köztük, a katedrából németül is praelegállok, de ezt a zagyva hadarást és elferdített bábeli nyelvel, amit itt az utcán beszélnek, még most sem értem meg”. Hál ez egy kissé túlzás volt ugyan, mert a „hoch deutsch” nyelvet beszélő, úgy, ahogy, mégis csak megérti a „platt deutsch” nyelvet beszélőt is; hanem hál ez a kis megnyugtató mégis csak javára szolgált a csüggedésre már-már kész ifjúnak és ezután még nagyobb szorgalommal, éjt-napot együvé téve, tanult, míg az 5-ik hónap leteltével abba a helyzetbe jutott, hogy a nehezebb irányú német írók műveit is könnyű szerrel olvasta és megértette, magát német nyelven választékos styben kifejezhette, majd a nagy német theológusok eszméit tanulmányozva, azok felhasználásával máj német nyelvű prédikációkat is írt.

Emellett az olasz nyelv azért ragadt rá könnyedén, mert az a latin nyelvnek leánya; latinul pedig már a pataki kollégiumban perfect beszélt és írt.

A bécsi tartózkodás igen sokba került és Harsányi Sámuel csakis a nevelősködése, úgy káplánkodása idejében megtakarított szerény összegre, valamint az apai házból kikerült segítségre lévén utalva, a létfenntartás fedezete apadni kezdett. Büszkesége, valamint másrészt szerénysége is gátolták, hogy kérjen, mindazáltal oly célból, hogy amennyire lehet, sürgettesse a vajúdo kinevezést, több ízben tisztelgett gr. Teleky József nagynevű és akkoriban Bécsben tartózkodó honfitársánál, aki, mint szívyszerinti, buzgó kálvinista főúr, a tiszáninneni egyházkerület főgondnoka, a tervbe vett olaszországi lelkeszi missiót élénk figyelemmel kísérte és a maga részéről a Burgban állandóan sürgette is.

Gróf Teleky József rendkívül szívélyesen fogadta a nála jelentkező ifjú lelkészt, sőt amikor ez az álszemérmert félretéve, őszintén bevallotta, hogy a költsége fogytán van s ha a kinevezés sokáig késik, kénytelen iesz Magyarországra hazautazni, a nemesszívű főúr, pénzbeli segéllyel nem akarván megsérteni az önérzetes fiatallembert, azt ajánlotta fei, hogy míg

Bécsben tartózkodik, mindennap tisztelje meg az asztalánál, legalább magyar nyelven is lesz alkalma diskurálgatni és levelezéseiben is segélyére lehet.

Ez tehát olyan ideig-meddig titkári állásnak felajánlása volt, amit visszautasítani nem lehetett.

Így történt, hogy Harsányi Sámuel ez időben 40 napon át élvezhette a nagynevű hazafi társaságát és vendégszereteteit, majd mikor az, 1843 szeptemberben Magyarországra hazautazott, vele együtt Pozsonyig jött, ahol gróf Teleky, az akkor ott diétát tartó országgyűlési kövelek közül többeknek, így Deák Ferencnek, báró Vay Miklósnak, Szemere Bertalannak, Bernáth Zsigmondnak és másoknak is bemutatta az ifjú papot.

Szemere Béri al annal már Sárospatakról ösmérés volt, hol az 1832 május 20-án megalakult „sárospataki ifjú egyesület” alaprajzát aláíró 40 lelkes ifjú egyike gyanánt Harsányi Sámuel is szerepelt, Úgyszintén Bernai h Zsigmond is már előbb ösmerte Sárospatakról az ifjúi s hallott annak ajánlatba hozatala felől, Pozsonyban értesülve függő helyzetéről, gyermekei mellé nevelőnek óhajtól ta megnyerni.

Harsányi Sámuel 2 hétig időzött ez alkalommal Pozsonyban, hol Harsányi Pál nevű unokatestvérénél lakott, aki akkor mint kiskövet vett részt a pozsonyi diétán, később hírneves fővárosi ügyvéd lett.

Szíveslátásának a rokoni kötelékeken felül az is tápot adott, hogy gyermekkorában az öreg Harsányi Sándor, karádi református asszessor lelkész nagybátyjának többszörös segélyét és támogatását élvezte.

Most is meg van birtokomban egy 60 rénes forintról szóló nyugtája, amit mint tanulmányaira kapott segélyt ösmert el — az azt küiclö nagybátyjának.

A pozsonyi időzés alatt sem érkezvén meg Bécsből a várva-várt kinevezés, állás után kellett nézni î À késedelemnek valószínűleg az volt a titkos oka, mert a protestáns papoknak Itáliába vezénylésétől némely udvari körök és a római szentszék is rendkívül irtóztak és azt lehetőleg elodázni törekedtek.

Ekkor Bernáth Zsigmond többszörös rábeszélés után azt az ígéretet kapta Harsányi Sámueltól, hogy ha táborig lelkésszé remélteit kineveztetése elmarad, az esetben elfogadja a neve-

zett főúr kecsegtető ajánlatát — a gyermekei mellé felkínált nevelői állást.

Így történt, hogy a már több mint fél éve távollevő ifjú néhány hétre haza, Karádra — szüleihez utazott, majd onnan a Tarnócról mihamar érte küldött fényes nagyúri fogaton a Bernáth Zsigmond kastélyába jött, ahol egy fiú- és 3 leánygyermekai nagy szorgalommal és odaadással tanítva — Bernáth Zsigmondnak még inkább megnyerte a hálás érzelmeit t

Sokszor emlegette Harsányi Sámuel még évtizedek múlva is azt a rendkívüli sikert, amire a nevezett úri család körében; jutott, a 7 éves fiút, aki odajövelekor még a betűket sem igen ösmerte, 4 heti tanítás után folyékonyan írni-olvasni tudóvá tette.

Az elveszett emlékiratoknak egy, az atyám halála után írásztalán fekvő egyéb írások között megtalált s így kezeim közé került egy ívnyi részletén, hosszasan foglalkozik a nagynevű Bernáth Zsigmondnál Tarnócon töltött időzése apróbb eseményeivel, többek között azzal, hogy a családdal együtt Beregvármegyébe rokonok látogatására utaztak. Tudni kell azt is, hogy a Vásárosnaményban lakó és országos híré nagyasszony — Lónyay Péterné Bernáth Anna — Bernáth Zsigmondnak édes testvére volt és e révén is a Lónyán és Beregsomban élő hírneves nagylányai Lónyay-családdal rendkívül szívélyes atyafiságos viszonyt tartottak fenn.

1834. év tél elején egy kirándulásból — a családdal együtt Tarnócra hazaérkezve, ott talált Harsányi Sámuel egy Karádról odaküldött embert, aki az apja levelét és azt a hírt hozta, hogy már a legmagasabb helyen megtörtént a döntés, leérkezett a kinevezés.

Ugyanez a küldönc hozta a gróf Teleky József által Karádra Harsányi Sámuelhez intézett levelet is, amelyben ez tudatja, hogy Lombard—velencei református táborigyelmeztetésénél, sietve induljon haza és ott várja be a főhadikormány és a m. kir. udvari kancellária további rendelkezéseit.

Midőn ezekéi az ifjú nevelő Bernáth Zsigmonddal közölte, ez felette elkedvetlenedett és igyekezett az ifjút lebeszélteni arról, hogy egy olyan bizonytalan sorsra és esetleg végzetességre is válható állásra távozzék.

Rendkívül sajnálta a nagytehetségű és kiválóan sokoldalúan képzett úri modorú ifjúnak elvesztését.

Az ambiciózus fiatalember, a magas célokért hevülő ifjú, megköszönte a jó tanácsot és marasztalást, azonban állhatatosan megmaradt elhatározása mellett; Luthert és annak a Wormssi birodalmi gyűlésre menetelekor hangoztatott híres szavait idézte:

„és ha annyi ördög van is olt, ahány cserép van a házon, mégis elmegyek — Alea jacta est”.

Egy meleg kézszorítással váltak el Bernáth Zsigmondtól, majd sietve hazautazott Karádra; hova azonban a fontos okmányok még ekkor sem érkeztek meg.

Több heti aggódó várakozás után Harsányi Sámuel Miskolcra, a református püspökhöz utazott — tudakozódás céljából.

Szathmáry József superintendens nagy megütközéssel írogatta az ifjút:

„Hát az Isten szerelméért, kedves öcsém még sincs úton? hiszen már rég megérkeztek és több, mint egy hete el is küldöttem a kinevezési okmányait Karádra. Rögtön forduljon vissza, azokat már bizonyára Karádon találja, ha csak meg nem ették útközben a farkasok a küldöncömet”.

Hja! még ebben az időben gyenge lábon állott hazánkban a postai szolgáját, olyan félreeső faluba egyáltalán nem is járt rendes posta, csak a nagyobb városokba és onnan rendszerint, de érthető késéssel alkalmi küldöncök, futárok vitték a leveleket, csomagokat!

Karádra visszatérve, csakugyan ott volt már ekkorra a miskolci püspök küldöttje az alább közlendő okiratokkal együtt; hófúvások, szélviharok késleltették, el is tévedett a rengeteg nádasokban; Isten csodája, hogy nem farkasok lakmározásának tárgyává lett a kétféjű sasos documentumokkal együtt. Alig tudták szegény fejét és fagyos csontjait felmelegíteni a karádi paróchián.

Ez a szegény ember azonban csak egy hetet késett; de a több hónapi késésnek más oka volt, az t. i., hogy a kinevezési okiratban megjelölt ifjúnak a holléte ösmeretlen lévén, a helytartótanács előtt, a parancsot előbb leküldötték Debrecenbe, úgy gondolkozván, hogy a kálvinista Rómában majd csak rá-

találnak, onnan szerencsésen visszaküldötték Budára azzal, hogy ok tudják ugyan az általuk ajánlott Kalmár nevű volt növendéküknek a tartózkodását, de bizony Harsányi Sámuel kinevezett ifjú kollégiumunkban sohasem tanult.

Talán egy kis neheztelés is belejátszott, amiért Sárospatak vitte el a pálmát?

Nosza, a budai kancellária ekkor leküldötte Miskolcra, a református püspökhöz, hogy hát ez most már a föld alól is kerülse elő a tábori lelkész urat!

Ezek a küldözgetések és hivatalos levélváltások késleltették egész karácsony tájáig a kézbesítést.

NEGYEDIK FEJEZET.

Már itt előrebocsátom, hogy az ősz apa sírva bocsátotta útnak legkedveltebb gyermekéi., aki letérdelt a tisztos férfi előtt és úgy fogadta apai áldását:

„Engemet e földi testben többé nem látnak szemeid, de apai áldásom és az örökkévaló nagy Istennek hatalmas keze örökjék feletted”.

Úgy is történt! Még egyszer rövid időre, de aztán soha sem látta többé Harsányi Sámuel az itthagytott, bánatában síró, azonban a kitüntetés felett mégis nagy örömet érző apát.

Ezután még Sárospatakra ment, hol az egész tanári kartól és a sok jó baráttól kellett elbúcsúzni. A lakoma a rokon. Farkas pap családjánál tartatott meg.

A történelmi okmány jelentőségével bíró kinevezési okirat szövege a kezimnél levő hiteles kiadmány szerint a következő:

„35,326. Copia. Sacratissima Caeio Regiae et Apóst. Majestatis Consilii R. Locumtenentialis Hungarici nomine: Superintendententiae Heivetiae ünfeffionis eis Tibiscánae deeretandum: Isthie ad volutimi per suprémam Ármorum Praefecturam Hgeam recens isthuc perlatum Officii Decrétum ope cujus pró parte legionium Hungaricarum in Regno Lombardó Venetó existentium proqne Militibus Confessione Helv. addictis: Sámuel Harsányi in pas'ioeren denominatur superque huichisce proeó iransponitm ul Decrétum hoc neó Denominato Pas-

tori Admanuári procurare cumque ad iter suum Italiam versus quóprius suscipiendum semetque coram respectiva superior! tátc sislendum inviare vélik Ex consilió Régió Lottii Hges. Budae 16 Xbirs 834 Celebráló Alex. Mérey mpr, Joannes Szobovits in. p. r.”

Erre írva az eredeti záradék: Benigne') graliosum excelsi Consilii Regii Locumtenenialis Hungarici Hiece in Copia adjácens Deereium, Reverenéló Dominó Samuéli Harsányi designátó Legionum Lombardó Venétarium Pastori Helv. Conf. addictó. Die 20. Januárii anni Currentis fuisse per Expressum meumexhibitum, hisce Tcslor Fide digne. Dábám Miskolcini die 18. Márt. 1835. Superinlens Cis Tibis canus Helv. conf. addictorum Josephus Szathmáry m. p. r.” (a Pecsét) paizs feltett kardot tartó kar és alól j. sz. betűk láthatók). Lehelé) pontos magyar fordítása a következő. Másolat.

„35.326. A legszentebb égi királyi és apostoli felségének magyarországi helytartótanácsa nevében, a tizáninenni helyvét vallású egyházkerületnek rendeltetik, hogy a magyar hadvezetőség által jelenleg áttelt és mellékelt lisztievetet, amelynek értelmében a Lombard — Venéziában létező magyar légiók részére és az azokban szolgáló helyvét hitv. katonák szolgálátára Harsányi Sámuel lelkészül neveztetik ki, a jelzett superintendenciának azzal utaljuk ál, hogy a jelen rendeletet az újonnan kinevezett lelkésznek kézbesíttesse és őt utasítsa, hogy mielőbb útra keljen Itáliába és az illető felsőbbség előtt jelentkezék. A magy. kir. helytartótanács Budán, 1834 október 16-án tartott üléséből. Mérey Sándor sk. Szobovits János sk.”

„Hogy a magas m. kir. Helyt. 4.-nak másolatban itt közölt kegyes rendeletét tiszt. Harsányi Sámuel úrnak a lombard—veneciai légiók helv. hitv. kinevezett lelkészének, a f. é. január 20-an. futárom útján kézbesíttem, ezennel hitelesen bizonyítom. Kelt Miskolcon, 1835. márt. 18-án. A tizáninenni helv. hitvallásnak superintendense: Szathmáry József sk. P. H.”

Ugyancsak kezeim között van egy 1834. évi november 18-án, Budán, Léderer nevű (valószínűleg parancsnokló tábornok) német nyelvű levele hitelesített másolatban, — szövege a következő:

„G. 505. f. Seine Majesziél haben mit Allerhöchsster Ent-

pflengung von 23 sien Marc. 834 huldigt cu bewilligen geruhet, das für die zeit der Anwesenheit mehrerer hungarischerer Regimen len in" Lombart Wenitzianischen Königreiche zwei protestantischen Pastoren, und zwar einer ewangelischen, und einer ileiweiischen Confession mit dem Gehalte jerlichen Sechs hundert Gulden für jeden angesteil, und an jenem Ode verwendet wo er am eweckmessigste ist.

Eine dieser Stellen im Einverstendnisse de k. ung. K. Hofkanzler mit dem k. k. Hoikriegs Réthe dem Hern Pastor verliehen worden.

Zu folge der Holkriegs Ráth Rescripts dato 15 sten November 834 Nr. 3947 hat derselbe mit dein Tage der Abreise in den Gehalt iarlicher 600 ih\ einzufreten, unci während der Anstellung als Militer kaplan den Lombardisch weneicianischen General Commando und Fldsouperiorath, dann dem apostolischen Feldwicai iate der k, k. Herren zu unterstehen.

Zum Berufe der baJümöglist anzutretenden Reise nach Werona wird mann zur Bestreitung der Forscphann und der Diaeien nach der Catégorie eines garniesons kaplans, einen angemensenen Vorschuss auf Verrechnung anweisen; dacher von dem Herrn Pastor die zeit, wann die thunlicht zu beschleigende Abreise erfolgen wird, wie auch der dermalige aufenthalts ortbestimmt ohne Vorzug unmittelbar hieher an das General Commando vorzuzeigen ist. Ofen anl 18 sten November 834. Léderer. (Cím) An der Herrn Pastor Sámuel Harsányi".

Ennek az egyházkerület főjegyzője által következő hitelesítő záradékkal: „A fő tiszteletű egyházkerület levéltárában levő másolattal mindenekben egyezik. Miskolc 4/1. 836. Garas Sámuel egyházkerületi főjegyző" ellátott német szövegű rendeletnek magyar fordítása a következő:

„G, 505. f. Ö Felségének 1834. Március 23-ikáról kelt legmagasabb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy arra az időre, amíg a lombard velencei királyságban magyar csapatok tartózkodnak, két protestáns lelkész alkalmaztassák; még pedig egy evangélikus és egy helvét hitvallású, évi 600 pengő forint fizetéssel fejenként és azon a helyen, ahol reá szükség van.

Ez állások egyike a m. kir. udvari helytartótanácsnak a

cs. és kir. udvari haditanáccsal való megegyezése folytán lelkész úrnak adatott.

Az udvari haditanács által 1831. évi November 15-én 3947. sz. a. kiadott átirat értelmében, a kinevezett, az elutazás napjával a 600 forint évi járulék élvezetébe lép és táborig lelkészi alkalmaztatása folyamán, a lombard—velencei főhadparancsnokságnak és táborig felsőségnek, valamint a cs. és kir. seregek apostoli püspöki helynökének fennhatósága alá rendeltetik.

A mielőbb foganatba veendő veronai utazásának céljára, az előfogatok és ellátás fedezete ugyanoly mérvben utalvány oztatik, mint egy garnisonbeli lelkésznek, megfelelő előleg felszámíthatásával.

Ugyanezért lelkész úr, az időt, amikor a legsietősebb elutazása lehetővé válik, valamint a jelenlegi tartózkodási helyét is, minden késedelem nélkül az itteni főhadparancsnoknál jelentse be. Buda 1834. Nov. 18-án. Léederer.

Cím: Harsányi Sámuel lelkész úrnak”.

A miskolci református püspök útján ekként 1835. január 20-ika táján kézbesített kinevezési okirat és első táborig parancs vétele után Harsányi Sámuel azzal a kérelemmel fordult Szathmáry József püspökhöz, hogy őt külföldre utazása előtt szabályszerűleg szentelje fel.

Ennek a nagyérdemű főpap készséggel eleget is tett és a jelentkező ifjú lelkészt 1835. január 26-ikára Miskolcra idézte, az ünnepélyes pappá szentelés foganatosítása céljából.

A közben eső időt Harsányi Sámuel részint Karádon szüleinél, részint a környéken Dombrádon, Vison lakó rokonsága körében s legvégül Sárospatakon, az ősi Álma mater összehívott tanári testületétől és jóbarátaitól vett búcsúzással töltötte.

Amint az töredékben megtalált feljegyzéséből olvasható, egy még gyermekkori barátsággal s részben rokon kötelékben levő jó embere házához, Farkas nevű sárospataki református lelkész vendégszerető lakában gyűltek össze nagy számban a pataki főiskola tanárai és a rendkívüli külföldi misszióra készülő ifjúnak jóbarátai s rokonai.

A lakoma közben felhangzó számos pohárköszöntő után az indulás ideje beérkezvén, a pataki főbíró jelentést tett, mely szerint a hivatalos fogat indulásra vár.

Szívélyes Isten veled és áldások közben szállott fel az ifjú az első hivatalos forspontjára, amety Miskolcig szállította.

Itt Szathmáry József református püspök a már előre ki-tűzött napon, az összehívott esperesek jelenlétében, az egyik templomban 1835 január 26-án tartotta meg nagy, mély és benső áhítat között az úr szolgájának ünnepies pappá szentelését, mely alkalommal részére egy Classicus. latin nyelvezetű és nyomtatott szövegű okirat állíttatott ki:

„Leduribus omnibus Salutem et Paczem Jesu Cristi” stb.

Ezen az okiraton az ostyával történt benyomással alkalmazott nagy püspöki körpecsét négy részre különített alakzatai elmosódottak és a benyomat köriratból csak a sigillum és ung. szavak vehetők ki.

Ez okirat magyar fordításban a következően hangzik:

„Minden olvasónak üdvöt és békét kívánunk a Jézus Krisztusban! Mivel Jézus Krisztus ama hű apostolának, Pálnak utasítása a leghatározottabban előírja, hogy az egyház szolgálatába ne helyeztessenek tüstént be, de hogy azok, akik a püspökség szolgálatára kötelezik magukat, előbb próbáltasanak ki és csak azután szolgáljanak, ha semmi kifogás nem volt ellenük. Ennélfogva mi, jelenlevők, elhatározzuk, hogy ezt a mi nagytiszteletű testvérünket, Karsányi Sámuel urat, a hadseregi legfelsőbb praefektúrájától a Lombárd-Velencei királyságba helvét hitvallású lelkésszé kijelöltett ugyanitt az igaz tudományról és kcgves értekezésekről bizonytságot tenni felhívtuk és végre a mi miskolci supenntendensi tanácsunkba kerülvén, általunk szorgalmasan megpróbáltatott és kiismertett és szertartásaink, valamint előírt szokásaink mellett egyöntetű szavazattal testvérünké, az Isten igéiének az egyházban tisztán való prédikálására, az új testamentum sakramentumainak szertartásunk szerint való kiszolgáltatására, egyszersmind az egyházi tan kedvvel való teljesítésére és hirdetésére teljes tekintéllyel felruházva küldjük ki. Eme dolog erős hiteléért ezen okiratot aláírásunkkal és saperintendenciánk hiteles pecsétjével megerősítjük, egyszersmind minden egyházközségünknek ajánljuk. Kelt superintend en si tanácsunkban, Miskolc városában, az Úrnak 1835-ik esztendejében, Januárius hó 26-ik napján. Szathmáry József sk. püspök, a theológia

doctora és a miskolci református egyház lelkésze. Kiadta Apostol Fái tiszáninzeni egyházkerületi főjegyző”.

Ezekután, az így már felszentelt és exmittált ifjú lelkész elbúcsúzván a nagyhírű és tekintélyű püspöktől, valamint lelkészi karától, váltott hivatalos jogátokon Budára ment, hol a helytartó tanácsnál jelentkezett, majd ennek rendeletére, ismét váltott hivatalos forspontok igénybevételével, Bécsbe utazott és ott a birodalmi hadügyminisztériumnak bemutatkozva, azonnali Veronába utazásra kapóit utasítást.

Nincs adatom róla, hogy új állomáshelyére mikor érkezett meg, csak annyi bizonyos, hogy a híres sárnégyszög eme legfontosabb táborhelyén nem sokáig lakott Harsányi Sámuel, mert mihamar már Lombardia fővárosába, Milanóba tette át állandó székhelyét és itt is lakott 1835 tavaszától 1848. évi tavaszáig s tehát 13 éven keresztül állandóan

Mint már előzően is emlitem, évenként fél évig szüntelenül utaznia kellett, egyik hadcsapattól a másik állomáshelyig. A nyári félévben azonban honn maradhatott és az akkoriban csendben megalakult majlandi protestáns egyház tagjainak lelki szükségéit látta él, a Majlandban állomásozó református, katonák gondozásán felül.

II. CIM.

ELSŐ FEJEZET.

Ez a több, mint. 13 éven át Olaszországban töltött lelkészi működés képezi a Harsányi Sámuel életének zenitjét! Már egy-maga az a körülmény, hogy az addig még protestáns lelkészt (szabadon) soha nem látó milánói társadalom elitje, részint kíváncsiságból, részint rokonszenvből érdeklődött az ifjú pap iránt, a már akkor is világváros számba menő főváros társadalmi éleiben kiváló helyet biztosított számára.

Az istentiszteleteket a huszárkaszárnya egyik nagyobb tei-niében kellett tartania, mert mi sem természetesebb, hogy abban a korban Majlandban protestáns templom építéséről még szó sem lehetett, nem azért, mintha ez pénzügyi akadályokba ütközött volna, hanem mert a római kath. papság csak éppen

hogy (azt ideiglenesnek vélte) a kényszer és felső parancs hatása alatt eltúrta, hogy egy szerintök eretnek pap közelükben létezhessek! Akivel különben az ottani clérus minden összeköttetést került és tőle mereven el is zárkozott.

Majland már a XIX. század elején is 100,000 lakost meghaladó nagy élénkségű kereskedelmi gócpont és egyszersmind a tudományok és művészetek kincsesbányáival is dicsekedhető európai hírű város volt.

A mai napig világhírű Scála-színház, a Napoleon bevonulásának emlékére épült diadal kapu szobrászati remekei, a királyi palota, a számos fényes templom, az óriási és művésziesen épült nagy közkórház, a Colosseum, vagy játék- és tornatér: cirkus-alakban építve, valamint több más századok nagy műveltségének hatásait mutató alkotások csúcsát a páratlan dómban találhatni fel.

Ez az óriási templom, amint azt a megboldogult életében oly sokszor lelkesedéssel hangoztatta: 3 alkatrészből épült, ú. m. márványból, az ezt összefoglaló ólomból és a mesésen gazdag aranyozásból! 365 tornyában ugyanannyi harang, tejtején kényelmes sétatér, honnan a magasból elbűvölő kilátás gyönyörködtet.

A világnak az időben ez volt a 7-ik csodája; ma is fennáll; bárki megtekintheti, az én gyenge tollam nem képes szépségeit leírni. Csak azt kell felemlítenem, hogy a fiatal református lelkész csaknem minden reggel betért néhány percre áhitatoskodni az emberi legmagasabb művészetnek ebbe a kincses palotájába s mint monda: „mielőtt a szokásos misék kezdetüket vették és a templom még az emberektől üres volt — a mindenható Isten lelke tőHöüe be annak fényes csarnokait”, melynek nagysága előtt a hithű és buzgó református lelkész is térdre hullva imádta azt, aki által megihletett emberi agyak és kezek ilyen magasztosát, szépet és fenségeset alkothattak.

A bevándorolt dúsgazdag milliomos angol és német nagykereskedő házak, tulajdonosai, valamint bankárok csaknem kivétel nélkül protestánsok lévén, mohó szeretettel kaptak rajta, midőn a mindenekfeletti álló császári főhatalom Milá-

nóba 2 protestáns papot helyezett. Amit nekik, mint bármilyen tekintélyes és befolyásos polgároknak a lombard—velencei alkirály és helytartó tanácsa, soha meg nem engedett volna, hogy a sóját hitők és szertartásuk szerint íjlandban is imádhassák az egy élő Isteni; azt már nem tilthatta el sem a Sindaco, sem a policia, hogy a milliomos Milius és Döör, Zorn, Rüttinghausen, valamint más nagy tekintélyű olasz földön letelepedett angol és német bankárok és nagykereskedők — a huszárkaszárnnyában tartott protestáns istentiszteletekre el ne mehessenek! Ezt legfeljebb a térparancsnokság tilthatta volna be; ámde ez még örült is rajta, hogy oly fényes polgári vendégeket fogadhatott el az egyszerű kaszárnnyában! Amint erre még majd később vissza is térek.

Minden vasárnap és a sátorosünnep napokon prédikálni kellett a tábori református lelkésznek, még pedig a magyar nyelvű hetyórség előtt magyarul, a tisztikar és a polgári hatóság előtt németül, sőt olykor-olykor olasz nyelven is, mert akárhányszor megtörtént, hogy a térparancsnokság előre jelezte valamely magas rangú olasznak a megjelenését. A Gánonilag előírt szent vacsorát szintén magyar és német nyelven kellett kiszolgáltatni, amelyre Harsányi Sámuel igen nagy súlyt fektetett és buzgó áhítatosságával mindannyiszor nagy hatást ért el hallgatóságánál.

Mi sem természetesebb, hogy az újdonság varázsa is közreműködött abban, hogy az akkori olasz fővárosnak róm. kath. vallású közönségéből szintén sokan látogatták a kálvinista istentiszteleteket. A felekezetben családok pedig — tenyerükön hordozva a fiatal lelkészt ~ azt állandóan körükbe vonták s így a legszebb társadalmi éleiben volt része.

Móricz Pál, előkelő írónak „Régi Magyar Élet” című 1913-ban megjelent és közkedvelt művében, amely Singer és Wolfner kiadásában kapható a könyvpiacra, a 18-ik lapon és előbb is a Radeczky-huszárok majlandi szereplése felől olvasható kedves történetek idézik fel a többek között Darvay Dániel huszárfőhadnagyának és az 1849-ben vértanúvá lett ittebei Kiss Ernő tábornok, még akkor huszárkapitányának a majlandi társaság körében történt viselkedésüket; a Darvaynál megőrzött levelek egyike-másika egy báró Denois nevű előkelő olasz főúr házi estélyeire meghívásokról emlékezik; ahol a magyar

huszártisztek a legmagasabb körökben forogva — annak éltető eleme gyanánt tiszteltettek.

A 18-ik lapon felülről 1.8 -20 sorban következők olvashatók: „vájjon ebbe a szépasszony-barát mulatós huszárszék-pániába miként élte bele magát a nagyon tisztelendő Sámuel von Harsanja, a kenetes, derék k. und kőn. Lombard venezianischer protestantischer feld Caplan?” (Helyesebben Feldprediger.)

Hát bizony nagyon is otthonosan találta magát abban az igazán főrangú társaságban is és úgy a magyar előkelő tisztek, mint az olasz és más idegen mágnások is, szívélyes barátságukba fogadták; estélyeikre mindig meghívták Harsányi Sámuel,et,

Mint hogy pedig az imaházi hallgatóságnak magas műveltsége is megfelelő egyházi ellátást igényelt, — különösen a német nyelvű istentiszteletek tartásánál volt szükség az alapom előkészületre. A legnagyobb német írók és pszichológusok állandó tanulmányozása és híres protestáns egyház-tudósok műveinek átdolgozása, nagy munkakört adtak az ambiciózus fiatal papnak, aki mindég nagy súlyt fektetett arra, hogy az evangéliumi tiszta hitet feldolgozva, — nagyműveltségű hallgatóságának lelki szükségleteit kielégíthesse! A távol Magyarországból éveken át elszakított szegény huszárok és bakák pedig sokszor könnyezve és megindulva hallgatták a zengzetes és rég nem élvezett magyar nyelvű hitszónoklatokat.

Mikor azután elérkezett az őszi és téli hónapokon helyőrségről-helyőrségre vándorlás ideje, a szélszórt csapattestek református tagjai úgy várták az érkezendő papjukat, mint valaha a jeruzsálemi zsidók a Messiási! S az a rajongó szeretet, amit a megérkező tábori lelkész az egyszerű magyar fiúk lelkében kiváltott, nagyban hozzájárult a haza- és trónvédésében kifejtett buzgóságuk öregbitéséhez. A főhadai kormány tehát igen helyesen számított és az olasz mozgalmak egy évtizednél tovább is elcsitultak; legfelebb titokban és egyelőre ártalmatlanul izzott elzárt köreikben és titkos társulataik búvhelyein.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ezidőben Olaszthonban időző császári és királyi osztrák magyar hadsereg létszáma és eloszlása felől nincsenek pontosabb adataim, azonban Harsányi Sámuelnek egy, az akkori időből kell és sajátkezű feljegyzését mutató régi sárgult papíron olvasható írásából kitűnik, hogy:

Bergámó nevű városban a 33-ik számú Bakonyi gyalogezred feküdt, amelyben 116 református vallású híve volt.

Reggió nevű városban az Erz. Hercog Ferenc Károly 52-ik számú ezred feküdt, melyben 382 református katona volt.

Modenában az Erz. Hercog Ferenc Ferdinánd 32. számú gyalogezredben 691 híve; *Bresciában* az Erz. Hercog Károly Ferdinánd 51-ik sz. ezredben 724; a *hódiban* fekvő gr. St. Julien No. 61 ezredben 272; *Majlandban* a Szard királyról nevezett 25-ik huszárezred legénységében 525 és a *Cremonában* fekvő Lichteisierein huszárezred (No. 7.) tagjai között 258 református hitű katona találtatott. Ezeket összegezve, csak a tulajdonkép Lombardiában fekvő 7 városban is 2968 katona híve volt Harsányi Sámuelnek,

Amiből a felekezetek arányszámát figyelembe véve, a róm. és gor. katli. népességet 5-ször és az ág. ev. és egyéb népességet is 2-szer akkorára téve, azt is meg lehet nagyjából állapítani, hogy más felekezetbelieket is számba véve, mintegy 22—23 ezer főből álló s tehát azidőben igen tekintélyes katonaság őrizte béke időben felső Olaszországban pusztán Lombardiában a Habsburgi birodalom uralmát.

Az 1846-ik évet megelőzően azonban már nemcsak Lombardia, Velence, Fárma, Modena, Piacsenza, Goastalla, Toskana és a pápai állam — tehát a mai olasz királyságnak is országai, hanem ezeken kívül: Tirol, Voralberg, Istria, Görz, Gradiska, Trieszt, a magyar tengerpart és Dalmácia is bevonatnak a protestáns tábori lelkészek hatáskörébe, úgy, hogy ezekkel együtt, mint azt tréfásan hangoztatta Harsányi Sámuel — 14 ország református tábori papjává avansirozott; és a fenti tartományok, örgrófságok és országrészekben szétszórt csapatokhoz is el-elutazni, tartozott.

Egy 1816-ban nyomtatott érdekes füzet van kezeim között, amely az akkori császári királyi osztrák hadsereg tábori papságának személyi adatait tünteti fel.

A címlapon ez olvasható:

“Personal Stand des gesammLen Militer Clérus in der Kais. König. Österreichischen Armee, Auf das Jahr 1846.

Cu finden in der Kanzleg des iv. K. Mdconsistorátus und Comission in Lcehner Universitét's Buchhandlung in Wien”.

Magyarul: Az osztrák es. kir. hadsereg katonai papi rendjének személyi állapota az 1846-ik évből. A es. kir. tábori consistóriumban található adatokból, megbízás alapján Leehner (általános könyvkereskedő Wienben.

E füzetecske szerint k. k. apostolisches Eeld Vicariat, vagyis a es. kir. apostoli tábori püspökség állott a monarchia összes Icaion ai papsága felett és ezt az állást ez időben Leonhard János Mihály, atheológia tudora, osztrák birodalmi tanácsos és diocleczionopeli (azt hiszem, nápolyi) püspök töltötte be.

Ez a rendkívül élesezű, nagy tudományú, a világi jezsuita-rend minden tulajdonságával bíró, sima és alkalmazkodó modorú udvari diplomata főpap volt az összes lábón papok főnöke s így az újonnan kinevezett 2 protestáns lelkészé is.

A tábori Consislórium állott: egy igazgatóból, amely állást akkor Richli M. Péter brünni lelkész és dómplébánus töltötte be; v titkár Geiger József prágai praelátus és irodatisztek Sommer Károly és Wittmayer József voltak.

Kitűnik továbbá, hogy a birodalom seregében az időben nyolc tábori esperesség és egy, a 'Velencében székelő tengeri katonai papság teljesített lelkészi szolgálatot, számos alárendelt pappal.

Ezek természetesen, egy kivételével, a római cath. clérus tagjai voltak, akik között szerényen húzódott meg a két: „Akasholische (értsd nem catholicus) Feldprediger in lombardisch venezziánischen Königreiche”, t. i. Harsányi Sámuel református és Taubner Károly ág. ev. lelkészek.

Nem tartozik e szerény mű keretébe, hogy a több, mint 70 év előtti osztrák tábori papság személyi adatait is felsoroljam, de mégis meg kell említenem, hogy 1846-ban az osztrák

cs. kir. tábori papság a püspökkel együtt 80 lelkészből állott, akik között 30 magyar születésű volt.

Megemlítésre méltónak tartom még itt azt is, hogy egy görög kath. tábori lelkész is szerepelt a Dalmáciai Zára városban székelő horvát ezrednél, névszerint Rukvich Constantin.

HARMADIK FEJEZET.

Bármilyen elővigyázattal, körültekintéssel és aggodalommal szervezték is az első 2 protestáns katonai lelkészi állást, mégis elfelejtették, vagy talán szándékosan nem is akarták, kimerítően rendezni azoknak egyházi függelem kérdését, nyugdíját és családi állapotát.

A függelem, vagyis a netaláni fegyelmi eset kérdése és szolgálati beosztás annyiban volt megalapozva, hogy egyenrangúakká tettek a r. cath. tábori lelkészekkel, egy azon igényekkel, de természetesen sokkal nagyobb területi hatáskörrel bírtak; főhatóságuk egyházi téren a főtábon püspöki helynök (egyszersmind r.cath.címzetes püspök), egyéb egyházi szolgálati kérdésben a Veronában székelő és a fent ösmertetett füzetecskeben a VII-ik helyen felsorolt lombard Velence királyság és Dalmátiara beosztott es. kir. tábori főesperesség voltak. Ez utóbbi állást 1846 előtt Fischer János, a veres csillag-rendnek keresztos lovagja és a becsület-rend tisztje és tanácsosa töltötte be, aki Csehországban, Altkrun községben, 1786-ban született, 1810-ben pappá szenteltetett, főesperes és iábóri superiorrá 1814-ben nevezték ki.

Katonai értelemben véve még tisztább volt a 2 tábori protestáns lelkész helyzete, mert aranyrojtos öv és palástkötő mellett reverendát és tiszti sapkát viseltek, kapitányi rangban voltak és a veronai parancsnokló táborszernagj[^] legfőbb katonai hatósága alatt állottak.

Annál inkább rendezetlen, helyesebben bizonytalan volt a nyugdíjkérdésük, szolgálati kötelezettségük tartama és főként családi állapotuk, t. i., hogy nősülhetnek-e, vagy sem?

Mi sem természetesebb pedig, mint az, hogy a két protestáns tábori lelkész biztonságot óhajtott a jövőjét és családalapítás kérdését illetően is.

Ebben a két utolsó kérdésben rendet csinálni mindvégig

hiú ábrádnak bizonyult; hasztalan folyamodott Harsányi Sámuel több ízben a bécsi főhadi kormányhoz (t. i. az időben a későbbi hadügyminiszter jogait és hatáskörét ez a főhatóság látta el), elutasító válaszokat kapott. Ezek egyike 1844 márt. 29-én Bécsben kelt, aláírva Hohenlohe (sajátkezűleg) feldmarschal leitinand. A hosszú német szövegű leirat magyar fordításban így hangzik:

„Leirat” k. 1270—1834. Nov. 15-ikéről keli 3947. sz. leirattal értesítettett a (veronai) Generál Commando, hogy Ő Feliségének 1834. mártius hóban kelt legmagasabb elhatározásával az ott tartózkodó magyar seregek részére két ákatholikus (értsd protestáns) lelkészt, alkalmaztatásuk idejére, évi 600 fii. fizetéssel kirendelni kegyeskedett.

Ebből a csupán ekként meghatározott időtartamra utaló legmagasabb intézkedésből magától értetődik, hogy úgy Harsányi Sámuel helvétiai candidátusnak, mint Bukva Lajos candidátusnak, valamint az ennek helyére 1840 június 17-én lévő dr. Taubner Károly ágostai hitvallásának táborig lelkész gyanánt alkalmaztatása, a magyar csapatok ott (t. i. olaszföldön) tartózkodásának idejére értendő.

Alkalmaztatásuk emez időhöz kötöttsége ielől annyival kevésbé liehet kétségben a két protestáns lelkész, mert az udvari haditanács a m. kir. udvari cancelláriát amaz egyeidejű megkeresésével, hogy két megfelelő egyént válasszon ki, mindjárt értesítette a fent leirt legmagasabb elhatározásról további tudomás végett.

Ezt előrebocsátva, az 1843. évi október 5-ikéről kelt 3659. sz. alatti jelentéssel felterjesztett kettős kérelmére a két protestáns lelkésznek, t. i. Taubnernek és Harsányinak nősülésük megengedése és róluk való gondoskodás meghatározására a folyó (1844) év mártius 19-én leérkezett legmagasabb elhatározás értelmében válaszoltatik, hogy:

1-ször. A két Ákatholicus táborig lelkésznek tudomására adandó, hogy lekipásztorig alkalmaztatásukat a hadseregben vagy nőtlen állapotban tartsák meg, amint arra kiválasztattak, vagy szándékolt nősülésük esetére a táborig lelkészi állásból ki kell lépniök, anélkül azonban, hogy ez okból való elbocsáttatásuk esetére bárminemű végkielégítésre vagy segélyre igényt tarthatnának.

2-szor Ellenben arra az esetre, ha a magyar seregek a lombard velencei királyságban való tartózkodása és ezzel együtt az ő időleges alkalmaztatásuk — mint tábori lelkészeké — 1.5 év előtt befejeződnek és egyik vagy másik tábori lelkész sem a mostani kérelmük, sem erkölcsi vétség miatt a katonai lelkészi állásból el nem bocsáttatik, úgy számukra a nyugdíj kiutalványozása biztosítva lesz.

3-szor. Ha azonban a magyar csapatoknak ottani (t. i. olaszíöldön) jelenléte és ennek folytán a két Ákatolisch tábori lelkész alkalmaztatásának ezáltal beállott szükségessége még hosszabb ideig tartana, úgy mindkettőjüknek, 15 éven át teljesített szolgálat után, ha önhibáján kívül szolgálatképtelenné válnék, vagy ha előbb is hivatala gyakorlásában szolgálatra alkalmatlanná vált, évi 150 fii. életfogytig tartó nyugdíj a katonai kincstárból biztosítottatik. A generál commando utasítottatik, hogy a két protestáns lelkész kérelmét ezek szerint intézze el.

Együttal megjegyeztetik, hogy a legmagasabb helyről jóváhagyott jelen rendelet nemcsak a fent említett két protestáns lelkészre, de minden ez állásban következő protestáns lelkészekre is, hasonló esetekben vonatkoztatandó.

Wien, 1844 Márt. 29-én, Hóhenlóhe s.k., feldmarsal leitinand”.

Erről a térparancsnokság a fentnevezett tábori lelkészt az 1843. évi szeptember 13-án 2041. szám alatt benyújtott kérvényére értesíti. Verona, 1844 April 12. A Térparancsnok ő kegyelmessége helyett Pausch sk. feldmarschal Leitinand. D. No. 660. Láta a es. kir. katonai parancsnokság, Mailand, 1844 April 20-án, a Seregek főparancsnoka Őnagyméltóságának parancsára Woyna sk. feldmarschal leitinand. Az eredetivel egyező. Majland, 1844 April 21-én, a Térparancsnok betegsége folytán Töpfer sk. ezredes.

Kivül: Seiner Hochwürden P. R. dem k. k. Hern reformater Feld Prediger Sámuel von Harsányi in Venedig poslres-tante. Reányomva „Verona” bélyegző, majd „Veniczia 16. P. R.” bélyegző és a zárt levél egy spanyolviasszal lezárt és J. R. betűket jelző koronás pecsétnyomó alkalmazását mutató pecséttel van ellátva.

Nyilvánvaló a fenti hiteles okmányból, hogy a két „protes-

táns lelkésznek legfelsőbb helyre felterjesztett nősülés iránti kérése mereven elutasított. Pedig Harsányi Sámuel már akkor 2 éve komoly szándékkal viseltetett egy nagyműveltségű, fiatal leány iránt, akit hitvesévé tenni szándékozott, azonban a római cath. papi rend ezt határozottan ellenezte és az udvarnál is eltiltatta. A nyugdíj kérdése pedig 15 évi olaszországi fedheti en és állandó szolgálat teljesítéséhez kötve évi 150 frt-ban lett megállapítva.

*

Ha tekintetbe vesszük, hogy a két olaszországi protestáns tábori lelkész felett a római kath. főpapság gyakorolta a felügyeleti hatóságot, biztosak lehetünk abban, hogy az ezt a legrigorózusabban teljesítette s így annál értékesebbek és megbízhatóbbak azok az okiratok, amelyek Harsányi Sámuelnek személyi táblázata gyanánt, valamint használhatóságát illetően, kiállítottak. A birtokomban levő eredeti személyi táblázat Bécsben, 1845 június 9-én állíttatott ki Leonhard Josef Mihály róm. kath. püspök és apostoli tábori vicarius által. Eredeti okirat, melyen a nagy püspöki pecsét is rajta van. A szokásos főpapi kalap alatt hercegi korona és ez alatt egy kereszt — „Sigillum vicariatus apostoliéi castrensis” körirattal.

Ezt az okiratot a veronai tábori főesperes, Fischer János sajátkezűleg állította össze és Leonhard püspök aláírásával, úgy pecsétjével erősítette meg.

A különböző rovatokban: Harsányi Sámuel református tábori lelkésznek személyi adatai, 1834 nov. 15-én a hadsereg kötelékébe lépése, a kiállítás idejéig már eltöltött 7 év, 11 hó és 15 nap igazolása, fizetési járandósága, nyelvismeretei, képessége, tanulmányai, szolgálati működése tanúsítatnak.

Pld.: Nyelvismeretei rovatban ez áll: németül, latinul, magyarul, olaszul és tótul beszél, a héber és görög nyelveket, úgy a francia nyelvet is ösmeri”. Tehát tulajdonkép 7 nyelvnek volt birtokában. Nem csoda, ha még késő öreg korában is azt az alapigazságot vallotta „ahány nyelvet birsz, annvi embert érsz”. E szerint tehát 7 ember értékével birt.

Az egyik rovatban ez olvasható: „Hat viel Talente, Féhigkeiten und Bildung; hat den akademischen Curs Gehört”, magyarul: „sok ésszel, tehetséggel és képességgel bír; az akadémiai tanfolyamot végezte”.

Máshelyen: „Hat viel Eifer“, magyarul: „Sok buzgósággal bír”, t. i. a lelkeszi szolgálatban.

Ismét más rovatban bizonyítva van, hogy „a betegeket minden héten meglátogatja a kórházban”.

Egy későbbi rovatban ez áll: „predigt gut, fastlich und fleisig, die eine Woche deutsch, die andere ungarisch”, magyarul: „jól, érthetően és szorgalmasan prédikál, egyik héten németül, másik héten magyarul”.

Még érdekesebb egy másik, részben francia, részben német nyelven kiállított okirat, amely sajnos, sok helyen egerek rágása, másutt égés nyomai miatt hiányos; azonban a címe és a calciúusok mindenütt olvashatók:

„Examen frehrenologique. Analise des principan traits du carachter naturel de Monsiur Harsányi! Age 38½ Temperament-Biliös” etc. Magyarul: Természetvizsgálat. Harsányi úr természeti jellemzésének főbb vonásairól való részletezés. Éve 38½! Véralkata hevülékény, organographie celebrate — szellemi képessége etc. s itt következnek az emberi sajátságoknak, természetnek különös részletezései! Rendkívül sokféle kérdésre, amelyek az egyéni character és hajlamok különböző ágazatait ölelik fel, részletes válaszok és pedig mindannyi — „eher gros”, „unmehr gros” és hasonló dicsérő elbírálások olvashatók. Szerpelnek itt: Lelkiismeretesség, erkölcsiség, hatékonyság, körültekintés, tájékozódás, tiszteletudás, eszményítési hajlam, kiválóság, utánzás stb., ezeken felül a testi adományok: alak, nagyság, tekintet, hang stb., stb., mind-mind nagy részletezéssel leírva és valamennyire németül a minősítés „eher gros”, „mehr als gros”.

Ezeket a minősítési táblázatokat a róm. kath. főpapokból álló felügyeleti halóság állította ki; fel sem tehető, hogy kedvezni akarlak volna, mint inkább nagyon is bizonyos, hogy ezek az urak a legéberebb figyelemmel és gonddal teljesítették az ellenőrzést, az eretneknek tartott pappal szemben. S amidőn róla a legjobb bizonyítványt állították ki, ez arra mutat, hogy Harsányi Sámuelnél úgy a szellemi, mint a testi kvalitásoknak rendkívül kedvező harmóniáját tapasztalták.

De épp így a katonai parancsnokságok is, amelyek alatt szolgált. íme ilt egy 1843 ápril. 20-án Majlandban kelt, a tér-

parancsnok betegsége folytán Töpler ezredes által német nyelven kiállított, 75 centesimi értékű, kétfejű sasos címer benyomással bélyegzett hivatalos papíron írott eredeti „Certificat”, amelynek magyar fordítása így szól:

„Bizonyítvány: Hogy a lombard—velencei királyságban levő csapatoknál tartózkodó hitsorsosai részére lelkészi szolgálatokat teljesítő, itt alkalmazott Harsányi Sámuel református, tábori lelkész már 8 éven át, katonai lelképásztori minőségben teljesített szolgálatai alatt, valamint hivatásának tisztét a legnagyobb buzgalommal végezte, egyszersmind kifogástalan erkölcsi magaviseletet tanúsít és ez okból, valamint hivatottságánál és különösen illedelmes magatartásánál fogva, általános, tiszteletet és megelégedést vívott ki magának, amiért is megérdemli, hogy ajánltassék! Kéréلمe folytán a város katonai kormányzója, mint közvetlen felettes hatósága által ezennel bizonyíttatik”. A kétfejű sasos és köríratos bélyegző pedig így: „K. k. siadt und Platz commando zu Majland”.

Ezekből nyilvánvaló, hogy az osztrák hadseregnél elő ízben alkalmazott református tábori lelkész, hivatalos kötelezettségének teljesen megfelelt, ezért minden oldalról tiszteletben és becsülésben részesült.

NEGYEDIK FEJEZET.

A protestáns hilelvek és egyházi szertartás, de kiváltkép a református istentiszteletek tudvalevőleg a legegyszerűbb kezekben mozognak; nem a külsőségekkel, mint inkább a lélekre ható igehirdetéssel kívánják a hívek vallásos hitét szolgálni. A súlypont „az ige hirdetésén” van, ennek kiegészítése az ének, az imádság és az Úr által szerzett két szentségnek, ú. m. az úri szent vacsorának és a keresztségnek kiszolgáltatása.

Ez utóbbi irányban a protestáns tábori lelkészeknek vajmi ritkán nyílt terük, mert a hadsereg tagjai vajmi ritkán adtak módot abban az időben arra, hogy ünnepélyes keresztelőt tartsanak! A tisztikar is jórészt nőtlen férfiakból állott; vagy egyes házasságokból, a rom. kath. nő a saját felekezeti lelkészét hívatta. Azok az Olaszországba telepedett külföldi protestáns családok pedig, ha egyszer máskor a keresztség kiszol-

gáltatására szükségük volt is, ezt a legközelebbi róm. kath. templomban könnyűszerrel elvégeztették; s kivált olyankor, ha a két protestáns tábori lelkész fél évig úton és távol volt, reájuk várni esetleg nem is lehetett. Ellenben annál több terület nyílt az úri szent vacsorának a kiszolgáltatása körül; mert nemcsak a sátoros ünnepeken és ezeken felül adventkor, új kenyér és új bor osztáskor a rendes kaszárnyai imahelyen, hanem a kórházban ápolt hadfiak betegágyánál is gyakorta hely kellett állani.

A veronai helyőrségi nagy kórháznak külön kegyszerei voltak e célra; és külön a milánói kaszárnyai kápolna részére, — ez utóbbiakat aztán a lelkésznek magával kellett vinni a távol fekvő csapattestek látogatásához.

A kezeim között levő hiteles (német és olasz nyelven) szerkesztett feljegyzés szerint 1847 márc. előtt a következő szövegre vonatkozóan rendelkezett az olaszországi református tábori lelkész, ú. m.:

1-ször: Egy belől elosztott és zöld bársonnyal kibélelt, egyszerű zárral ellátott faszekrény, melyben az egyházi szerelvények tartattak.

2-ször: Egy 5., bécsi mérték űrtartalmú pakfongból készült borkancsó templomi szolgálatra, amely a megjegyzés szerint felette nagy volta miatt ritkán használtatott. (Itt megjegyzem, hogy a „AVicner Máás” nagyságát illetően pontosabb adatom nincs.)

3-ször: Egy 1., bécsi mérlek űrtartalmú pakfong serleg; melyre nézve az a megjegyzés olvasható, hogy „Cánoni előírás szerint ennek ezüstből és belől erősen aranyozva kellene lenni”.

4-szer: Egy pakfong kis tányér, = megfelelő, kicserélése szükségtelen.

5-ször: Egy 12 hüvelyk átmérőjű nagy pakfong tál, = megfelelő, kicserélése nem szükséges.

6-ször: Egy darab zöld kendő, két rőf hosszú négyzetben; egészen tisztáiaiai és lyukacsos, e miatt nem használható.

7-szer: Egy fehér alapú selyem kendő 1½ rőf átmérőjű négyzetben; nem megfelelő és használaton kívülnek jelezve.

8-ször: 2 abroszkendő vászonból, milánói ref. négyszög-

ben, használhatatlan! A megjegyzés rovatban ez van írva: a lelkész a terítéshez a sajátját használja.

Eme igen szerény kiállítású templomi szerelvények közül a 8-ik pont alatti 2 abroszt 1844 november hó 8-án, a többi még 1835 április, 17-én kelt hadparancsnoksági rendeletekkel szerezték be s a feljegyzés szerint, részint célszerűtlenség, részint megnevelő felelő voltak miatt templomi szertartásoknál bérelt tárgyakkal helyettesítették.

Hát bizony ez szegényes felszerelés volt a hadikincstártól és éppen ezért, valamint egyéb okokból is, 1847 márc. 25-én Harsányi Sámuel sürgős felterjesztést intézett a veronai térparancsnokság útján a bécsi udvari haditanácshoz, hogy megfelelő és díszesebb szerelvények adassanak.

Olaszország, mint a művészetek kincses bányája és nagy történelmi múlttal bíró tényezők helye, valamint a közelebbi időkben, úgy a múlt századokban is állandó idegen forgalommal bírt; és miután akkor a vasutak még igen szerény távokat futottak át, inkább csak uralkodók és dúsgazdag emberek voltak az Olaszhonba látogatók, mert az utazás költséges voltát a középosztály nem igen bírta; természetes, hogy a gyalog vonuló külföldi róm. kath. zarándok csapatokról nem beszéltek.

Elég az hozzá, hogy a protestáns német uralkodóházakból, úgy az angol, svéd és hollandiai udvaroktól is fordultak meg az időben fejedelmi szentélyek Itáliában; akik a Milánói nevezetességeket megszemlélve, amikor arról értesültek, hogy ott kivételesen protestáns lelkészek hiányoztak a szerinti istentiszteleteket tartanak, a világért sem mulasztották volna el, hogy azokon részt ne vegyenek.

Már pedig az felette rosszul festett, amikor egy fejedelmi személynek Cink korszából, packfong kehelybe öntött bort kellett az Úr asztalánál szolgáltatni, holott otthon, boldog Magyarországon a legszegényebb ekklesiák is, ha nem arany, de legalább ezüst kelyhet juttattak az Úr asztalára.

Mikor tehát egyik-másik fejedelmi főherceg, vagy előkelő külföldi turista jelezte, hogy az úrvacsorán részt fog venni, illő dolog volt, hogy a lelkész valamely előkelő protestáns hívtől kölcsön kért egy ezüst vagy aranyozott poharai és néhány selvem terítőt.

A Harsányi Sámuel református tábori lelkész sürgős és niegf-Indokolt felterjesztéseinek és kérelmeinek végre 1847 őszén már sikere is volt, mert a veronai es. kir. szerelőbiztosság (k. k. monturs comission) 1847 nov. 10-én átiratot intézett Harsányi Sámuel, Májlandban székelő református tábori lelkészhez, hogy a bécsi főbiztosság rendelete folytán elkészíti és beszerzi a szükséges kegyszereket, de utasítást kér azok nagysága, alakja és kivitele tekintetében.

Ennek eredményeként a feljegyzések szerint a következő kegyszerek szereztek be, ú. m.:

I. A református tábori kápolna részére:

1-ször. Egy bécsi mérték űrtartalmú boros kanna, kívül-belül ezüstözött ércből.

2-ször. Egy $\frac{1}{4}$ -ed bécsi mérték űrtartalmú, belül aranyozott, kívül ezüstözött kehely, vagy serleg.

3-ször. Ehhez egy egészben ezüstözött kenyér tálca.

4-szer. Egy közönséges tányér nagyságú, egészen ezüstözött tálca.

5-ször. Az Úr asztalára egy 3 rőf hosszú, 1 $\frac{1}{2}$ rőf széles, fehér vászonból, körül cérna csipkével készült terítő.

6-ször. Két darab kis kehely takaró kendő. 1 rőfnyi négyszögben, fehér damasztból, szalaggal beszegve és félselyem béléssel ellátva.

7-szer. Egy egy rőfnyi négyszögű, fehér damasztkendő, az Úrasztalon levő kegyszerek beterítésére, selyem szalaggal beszegve.

8-ször. Egy nagy zöld posztó asztalterítő.

9-szer. Egy 1 $\frac{1}{2}$ rőfnyi törlőkendő a szerek takarítása céljából.

A kórházi kápolna részére hasonló szerelvények külön szereztek be. S mindezeket a jegyzéken látható hivatalos előismervény szerint (később) Bózenben, 1848 június 20-án adta át Harsányi Sámuel, a kiküldött Glommer nevű katonai biztos jelenlétében, Krónasser nevű átvevő hadnagynak. Amiről még később is lesz szó.

III. CÍM.

ELSŐ FEJEZET.

Amiket eddig megírtam, csaknem mind okiratok tartalmából merítettem, hadd álljanak most elő az elbeszélt események.

Harsányi Sámuel tábori lelkész fél évig tartó hivatalos utazásaiban rendszerint a cs. kir. posta deligianczeit használta, amely váltott lovakkal egyik állomásról a másikra szállította.

Volt ugyan egy rendelkezésére álló: egyideig János nevű huszára (a későbbiek nevét nem tudom), de ezt többnyire honn hagyta Milánóban, hogy a szép és kényelmes lakosztálya rendszeres tisztításban részesüljön. Ha aztán valamely állomáshelyen, vagy a szállodába, vagy a kaszárnyába megszállott, itt jobban nélkülözhetette a kiszolgáló huszárt, mert mindég rendelkezésére bocsátották a jó barát tisztelt maguk tisztiszolgáit.

Megtörtént tehát, hogy a nagy és kényelmes deligiancban egyedül utazott. Egy ilyen alkalommal — meredek alpesi lejtőn felkanyarodó úton haladtukban — a zárt kocsiban újságot olvasó lelkész nagy kiabálásra riadt fel, amely olaszul „vigyázz, vigyázz” szavakat hangoztatta.

Kitekintve, észreveszi, hogy a nagy batár hátrafelé és oldalt szegül. Nem láthatván a kocsist és lovakat, csak ösztönyszerűen a veszélyt érezve, hirtelen kinyitotta Harsányi Sámuel az egyik kocsiajtót és kiugornak Készülve, egy mély sánc szélén látta magát, erre egy 2 ujjnyi vastag, görbefogású nádpálcával kezében, kiugrott a dűlőfélben levő kocsiból a sánc felé, e pillanatban a bot kisiklott a kezéből, de oly szerencsésen, hogy a batár fala és a sánc másik oldala közé szorult, úgy, hogy néhány pillanatig feltartotta a kocsi lezuhanását; ez épp elég volt arra, hogy a kiugrott lelkész, a sánc másik partján felkapaszkodva, megmeneküljön attól, hogy a mihamar engedő nádbotot ledöntő nehéz bárka épp oda zuhanjon, ahol a menekülő lelkész felkapaszkodott. Így lett életmentője a nádbot, amelyet még évtizedek múlva, a 70-es években is kegyelettel őrzött, sőt a fogóján egy ezüst gyűrűvel erősítette meg az akkor

kapott hasadást. De ez az ezüst gyűrű aztán azt okozta, hogy a kedves ereklyét el is lopták tőle.

Az esemény oka az volt, hogy az egyik ló pöcsikélés közben fejszízajatát (kantár) beleakasztotta a rúdba s mert kiszabadítani nem tudta, hátra szegte a kocsit, mely a keskeny alpesi úton mihamar a meredély szélére jutott. Az ügyetlen kocsis előbb leugrott a másik oldalra s így csak a nagy bárka zuhant bele a sáncba, amit aztán a mezőről és alpesi rétekről odagyűlő olasz munkások nagynehezen és részben összetörve emeltek ki.

Ezt az életveszélyben forgást jelentő esetet (casust) sokszor elbeszélte Harsányi Sámuel még öreg korában is; hozzátéve, hogy „az isteni bölcs gondviselés a vékony nádpálcában jelentkezett”.

Egy másik ilyen hivatalos utazásában a tiroli és voralbergi helyőrségeket véve sorra, egyik nap az egyik völgyben, harmadnap már egy más völgyben eső városkában szállott meg.

A még ekkor 28—29 éves korú ifjú, rendkívül szolid életmódja mellett, étkezéshez is állandóan vizet ivott; s ha tisztí társaságban borozni kezdettek, ő inkább csak imitálta és sok vízzel keverve, kevés bort fogyasztott.

Ez a sokféle alpesi víz aztán nagy bajt csinált. Egyik alpesi helyőrségen súlyos beteggé esett, szerencsére egy ügyes katoniorvos is volt kéznél, aki csak a nagyfokú lázat észelve, egyelőre a diagnózist felfedezni nem tudta. Harmadnap, mikor a láz egy kis szünetet tartott, az orvos kérdezgetni kezdte Harsányi Sámuel naplóját felől is s mikor azt hallotta, hogy reggel éhgyomorra egy pohár friss vizet, kávé után másik pohár vizet, ha meleg van-, délelőtt 3-ik pohár vizet, ebédre a 4-ik és 5-ik, ozsonnai kávéhoz a 6-ik és vacsorához a 7-ik és 8-ik pohár vizet szokta rendszeresen elfogyasztani, a katoniorvos rémülten felugrott: „de az Isten szerelmére, lelkész úr, hát hogy ihatik ennyi vizet? Kivált meg itt, a gólyvások völgyeiben? Hiszen ennyit egy hal sem iszik; most már tudom, mi a baja: malária kezdete. Ezentúl eltiltom a vízivástól, borral és szeszes italokkal kell élnie, kivált utazásainál, mert különben elpusztul”.

Harsányi Sámuel kételkedve fogadta ezt a meglepő orvosi

tanácsot, de mégis engedelmeskedni keltvén, az orvosi kezelés néhány nap múlva javulást eredményezett, azonban a „felséges (?)” alpesi források élvezetének befellegzett s a kényeszerű borivás aztán oly természeti szükségévé vált, hogy ettől kezdve haláláig a vizet többé csak tisztasági kellék gyanánt használta.

*

Egy másik „casus”-t (esetet) így beszélt el:

Egy alkalommal a Boche di Cattaroba is le kellett menem. Velencétől Cattaróig hajón utaztam (abban az időben még vitorlások voltak inkább használatban). A pár napig tartó utazást egy erős bóra tette kellemetlenné, még hozzá be is esteledett és a hajó az elemek vad háborgása között minden pillanatban a szirtekhez ütődés és tönkremenés veszélye alatt állott, az utasok — még a tengeri betegségben szenvedők is — folyton a Madonnát, meg a szenteket kiabálva, kétségbeesve térdepeltek és hányták magiokra a keresztet. Én — folytatja — megkötöztem magamat egy árbocnál, felnézve a villám csattogással fényes fellegek felé, az Úr hatalma előtt lélekben porbamoltam és az Úr imáját elmondva, ihletten vártam az utolsó percet. Ez azonban nem következett be, mert a tántorogva bukácsoló hajót egy hegymagas hullám a Cattaroi-öböl elég szűk bejáráján szerencsésen a belső és békésebb vizekre dobta, anélkül, hogy erre a kormányos szolgált volna rá, mert a kormánylapát rég eltörött.

Így menekültünk meg, egyedül az isteni gondviselés csodás útján, a biztos haláltól s épp ezért azt állapítom meg — folytatta —, hogy egyetlen lelkészt sem szentelnék fel addig, amíg egy tengeri viharban részt nem vett, mert az Isten hatalmát és bölcs Gondviselését csak az hirdetheti őszintén és hatékonyan, aki azt egy ilyen alkalommal szemtől-szembe látta és érezte.

Mikor aztán kérdezte egyik-másik, hogy Samu bácsi kapott-e tengeri betegséget? — azt felelte, hogy bár több tengeri utazásban részt vett, de ez a kellemetlenség éppúgy elkerülte, mint azokat az egyszeri magyar mágnásokat, akikkel (persze, későbbi időben) a mindenható Zsófia főhercegnő utazott.

*

Ugyancsak egy Horvátországban folytatott hivatalos utazásában a deligigánczba Zárába 3 úriember ült be, akik ott egy tiszti sapkás es. kir. tábori papot látva, teljes nyugalommal hozzáfogtak a politicához, gondolva, hogy ez a pap talán csak olaszul tud, őket meg sem, érti; vagy ha igen, hát közönyös, lesz a magyarok szidása iránt.

Természetesen, hogy a későbbi Jelasics-huszárok nagy vitézül szidták egymás között az „elnyomó Ungárokat”. „Egy darabig csak hallgatom a sok valótlan átkozódást, de mikor már türelmem fogytán volt — folytatta Harsányi — felállottam és német nyelven bemutattam magamat, mint született magyart és cs. kir. tisztet! A nagy meglepetésben elhallgató 3 horvát úriember elsáppadva nézett reám; én aztán rövid dióhéjban elmondottam nekik Magyarország történetét, a török-horvátország (ma Bosznia-Hercegovina) megsemmisülését, a Dráva-Száva közé menekülést, a magyarok szíves befogadását, a Zrínyiek, Frangepánok nagy jellemeit, magyar voltukat, a magyar költővel végeztem, aki győzelmes háborúról írva, többek közt ezt mondja: s a horvátok robogó hada követi a magyarok előre siető daliáit”.

Mikor fél órai szónoklatomat a 3 „bratye” ámulva és szó nélkül végighallgatta, — uni sónó felállottak a tágas kocsiban; bemutatták magukat és beösmerték, hogy túlzásba estek, kijelentették, hogy ha közöttük minden magyar így beszélne és érezne, ők is szerelnék a magyarokat”. Ezzel állomásra érve, elváltunk.

Emez epizód folytán az öreg úrnak még későbbi időben is az volt a véleménye, hogy a horvátokat nem „legyőzni”, hanem „meggyőzni” kell! S akkor béke lehetne köztünk.

Jóllehet, Harsányi Sámuel csak kapitányi rangban volt a hadsereg tiszti létszámában, mégis, tekintettel kivételes állására, valamint magasabb műveltséggel járó szellemi kiválóságaira és társadalmi rutinjára is, állandóan a magasabb rangú tisztek körében forgott és ezek, különösen pedig a protestáns hiten levő főtiszték, keresve-keresték a papjukkal való érintkezést, sőt gyakran a barátságát is.

Ez teszi érthetővé a többek között azt is, hogy még a 30-as évek végén, vagy a 40-es évek elején, egy ízben ugyancsak hivatalos utón a magyar tengerpart vidékén és Fiumében is időzvé, megösmarkedett az akkoriban ugyanott levő Haynau tábornokkal, aki szintén protestáns, sőt ha nem csalódom, református hitű volt! Nevezett ez időben még nem jutott el a későbbi szomorú hírnévre és magánlakására is elhívta a papját, így történt, hogy Harsányi Sámuel a Haynau-családdal is megösmarkedve, leányainak tengerparti sétáiban néhányszor részt vett és azokkal, valamint a később oly nagyhatalmúvá lett tábornokkal is, természetesen, legnagyobb részt szépirodalmi és közművelődési eszmékről, néha katonai dolgok fellett is értekezett és velők kedélyesen elidőzött.

Mikor azonban évek múlva maga is, mint menekült, a bujdosás keserű kenyerére jutott, ezt a korábbi ösmeretségét kihasználni meg sem kísérelte, mert mint utóbb gyakran fel-emlegette, nem bízott a bresciai hiéna kegyelmi hajlamaiban és biztosra vette, hogy mint 2 forradalomban részt vevő volt császári tisztet, azonnal főbe lövette”-volna!

Csak még azt kell e helyütt felemlítenem, hogy Harsányi Sámuel a későbbi években ezzel kapcsolatban gyakran adott kifejezést annak: „Csak azt restellem, hogy ez az aradi vérengző valaha a híveim közé tartozott”.

Az olasz mozgalmak nem hagyták érintetlenül a pápai államot sem, így, mint ez köztudomású, annak egyes kiválóbb pontjain osztrák hadcsapatok állomásoztak, hogy a régi rendet fenntartsák.

A Bolonyában állomásozó magyar huszárezrednek gróf Auersperg volt az időben az ezredese; s miután a két protestáns tábori lelkésznek a bolonyai magyar huszárokat is meg kellett látogatni, hosszas huza-vona után parancs érkezett a veronai hadtestparancsnokságtól, hogy azonnal Bolonyába utazzanak és ott a katona híveket — istentisztelet tartása, valamint úrvacsoraosztás mellett — lelkioktatásban etc. részesítsék.

Harsányi Sámuel és dr. Taubner Károly tehát együttesen utaztak le Bolonyába, aminek folytán ott — a róm. kath. Pap-

ság között — rendkívüli izgalom támadt, úgy, hogy mikor a cs. kir. postakocsival a városba érkeztek — annak utcáján — szemben, énekelve jövő és az utca szélességét elfogó papságot találtak, akik „öröködbe Uram pogányok jöttek” énekszóval adtak kifejezést a protestáns papok bevonulása miatt érzett fanatikus felháborodásuknak.

Szerencsére a postakocsis éberségének és a bakon ülő huszár harcias tekintetének következtében, komolyabb összeütközés nem történt és a sebesen vágató es. kir. deligeancot a tüntető papok tettegesség nélkül áteresztették; azonban fenyegető karok és öklök mégis emelkedtek, úgyhogy gr. Auersperg térparancsnok ettől kezdve jónak találta, hogy egy fegyveres őrséget állított a 2 protestáns lelkész szállodai lakása elé. Midőn másnap a kaszárnya egyik nagy termében előbb a református, majd utánuk az ág. ev. istenisztelet megtartott, nagy meglepetésre, egy csomó szerzetes és róm. kath. pap vonult be az imahelyre, hogy meghallgassák a két „pogány” papot. Ezt gr. Auersperg észrevevén, titkos parancsot adott ki, hogy egy huszárszakasz állandóan a két lelkész körül tartózkodjék és azok életére, valamint testi biztonsága felett őrködjék, mert mint később maga bevallotta, úgy értesült, hogy a gyűlölködő fanatikus papok egyike-másika tört is hordott a köpenye alatt s ki tudja, vajjon eszeveszettségében egyik vagy másik vallási tébolyban, azt tettegesen is nem használta volna?

A jó magyar huszárok azonban úgy vigyáztak a várva-várt lelkészekre, mint a szemük fényére s természetesen így az istenisztelet és az Úrvacsoraosztás is minden incidens nélkül véget ért.

Hanem aztán, mikor mindkét lelkész elvégezte az imaházi teendőit, és előbb a róm. kath. papok és barátok, majd a katonák is kivonultak, a legutóbb kijövő két protestáns lelkész azt látja, hogy az imaház ajtajában 8—10 bolonyai r. kath. pap várta őket és hirtelen körül is fogta a két tábori lelkészt.

Az istenisztelet részint magyarul, részint az ágost. evang. lelkész részéről németül és tótul, de magyarul is, végeztetett (miután békésmegyei huszárok is voltak). Ezekon a nyelveken természetesen a bolonyai alsóbbrendű papság nem értett s így csak egyes szavakat fogtak fel. Annnyit már hallottak valahol,

hogy „Isten” vagy „Gott” a legfőbb valóságnak a megjelölését jelentik.

Az egyik, jobban öltözött pap, közeledve Harsányihoz, olasz nyelven azt a kérdést tette fel hozzá: „Signor! Ön mint ha Istent is említett volna! Hiszi ön az élő istent?” Erre Harsányi Sámuel természetesen erős meggyőződéssel felelte: „Nemcsak hiszem, de erőm és tehetséggel mindenkivel lehetőleg megösmertetni akarom”. A barátok, reverendás alakok összenéztek és a fejüket ingatták. Majd azt kérdi ismét a páter mindkét lelkészhez fordulva: „Önök a Jézus Krisztust is emlegették beszédeikben és a ritmus alatt. Hát hiszik önök a megváltó Jézus Krisztust? Erre mindkét lelkész olasz nyelven egyszerre felelték: „Hogyne hinnénk! Hiszen annak, mint legfőbb Urunknak, alázatos szolgálói vagyunk és az ő evangéliumát hirdetjük”.

A felelet nagy meglepetést okozott a körülálló papi emberekben s fejeiket csóváltatva, egymásnak ismételtgették, persze kétkedés között: „Lehetetlen, hallatlan! Ezek itt Isten- és Krisztushívők!”

Valószínűleg még tovább is kedvök támadt volna a távolból jött és „kartársak”-nak mutatkozó atyaiakkal hiitani tételekbe bocsátkozni, azonban a huszárok megunták a templom előtti teológiai vitát és az őrmester „Habi achtol” vezényelve, hirtelen körülfogta a két protestáns lelkészt és „rechts um marsch”-oI vezényelve, a szakasz huszár fedezete alatt, mint egy hadilábon, a szállásukra kísértettek. Ott azonban már gr. Ausperg személyesen adta tudokra, hogy névjegyüket és azt az üzenetüket, hogy az ottani r. kath. püspöknél visitelni óhajtanának — közvetítette, de a püspök általa azt üzenete vissza, hogy „kíméljék meg őt a megjelenésüktől, mert különben kénytelen volna a házát újra szenteltetni”. Egyidejűleg a térparancsnok udvariasan tudokra adta azt is, hogy miután az előírt missiót befejezték, jó volna a várost mielőbb elhagyniok, mert bár óvintézkedéseket tett, azonban biztonságukról huzamosan jót nem állhat; mint monda: „Olaszországban könnyen kiugrik a tőr a nagy köpenyegek alól”.

Ezt a jó tanácsot tehát meg kellett fogadni és alig 24 órai ottidőzés után jónak látszott elútatniok. Ami, természetesen

egy szakasz huszár assistálása mellett és pihent lovak segédle-
 iével mihamar meg is történt, anélkül, hogy valami atten-
 tum közbejött volna.

Csak afelett sopánkodott azután a két lelkész az úton,
 hogy milyen jó alkalmuk lehetett volna most az örökvárost is
 megtekinteni. Azonban — a tapasztaltak és hallottak után —
 ezt megkockáztatni igen veszélyesnek látszott, sőt valószínű,
 hogy ezt sem a katonai főhatóság, sem a veronai vicáriátus
 nem is engedélyezték volna.

A fentebb leírtak — kivált a mai korban — már hihet-
 lenek és meseszámba valók, azonban, ha figyelembe vesszük,
 hogy a XIX-ik század első feléről van szó, továbbá azt is, hogy
 egyetlen országban sem volt és talán ma sincs annyi pap, mint
 Itáliában s különösen a volt pápai államban: ha meggondol-
 juk, hogy ott a protestantizmusnak abban az időben nyoma
 sem volt, legfeljebb ha talán Rómában, az ott élő számos ide-
 gen körében; tekintve azt is, hogy a papnöveldékből kikerült
 r. cath. papok és szerzetesek mindég csak a „szakadárok hite-
 hagyása” és egyéb szörnyű „vétkékéről hallottak, aligha fo-
 gunk csodálkozni és bizonyára a megtörtént dolgok hitelével
 fogadjuk azt, hogy az akkori olasz alsó papság egyrésze a cul-
 tura és műveltség alacsonyabb fokán, a protestáns hitelvek
 felől teljes tudatlanságban volt, a felső papság pedig meglehető-
 s ellenszenvvel viseltetett a „hitújítóknak” titulált eretnekekkel
 szemben.

MÁSODIK FEJEZET.

Ezek az előbbi és azokhoz hasonló más kellemetlenségek
 azonban az éremnek csak egyik sötét oldalát mutatják.

Van ellenben fényes oldala is!

Köztudomású, hogy a magyar nemzet által annak idején
 bálványozva szeretett és tisztelt József nádornak a harmadik
 felesége, Mária Dorottya főhercegnő, mint németországi ural-
 kodó fejedelmi sarj, protestáns hitű volt és azt férjhez mene-
 tele után is megtartotta, úgy, hogy részére a budai várkastély-

ban egy kis protestáns kápolnát is berendeztetett, a nagyműveltségű és toleráns főherceg!

Ez a Mária Dorottya főhercegnő 1845-ben Olaszországban utazván, egy alkalommal a Harsányi református tábori lelkész által végzett istentiszteleten is részt vett; amely után nevezettet audienciára hívatta és a tisztelgő előtt legmagasabb megelégedésének élénk kifejezését nyilvánítva, neki egy Károlyi Gáspár-féle magyar nyelvű nagy aranyos bibliát ajándékozott. Az ó- és újszövetséget egészben tartalmazó díszes bőrkötésben, aranyozott szegélyzettei és sarokkal ellátott nagy biblia volt ettől fogva Harsányi Sámuelnek legkedvesebb könyve; ezt hordta magával késő vénségéig, ebből olvasta fel mindannyiszor az ú. n. „Textust”, ebbe írta be a családalapítás, majd a gyermekek születése és elhalálozásaik dátumait is! Mikor engem 1866-ban konfirmált, erre a nagy könyvre tette a jobb kezeméi és formálisan megesketett íá, hogy annak parancsai szerint élek!

Ez a szent könyv tehát előttem és enyéim előtt nemcsak vallásos symbolum, hanem családi kegyeleti tárgy is, amelyet féltő gonddal őrzök mai napig!

Rendkívül érdekessé teszi ezt a gazdagon aranyozott könyvet az a körülmény, hogy a sarkán fénysugarakat szóró arany benyomású kereszt van és ez a felírás: „Szent Biblia”.

A könyv első lapján nyomtatva: Szent Biblia, azaz Istennek ó- és újtestamentomában foglaltatott egész szentírás. Magyar nyelvre fordíttatott Károlyi Gáspár által. Nyomatolt: Kőszegen, Reichard Károly költségével és betűivel, 1842.

Ugyanezen a lapon írva: „Harsányi Sámuel msk. ajándékban es. kir. főhercegnő Mária Dorottya, cs. kir. főherceg József, Magyarország nádorának nejétől 1845-ben”.

Nagy kár, hogy ezeket nem maga az ajándékozó királyi fenség sajátkezüleg írta be! Ami mint autogram természetesen még becsesebbé tenné! Azonban így is nagy jelentőséggel bír a magyar protestantizmusra, hogy egy hitét megtartó, fenkölt lelkű fejedelem-asszony egy szerény református lelkész annyira kitüntetett és foglalkozásának megfelelő ajándékban részesített.

A könyv sarkán látható keresztből következtetem, hogy az udvari könyvkötő el sem képzelhetett olyat, hogy Szent-

könyv kereszt nélkül legyen! De különben is a németországi, egyesülésre kész két hittábor, a Luther által meghagyott keresztjelvényt fennakadás nélkül használta!

Valamint ma, úgy régebben is megtörtént, hogy egyik-másik német fejedelmi sarj az osztrák hadseregben szolgálatot vállalt. így a többek között Milánóban a 30-as évek végén vagy a 40-es évek elején (az időre pontos adatom nincs), a Nassauí herceg ezredesi rangban állomásozott. A katonaság és tisztikar előtt rövidítve csak így szerepelt: „Oberst: prinz cu Nassau”.

Ez a fejedelmi sarj, nemcsak születésénél, de testi és lelki tulajdonainál fogva is, nagy kaliberű és rendkívüli férfiú volt. Csaknem G lábnyi magas, erős testalkatú, komoly és szigorú katona, de emellett mély buzgóságú protestáns férfiú, aki soha sem mulasztotta el, hogy a katonák részére tartott protestáns istentiszteleten részt vegyen!

Egy alkalommal éppen úrvacsoraosztás is történt, a herceg mély áhítattal hallgatta a Harsányi Sámuel német szónoklatát, majd utána buzgó töredelmességgel vette az Úrasztaláról a szent jegyeket. Ezt a buzgóságot Harsányi Sámuel még fokozta is azzal a haláláig megtartott szokásával, hogy a kenyér és bor kiosztása közben állandóan Krisztus urunk nagy jelentőségű és az új-testamentomban megírt szavait hangoztatva, még ünnepelesebb szint adott a magasztos helyzetnek.

Istentisztelet után a herceg meghívta Harsányi Sámuel magához ebédre. Előkelő hotelben, fejedelmi lakáson fogadta a jeles férfiú, a szegény kálvinista papot; kijelentve előtte, hogy mivel délelőtt a lelkiekben jól tartottnak érzi magát, azt most testiekben óhajtja viszonzni.

Mindössze négyen ültek a pazarul díszített asztalhoz, a lelkészt jobbjára, a hadsegédét baljára és a titkárját magával szemben ültette a herceg; majd jeladására a felszolgáló inasoki egyre-másra hordották a tömérdek, válogatottnál-válogatottabb ételeket és italokat.

Volt ott minden — beszélte sokszor Harsányi Sámuel — (tréfás túlzással), a fácánpecsenyétől az indiai madárfészekig; az italokban pedig a tokaji aszún kezdve a Lacrima Crisztin keresztül a bicskanyitogató vinkóig, kinek mi ízlett.

A több órán keresztül húzódó fejedelmi ebéd közben a herceg igen sűrűn kocintgatott és annyira kedélyesen telt az idő, hogy este 8 óra tájon (mert az ebéd d. u. 6 óra körül kezdődött) a herceg kiadta a parancsot: „spitzpub wer nicht trinkt”. (Huncut, aki nem iszik.)

Ennek a felhívásnak aztán az lett a következménye, hogy este 9 órára úgy a szárnysegéd, mint a titkár is letörtek és inkább csak a nagy fegyelem tartotta őket vissza, hogy az asztal alá nem feküdtek.

A nassui herceg és Harsányi Sámuel azonban, akinek vas-szervezete késő vénységig állandó maradt, bírták a bort s mikor a herceg látta, hogy már csak ketten maradtak, hirtelen felállott: „Genug mein lieber Geistliche”. (Elég, kedves papom.) Ezek a szegény emberek majd kialusszák itt magukat, én pedig önt magam viszem haza.

Ezzel parancsot adott, hogy a fogata álljon elő s még egy fél óráig megkocsikáztatta a kedveit papját, majd annak a szállása elé hajtatott és a lépcsőkön maga kísérte fel Harsányit a lakásához.

Ezidőben Harsányi Sámuel egy, ha jól emlékszem, Váradí nevű huszárkapitányai közös lakást tartottak, volt egy közös elfogadó szobájuk és külön-külön, de egymásbanyíló 2—2 szobájuk.

Véletlenül az is megtörtént ez este, hogy Yáradí kapitány kimaradást engedett a közös huszáruknak s mikor a herceg erőteljes csengetését hallotta, a már ágyban fekvő, olvasó kapitány teljes negligében, de annál bosszúsabb hangulatban, maga jött az ajtót kinyitni. Eközben huszáros káromkodások között zúgolódva, nagy szemrehányások között nyitja fel az ajtót: „Ejnye, azt a korhely, fűzfán füttyölő pap teremburádat, hát ilyen későig kóborolsz és lumpolsz? Szedte-vette!”

A szobában égő lámpa kivilágított a belépő herceg ezredesre és a kíséretében jött papra, nosza, rákiált az óbester a kapitányra:

„Ruth! Herr Rittmeister. Ez az úr az én kedves vendégem volt és magam hoztam haza”.

Ami erre következett, a Lóth feleségének történetét juttatta eszembe — beszélte Harsányi később is.

Várady kajpitány, úgy ahogy volt, egy szál alsó ruhában, papucsban (a papucsokat huszárosán összeütve) Stellungba vágva, sóbálványá változott s alig tudta elhebegni: „Ja, Hocheit! Megértettem”. Az ezredese és egy vérbeli fejedelmi férfi robosztus alakja állott előtte. A herceg azonban kedélyes hangon folytatta: „Csend és nyugalom. A papunk nem hibás. Jó éjszakát” s azzal mindkét emberrel szívélyesen kezét fogva, távozott.

Persze, Várady kapitány még csak ezután képpedt el a jóbarátját éri nagy kitüntetés felett. Ezzel kapcsolatban már nem hallgathatom el azt sem, hogy ugyanezzé! a Várady nevű kapitány jó bajtársával és egy másik közös lakásukon történt, egy más alkalommal, az a fatális eset, hogy alig költöztek be egy milánói palotába — épp megüresedett és nekik való lakásba —, midőn este, lefekvés után mihamar, a kapitány kétségbeesve jön be Harsányi Sámuel barátjához: „Itt a pokol, bajtárs. Innen pusztulnunk kell”. S nem is kellett sok magyarázat, mert ama bizonyos közismert, veszedelmes lakótársak annyira összemarták a szegény, jó kapitányt, hogy kékbe, zöldbe, veresbe dagadt az arca és egyéb testrésze.

Úgy kellett hirtelen a gyógyszertárba futtatni a huszárt — a bizonyos zsírért.

Hanem aztán másnap ki is költöztek a palotából. „Csodálatos, — mondotta sokszor később is Harsányi Sámuel, — engem egy sem csípett meg. Pedig úgylátszik, sok ingyen lakótársunk volt”.

Ezt a casust mindég nagy derűtség közben mondotta el évtizedek múlva is.

Nagyjelentőségű és sokszor elbeszélte esemény történt egy ízben Harsányi Sámuellel.

Λ dátumra már nem emlékszem, de az 1847-ik év körül lehetett, a még akkor porosz trónörökös fia, a későbbi ill-ik Frigyes német császár, mint tanulmányúton levő főherceg, Itáliában gyűjtve tapasztalatait, Milánóban is megfordult.

Értesülvén arról, hogy ott protestáns papok is vannak és mert éppen úrvacsora kiszolgáltatása is napirenden volt a kaszárnnyában, odakalauzozhatta magát és az istentiszteleten

részt vett. Az ág. ev. lelkésztől vette fel a szent vacsorát, de jelen volt a Harsányi funkcióján is; és meghallgatta ennek a német szónoklatát is.

Istentisztelet végeztével szárnysegéde útján tudatta a két lelkéssel, hogy fogadni óhajtja őket! S mint ildomos királyi sarj előbb a református papot bocsáttatta maga elé, a királyi várkastélyban elfoglalt ideiglenes szállásán.

Mikor Harsányi Sámuel a magas személyiség elé jutott, ez udvariasan egy fotelre mutatva, leültette és azzal kezdte természetesen német nyelven: „Rendkívül meglepett, hogy itt, felső Itáliában 2 protestáns lelkészt találtam és jóleső örömmel vettem részt az Önök istentiszteletein.

Írántuk érzett jóindulatomnak kifejezést óhajtanék adni. egyszersmind némileg viszonzni azt a lelki gyönyörűséget, amelyben ma részesítettek.

Ne vegye tehát tőlem Tiszielendőséget rossz néven, ha megkérdem, hogy honnan való? s minő családi viszonyai vannak?”

Körülbelül ezek voltak a fenséges úr szavai, mire Harsányi Sámuel rövid néhány szóval ösmertette alkalmaztatásának körülményeit és származását.

Ekkor a királyi herceg nyájas szóval azt kérdezte tőle: „Mire vágyik? Mit tehetnék önért?”

„A meglepő kérdésre alig tudtam mit felelni” — beszélt utóbb Harsányi!

„Királyi fenséged kegyessége annyira meghat, hogy alig talállok szavakat annak megköszönésére”.

S midőn a nemes szívű főherceg tovább is hangoztatta, nyájas kérdését, — felelet várt, az ifjú pap meglepetésében, csak annyit tudott mondani:

„Királyi fenség! Én a helyzetemmel meg vagyok elégedve, azonban a Fenséged megtisztelő kegyessége folytán mégis bátorodom egy óhajtással járulni magas színe elé: a nyugdíj-kérdés nem egészen kedvezően intéztetett el a bécsi főhadikormánynál és nősülésem elé is gátat vetettek; holott már évek óta jegyben járok itt: egy tisztos úrileánnyal, oda terjed tehát esedezésem, hogy legmagasabb befolyását kegyeskedjék e két kérdésben — azok kedvező eldöntésénél érvényesíteni.

A királyi fenséget nagyon meglepte ez a kérelem, sietve

válaszolt: „A legnagyobb örömmel megteszem, amit lehet, a bécsi porosz nagykövet útján tétetek majd lépést e két do-
loban”.

Azonban — folytatta — ezenkívül én az Ön otthon-
hagyott családjának is óhajtanék valami szívességet tenni!
Mondja, vannak-e nővérei? — S mikor Harsányi erre azt fe-
lelte: „Igenis, Fenség, még 3 nővérem van otthon, egy már
férjhez ment, kettő nemsokára már menyasszony lesz!” — a
főherceg becsengette a főhadsegédét, — a megkérdezett lak-
címet feljegyeztette azzal, majd halk hangon rövid parancsot
adott s ezután a legszívélyesebb hangon búcsúzva, bocsátotta
el magas színe előtt az így kitüntetett református lelkészt s
utána az ág. ev. lelkészt fogadta.

Mire Harsányi Sámuel kevés vártaivá szállására érkezett,
már ott talált egy porosz udvari segédtszert, aki egy hordár-
ral súlyos csomagot vitett fel a szobájába és magát bemutatva,
mint a porosz kir. Fenség kíséretéhez tartozót, a zacskót le-
tétette és távozott.

A felnyitott zacskóból 400 darab császári ezüstöt (való-
színűen ezüst márkát) számlált ki a lelkész huszárja, ezt kül-
dötte a kir. Fenség a távol Magyarországon lakó menyasszony
nővérek mennyegzői ajándékaul.

Abban az időben nagy pénzösszeg volt ez, amelyet a fiatal
pap azonmódon be is váltolt papírpénzre és hazaküldötte Ka-
rádra a családjának, ahol érthető nagy örömet és mihamar
kettős mennyegző tartását idézte elő.

Így végződött a kir. Fenségnél nyert audencia s mint azt
Harsányi Sámuel később gyakran elbeszélte, csak az volt a
baj, hogy mihamar bekövetkezett a magyar-, majd az olasz-
országi, sőt előbb még a bécsi forradalmi mozgalmak is, ame-
lyek aztán útját vágták a porosz Ambassador közbelépésének
és a nyugdíjkérdés, no meg a nősülési engedély rendezésének
is. Annak a 400 ezüstnek azonban még későbbi története tá-
madt, amiről utóbb leend szó.

Sajátságos eset! Mikor a 70-es években Harsányi Sámuel
már rég itthon és egyik szerény parochián működött, többen
tanácsolták néki, hogy utazzék el Berlinbe; próbáljon kihallga-

tást kérni a császár fiánál, a már akkor győzedelmes hadvezérnél, azonban erre, — bármily szerény viszonyok között élt is — nem vállalkozott, férfias büszkesége nem engedte, hogy egy idegen uralkodóházhoz segélyéri folyamodjék.

Egy ízben Velencében időzött a forradalom előtti években és a város kormányóját meglátogatva, azzal együtt kedélyesen elbeszélgettek, kinézve a Márk-térre, hol tömérdek vásáros és sétáló közönség hullámozott.

Beszédközben felhozták a régi Velence fényét, hatalmat, a Dogék, a 10-ek és a 3-ak nagy tekintélyei és befolyását. A kormányzó olyasmit említett, hogy a halósági felügyelet most is olyan mélyreható, mini régen volt. Harsányi kételkedő szavaira a kormányzó így nyilatkozott:

„Nézze meg Tisztelendőségem az óráját, most délelőtt fél 11 óra, — egy fél óra múlva üres lesz a Márk tere”.

Harsányi Sámuel ezt kétkedve hallgatta, mert nem hitte, hogy létezzék olyan titkos és erélyes hatóság, amely azt a sok vásárost és sok ezer utcai jövő-menőt egyszerre eltisztíthassa!

A kormányzó azonban becsengette a titkárát, valamit mondott annak, aki sietve távozott. S aztán kikönyököltek a szalon ablakán, nézve az utcai sürgés-forgást.

Alig telt el negyedóra, már is pakoltak a vásárosok és sietve eltisztultak a térről, de a többi közönség is eloszlott, úgy, hogy alig volt még 11 óra, már csaknem üres és elhagyott volt a nagy térség!

„Alig tudtam bámulatomból hova lenni — beszélte később Harsányi Sámuel —, de a kormányzó megmagyarázta, hogy a forradalmi mozgalmak tették szükségessé a titkos policia széleskörű berendezését és mert ép e napokban kapott értesülést nagyobb titkos forrongás készüléséről, sőt rövid idő előtt gyanús mozgalmak hírére is vette, ezért ki akarta próbálni, hogy a sok titkos rendőr mire képes? S van-e valami alapja a vett értesüléseknek? És így oszlatta szét oly hirtelen az utcai tömegeket.

Elképzelhető az emberi jogokról oly sokat olvasott és szabadelvű gondolkozású fiatal papnak az a megdöbbenése, amelyet a titkos policia ilyen nagy és csendben végzett hatalmával szemben érzett.

HARMADIK FEJEZET.

Mielőtt egy új címhez kezdenék, csak arról kell még egyet-mást elbeszelnem, hogy a távol Magyarországról Itáliába vezényelt és ott egy évtizednél is tovább visszatartott jó magyar fiúk, huszárok és bakák egyaránt, ebben az idegen országban miként találták és érezték magukat.

Az olasz nyelvet alig egy-kettő bírta elsajátítani, mert hiszen a szolgálati és vezény-nyelv akkor is a német volt, egy-mással pedig állandóan a hazai édes nyelven diskurálgattak.

Mégis némi sajtóságos nyelv vegyüléket szoktak meg, kivált a bevásárlásra utalt magyar katonák. Pld.:

„Quanta koszta, denta káposzta”? — kérdezte a baka a kofától.

De a talián zöldségáros kofa megértette, hogy a káposzta árát kérdik és hűségesen megfelelt rá: „sexta centesimo”.

Mert hát ott igen olcsó volt abban az időben az élelmiszer; hiszen a Pó *áldott* völgye a *szorgalmas olaszok keze-lése* mellett ontotta az élelmiszeri. Rizst, tengerit, zöldséget, gyümölcsöt; minden gazda kis csatornával övezte a földcskéjéi és körülültette gyümölcsfával, amelynek terhelt ágai alatt az olasz úgy járt-kelt, hogy soha egy almát le nem szakitott volna a máséból.

A magyar katonák pedig ösmerték az emberséget (no meg talán a szigorú tilalmat is!) s szívesen megköszönték a földjén pepecselő olasz gazdának, ha egynehány gyümölcsöt szíveségből átnyújtott.

Különben is az olazok és magyarok abban az időben felette rokonszenveztek egymással és soha sem volt baja a tisztikarnak vagy viszont a sindákóknak a magyar katonaság ottléte miatt”. Felette nagy veszteség tehát az emberi társadalomra, hogy ezt a testvéries érzést az utóbbi években a világháborút intéző politikusok annyira elrontották, hogy a két nemzetet ellenséges táborokba üzték. Azonban alapos a remény arra, hogy az olasz nemzet az ősi osztrák ellenséggel végleg leszámolván, Magyarország iránt régi szimpátiáját újból megújítja. Csakis egyetlen tér volt a kérdéses időben, ahol könnyen történt veszedelem, t. i. a szép nem körül.

Tudvalevő, hogy az olasz nők általában mind igen szépek s ezt magok is tudva, nem igen vonulnak vissza a nyilvánosságtól, amely előtt mutogathatják magukat minden kacérság nélkül is!

Csábító pillantásoknak aztán melyik jó magyar alföldi hajdúlegény bírt volna ellenállani? Hát efféléből néha keletkezett is egy kis zenebona; de azt aztán kölcsönös jóakarattal és kimagyarázásokkal mindig sikerült elcsitítani.

A tisztikar, s kivált magyar tisztiek, szintén nem éltek zárdai életmódot és az olasz nobilik, meg a bevándorolt német, angol és francia bankárok, nagykereskedők szalonjai is mindig szíves készséggel nyitak meg a magyar származású tisztiek előtt. Különösen két igen tekintélyes és nagy vagyonú ilyen családról Lett Harsányi Sámuel gyakorta említést.

Az egyik egy Mylius nevű angol származású gazdag bankár volt, akinek nemcsak Maylandban fényes palotája, hanem a vadregényes Comói-tó partján is fejedelmi kényelemmel berendezett villája sokszor látott előkelő, nagy társaságokat vendégül.

A másik egy Dörr nevű, német eredetű milliomos, hasonlóan vendégszerető házigazdának bizonyul L

Mindkét jeles férfiú buzgó protestáns lévén, előszeretettel hívták magukhoz mindannyiszor, amikor fényes estélyeket adtak, Harsányi Sámuel is; aki, mint a bon-ion szabályaival ismerős, élte virágjában levő, 30 év körüli fiatal pap, széleskörű olvasottsága, elegáns fellépése és nagy nyelvtudása mellett, nemcsak a társaság férfitagjai között, hanem a női társaságban is rokonszenves fogadtatásra talált.

Dörr bankár úrnak két rendkívül szép és nagyműveltségű leánya volt: Luisa és Friderica. S ezeknek elválaszthatatlan jóbarátjukként járt a társaságukban egy Büttinghausen Johanna nevű, velük hasonló, szintén nagyműveltségű, mély kedélyjű és szívjósággal megáldott szép, fiatal leány is, aki egy németországi eredetű nagykereskedőnek, Büttinghausen Frigyesnek volt a leánya s akinek egyik öse majnai Frankfurtban nagy hírű tudós volt.

Ez a három úrileány, akik kis gyermekkoruktól kezdve állandóan együtt tanultak és közös nevelőnő által képezettek.

volt a lentebb említett társaságnak a központja; körültekintően rajzolt az ifjúság s ezek között Harsányi Sámuel-református lelkes is,

A két Dörr leány aztán férjhez is ment és pedig Lui sa egy Zorn nevű, szintén német eredetű, dúsgazdag bankárhoz; Friederikát pedig egy báró Valois nevű, régi francia eredetű, de később a württembergi királyságban meghonosodott, előkelő főúr vette nőül s mindkét leány egy-egy kerek millió forintot vitt férjéhez nászajándékkul.

Báró Valois később a württembergi udvarnál vezető állásba is került; de azért a jóbarátság életfogytig megmaradt a két testvér és Büttlinghausen Johanna között, úgy, hogy még a 80-as években is állandóan leveleztek a később Magyarországra szakadt barátnővel. És mikor ez 1849-ben férjhez ment, egyenként 5000—5000 forint menyasszonyi ajándékkal lepték meg a távol keletre jutott barátnőjüket, amely 10,000 forint. abban az időben igen nagy összegszámba ment.

Így ösmerkedett meg Milánóban Harsányi Sámuel a későbbi nejevel, nevezett Büttlinghausen Johannával, akinek régebbi ősei majnai Frankfurt vidékén a középkorban hatalmas lovagok voltak és a francia betörések elől menekültek el délibb vidékekre, majd felső Olaszországiba, hol az apja Majlandban, a 30-as években, nagyforgalmú vaskereskedés tulajdonosa volt, azonban tengeri kalózok által elrabolt, hajókon szállított értékes áruit elveszítvén, a későbbi időkben már szerényebb viszonyok közé jutott. Nagyműveltségű és szintén régi protestáns családból származó neje, Hauszknecht Lubekkával együtt minden gondjukat gyermekeik nevelésére fordítván, így került a kis Johanna az akkor Majlandban legelőnyösebben ismert hires nevelő-intézet tulajdonosnő, bizonyos özvegy Schafihausenné iskolájába, ahol a két Dörr leánnyal sirigtartó barátságot kötöttek.

Harsányi Sámuel 1842-ben ösmerkedett meg a későbbi nejevel, a már említett fényes társaságokban és már 1843-ban jegyet is váltottak, azonban a katonai felsőbb hatóság minden kérvényét elutasította, amelyben, mint református táborigyelmező, nőszülési engedélyért folyamodott. Így történt, hogy imádott menyasszonyával több, mint 6 éven át jártak jegyben, míg

végre is a forradalmak sok mindent átalakító ereje hozta létre 1849. év végén az egymástól örökre elválasztottnak látszó ifjú pár egyesülését.

Ez a hosszú ideg tartó jegyességi viszony alkalmas volt Harsányi Sámuelnél arra, hogy egyébként gondtalan, fényes és kellemes életmódjára árnyat borítson, de egyúttal mentő horgonya és villámhárítója is volt minden más női csáb erejével szemben, úgy, hogy későbbi években is dicsekedett vele, hogy lelki és testi épségét mindvégig megőrizte s mint mondta, a tenyerére teíi friss falevél azonnal összezsugorodott pezsgő, friss vérének forróságától még 40 éves korában is.

NEGYEDIK FEJEZET.

A később elmondandók bevezetésül meg kell emlékez-nem a Büttinghausen család többi tagjairól is.

Büttinghausen Frigyesnek a már többször említett Johan-nán kívül egy kis gyermekkorában elhalt Erzsike nevű leánva és 3 felnőtt fia volt.

A legidősebb Justus, egy rendkívül magas műveltségű és az emberiség szabadságáért hevülő ifjú, az 1848-ik évi "olasz forradalomban, mint az ottani társadalom körében felnőtt, a néphangulat által magával ragadott fiatalember tevékeny részt vett; e miatt előbb Schweicba, majd olt sem érezvén "magát ~az osztrák policiával szemben biztonságban, később az Észak-Amerikai Egyesült Államokba bujdosott ki, ahol az 1860, év-ben kitört nagy polgárháborúban az északi fél seregében a rabszolgaság eltörléseért harcolva, előkelő tiszti ranghoz ju-tott; 4 évig tartó háború után az egyesült államok kormánya mint minden elbocsátott katonáját, őt is anyagi végkielégítésben részesítette és ettől fogva Philadelphia városban telepedett meg, hol egy nagykereskedő háznál főkönyvelői állást, utóbb cégvezetői állást töltött be; egy német származású családból meg is nősült és leánykát, valamint egy fiút hagyott hátra 1875-ben történt elhalálózásakor.

Ezeket, a névszerint Büttinghausen Johanna és Remi nevű gyermekeit csak nemrég sikerült ott, nagynehezen felfedez-nem; az utóbbi amerikai református lelkész. Sajnos, néhány év óta róluk semmi hírem nincs.

Annak az illusztrálására, hogy milyen nagymérvű idealista és szabadságáért lelkesedő ember volt a most említett gyermekek apja és hogy mennyire át volt itatva az Olaszországot abban az időben tartományként kezelő osztrákok ellen ott, az időben kifejlődött izzó gyűlölettel, elég legyen felemlíteni az a mondását, amelyet Schweicból Amerikába kivándorlása után hangoztatott:

„Nem tudtam az elvénhedett Európa levegőjét szívni, hol a *népek* millióit elnyomják s ezért kénytelen vagyok a szabad új világba bujdosni”.

Ha most visszatérhetne az elvénhedett Európába és tapasztalná a mai olaszok némely vezéregyéniségének hitszegő „Sacro egoismusát” bizonyára elfordulna tőlük igazságszerető lelke és megbánná azt a lelkesedést, amelyben 68 év előtt életét is kész volt feláldozni.

„Errere humanum est”.

A másik Büttinghausen fiú: Remiggió (Rémi) állandóan Olaszországban maradt! Kevésbé hevülékeny vérmérséklete miatt nem vett részt oly nagy mérvben az osztrákok elleni harcokban s ezért rövidebb ideig tartó fogság után kiszabadulva, továbbra is Milánóban maradt, hol egy Cerrimedó nevű előkelő kereskedő cégnél nyert procurista állást és mint agglégény halt meg 1884. évben!

A harmadik Büttinghausen fiú Károly volt, a Johanna nővé] kedvence, szorgalmas, képzett, kedves ifjú, túl sokat tanult és a 40-es évek végén halt el Milánóban, 18 éves korában, amely körülmény hosszantartó gyászba borította a családot.

Ennek az ősrégi, a „Von” jelzöt használó, buzgó kálvinista családnak a kedves körében élt Harsányi Sámuel egész 1848. évi március közepe tájáig, boldog reménységek között a jövőre nézve, amikor hirtelen váratlan világesemények vetettek véget a fényes és gondtalan életnek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A párisi, majd a bécsi s ezek nyomán a budapesti 1848-iki márciusi egybefüggő események hatása alatt, 1848 március 18-án éjjel. Majlandban is kitört a forradalom.

A régóta lappangó nacionalista bújtotgatás lobbot vetett az osztrák politika ellen! Mint egy ember, lázadt fel a nagy város összes férfi lakossága! Plakátok jelentek meg, fegyveres nemzetőri csapatok vonultak fel, félreverték a harangokat, barrikádok támadtak; 5 napon és 5 éjjelen át az összes tornyok valamennyi harangja félreverte kongott, az utcák pokoli lármától és puskaropogástól visszhangzottak, a forgalom és közlekedés megszűnt, a barrikádok mentén egyrészt az olasz felkelő csapatok, másrészt a megtámadott osztrák sereg között dúlt a harc.

A Milánóban levő aránylag kis számú helyőrséget, sőt a Lombardiában állomásozó osztrák katonaságot is készületlenül találta a hirtelen támadt forradalmi láz, az olaszok pedig a vérmérsékletükhöz tartozó nagy hevességgel, rettenthetetlen bátorsággal és nagy felkészültséggel támadva, tették jelszóvá: „Ki az osztrákot Itáliából”. Ideiglenes forradalmi kormányt szerveztek, amely a fanatizált néptömeget oly ügyesen vezényelte, hogy 5 napi és éjjeli utcai harcok után az osztrák sereget magából, Majland városából kiszorította! A létszám szerint aránylag csekély helyőrség hirtelenében és erősítések összevonásáig kénytelen volt észak felé vonulni; a felső-olaszországi erősségek azután is rendületlenül ellentállottak ugyan, azonban a közlekedés egyidőre mindenfelé csaknem teljesen megszűnt.

Ez a piemont felől is szított, hirtelen fellobbanó olasz forradalom végzetes hatással volt Harsányi Sámuelre, aki előtt még legbizalmasabb ismerősei is gondosan eltitkolták a készülő eseményeket. Mert hiszen természetes volt, hogy egy cs. és k. katonatiszt jellegű pap nem járulhatott hozzá a forradalmi mozgalmakhoz.

Harsányi Sámuel, aki a város központjában, magánszálláson lakott, 1848 márc. 19-ik hajnalban, a nagy zajra és az utcai háborúra ébredt fel. Szinte meglepő, hogy noha igen sok olasz ismerőse és jóbarátja volt, ezek nem bíztak a császári tisztben és azt teljesen félrevezetve, elhallgatták előle, hogy mi készült. Nyilvánvaló, hogy a császári katonatisztben nem is bízhatlak és attól féltek, hogy ez elárulja a készülő lázadást.

Március 19-ére hajnalban, a nagy utcai lárma és harangok félreveréséből eredő vést jelentő zaj és fegyverek dőreje kö-

vetkeztében felszerkenvén Harsányi Sámuel, a huszárjának csöngetett. Ez azonban már akkor távol volt, mert az első vészjelre az utcára ment és egy arra haladó katonacsapat magával vitte.

Meg nem foghatván, hogy mi történt, Harsányi Sámuel felöltözködött és készült a parancsnoksághoz, előbb azonban kinézett az emeleten lévő lakásáról az utcára. Alig nyitotta ki azonban az ablakszárnyát, az utcán haladó osztrák katonaságból lövés intéztetett felé s a golyó pár hüvelyknyire süvített el feje fölött, az ablak felső ráámájába fúródva.

Ekkor jutott tudatára annak, hogy ez már nem tűzvész, aminek előbb hitte, hanem utcai forradalmi harc.

Az olasz forradalmárok a házakból tüzeltek le az utcákon sorakozó katonaságra, ez pedig természetesen visszalőtt és minden kinyíló ablakra rátüzeltek. Nem lévén arra idő, hogy az azon kitekintő kilétét vizsgálják.

Most már aztán, a különben is teljesen fegyvertelen és lelkeszi békés foglalkozást folytató pap igen nehéz helyzetbe jutott, mert nyilvánvalóvá vált, hogy az olaszok, mint a cs. és kir. hadsereghez tartozót, ellenségnek nézik s ahol találják, lelövik, de másrészt kézenfekvő bizonyítékot mutatott az az ablakba fúródott golyó arról is, hogy az alarmírozott és utcai harcban álló katonasághoz sem juthat el békességgel.

Mit volt mit tennie, egyelőre lakásán kellett bevárnia az eseményeket, amelyek aztán rohamosan követték egymást. Az olaszok heves rohama előbb az ú. n. kastély-piacra szorította ki a császári helyőrséget, majd a lombardiai terület egyrészeről is hátrálásra kényszerítette azt, úgy, hogy: már májusban az osztrák főhadiszállás a Tirolban levő Botzen városban székelt.

A majlandi olasz forradalmi kormány által megindított és házról-házra járó nyomozás következtében Harsányi Sámuel természetesen elfogták az olaszok már a lázadás 5-ik napján a lakásán, ahol addig önkéntelen szobafogságra volt kárhozthatva. Az olasz börtönben azonban ekkor aránylag nem sokáig, néhány hétig szenvedett, mert a német és angol jóismerősei, de kivált a jövődöbeli sógorai közbenjárására egyelőre szabadon bocsátották, mindazáltal azzal a szigorú utasítással, hogy Majlandot elhagynia vagy leveleznie halálbüntetés terhe alatt tilos.

Ettől kezdve, mint internált magyarnak, Milánóból mozdulnia lehetetlen volt.

Ekkoriban történt egy fontos esemény is, amely Harsányi Sámuelnek később felette sok bajt és kellemetlenséget okozott.

Az történt ugyanis, hogy a Pest városi nemzeti bizottság egy kiáltványt küldött felső Olaszországba, az olasz néphez, amelyben természetesen a szabadság kivívására felhívó szöveget foglaltatott.

Ez a proklamáció valószínűen magyar nyelven érkezett Majlandba és azt le kellett fordítani olasz nyelvre, hogy az olasz forradalmi kormány közzétehesse és ezzel is tüzelje az olaszok herei kedvét.

Nincs hiteles adatom róla, mert Harsányi Sámuel a későbbi irataiban határozottan tagadta azt, hogy ő fordította volna le ezt az okmányt olasz nyelvre, mégis emiatt később ellene az osztrák ármádia főparancsnoka, gr. Radezky tábornagy, elfogatási parancsot bocsátott ki.

Mikor Harsányi Sámuel erről Majlandban értesült, az önfenntartási ösztön sugallta elhatározással az olasz forradalmi hadügyminiszterhez fordult és ott a következő okiratot szerzte be.

Az eredetiben kezeim között levő olasz szövegű okirat így hangzik:

„Milánó 2. Maggio 1848. Dishiaró io Soloscrittó per la pure verita da il 28. scorsó Aprilc mi vénre col mejo delia Posta delle Lettère traomessó un Praclama degii ungheresi agli Italiani dal Comitató délia cil ta di Pest, proclama in due exemplari, e di avire Pattá chianare il capellanó ungheriése Sámuel Harsányi per mterrogerla sulla praecipione della varisione dall ungherire recte linqua italiána, il quale restitui il proclama al Segratária Generale del Ministera. Pompéjus Litta Incaricate di Kortid... Membró di. .. (A többi rész leszakítással megsemmisült.) Körpecséien: „Ministeró della Guerra”.

Magyar fordításban:

„Milánó 1848. Május 2. Én alóírott, az igazságnak megfelelően kijelentem, hogy folyó ápril. hó 28-án, a levélposta útján hozzám átküldve megérkezett egy magyar proklamáció

a Pestvárosi Bizottságtól az olaszokhoz; proklamáció 2 példányban; és kijelentem, hogy magamhoz hívtam Harsányi Sámuel magyar papot, hogy megkérdezzem a magyarból az olasz nyelvre való fordításának szabatosága felől, aki a proklamációt a minisztérium államtitkárának visszaadta. Pompéjus Litta miniszteri megbízott. (Pecsét: Forradalmi hadügyminisztérium.)

Súlyosabbá tette azonban a Harsányi Sámuel helyzetét még az a körülmény is, hogy a Majlandban „22-ik Március” címmel megjelenő forradalmi lap 37-ik számában, amely 1848 április 18-án jelent meg, a szerkesztőség közétette, hogy a magyar kiáltványt egy tábori magyar pap olvasta fel az elfogott és olasz börtönbe került magyar katonák előtt. A cikknek nyilván az volt a szándéka, hogy az olaszokat buzdítsa arra, hogy íme, a visszamaradt magyar katonákat a maguk papja értesíti a magyar szabadságharcról és ennek következménye a leigázó katonaság meghasonlására vezessen.

Harsányi Sámuel már április 19-én megjelent a „22-ik Március” szerkesztőségében és kérte, hogy a fenti hírt demontálják, mert őt esküje és állása az osztrák császári hadsereghez kötik, így titkos lazítást el sem követhetett.

Ekkor már útlevele is volt az olasz hatóságokhoz, hogy hazamehet Magyarországra. De mikor a cáfolat megjelent és közbejött egy, az olaszokhoz pártolt, valószínűen olasz eredetű osztrák tisztnek a besúgása is, amely szerint Harsányi Sámuel a forradalom kitörése előtt a katonasághoz az olasz nemzet ellen szónokolt, az olaszok Harsányi Sámuelét újból börtönbe vetették és közelállott ahhoz, hogy ki is végzik.

Ez a második fogsága 1848 május 13-án ért véget, amikor nagytekintélyű milánói pártfogói segítségével kiszabadult ugyan, de szabályszerű útlevelet természetesen nem kaphatott, hanem álnév alatt, sok viszontagság közben Veronán keresztül Botzenbe mégis csak elvergődött, ahova május 18-ikára megérkezvén, jelentkezése után az osztrák katonai parancsnokság vetette újabb fogságra, mert az olaszokkal való egyetértéssel, a hadsereghez való hűtlenséggel és azzal is vádolták, hogy a magyar forradalmi kiáltvány fordítója, terjesztője és az olaszok bűjtogatójaként maradt vissza Milánóban, de vád

tárgya volt még az is, hogy az olasz kormánytól buzgólkodásáért 400 ezüstöt kapott.

E súlyos és az adott körülmények között nyilván halálbüntetésre vezető vádak alól igyekezett aztán magát Harsányi Sámuel védeni, még pedig nemcsak Botzenben, hanem még később Magyarországon is, ahova 1848 június hóban mégis csak hazajuthatott.

Az volt t. i. a szerencséje, hogy a Botzenben székelő császári hadtestparancsnokság magasrangú tisztjei között több személyes ösmerőse és jóbarátja akadt! Ezek közül egy Illmer nevű, akkor még ezredes, később tábornok, megsajnálta a sorsüldözött és meggyőződése szerint ártatlan embert és néhány napi fogság után, tisztii becsületszóra, szabadon bocsátotta ugyan, de Botzent elhagynia nem volt szabad.

Mínthogy azonban a Majlandból kiszorított osztrák katonaság tábori pénztárából már 2 hónap óta fizetést nem kapott és ami feles pénze volt, azóta mind elfogyott, az a becsületes Illmer óbester már 1848 május 28-án 50 forintot eszközölt ki részére a hadipénztárból, hogy éhen ne haljon; de mert a számlát csak 46 frt. 45 és nyolctized krajcárról állították ki, még 3 frt. 14 és kéttized krajcárt vissza is kellett térítenie.

A Botzenben 1848 május 28-án kelt von Braunicer íőhadbiztos által kiállított német nyelvű R. 3008. sz. alatt iktatott eredeti számla kezeim között van:

E szerint kosztpénzben 25 frt. 24 és nyolctized kr. Fuvarpénzben 19 írt, 45 kr. Szálláspénzben 1 frt. 36 kr. összesen: 46 frt. 45 és nyolctized kr. érvényesített a felvett 50 frt.-ból.

Ezt a számlát Illmer térparancsnok a következő eredetben, német nyelven meglevő parancs mellett kézbesítette Harsányi Sámuelnek:

„Amennyiben a hadtestparancsnokság e hó 24-ről keltezett jelentését az Ön gondozására bízott 2 rendbeli templomi felszerelés megmentését illetően, valamint a Botzenbe való megérkezését is tudomásul veszi; egyidejűleg a mellékelt úti-költségvetést is átteszi az itteni helytartósági katonai kincstári hivatalhoz, az előírás szerinti eljárás végett a mellékelt felszámolással. Botzen. május 28-án, 1848. Illmer térparancsnok.”

Nr. 189. Érki. Botzen, június 17. 1848. Kosztner óbester.

Vette június 18-án, 1848. Harsányi Samuel református tábori lelkész.

Ugyanez időből való a Botzenben visszatartott lelkészhez intézett és eredeti német szövegű parancs is! Mely magyarul így hangzik:

743. sz. Harsányi Sámuel es. kir. református tábori lelkész úrnak. Botzen, június 8. 1848. Az Ön milánói fogságából való visszatéréséről és ideérkezéséről gróf Radeckzy parancsnokló tábornagy úr ökegyelmessége értesítettett és megkérdeztetett, hogy mely tartózkodási hely jelöltetik ki számára?

Mivel ez irányban még nem történt döntés, amint ezt Önnel szóbelileg is közölték már, Botzenben kell maradnia. Ami a fizetésére vonatkozó igényeit illeti, erre nézve nyújtsa be szám-láját az itteni felső katonai hadbiztosságnál”.

Egy másik hasonlóan eredeti német szövegű parancs magyar fordításban így hangzik:

745. és 748. sz. Gróf Radeckzy tábori marschall ökegyelmessége úgy rendelkezett, hogy a Milánóból ideérkezett Harsányi Sámuel református tábori lelkész, a hadseregnél elfoglalt állásában felfüggesztessék.

A térparancsnok tehát vegye át a nevezett tábori lelkész által idehozott templomi felszereléseket leltár szerint Glommer lovag (adjunctiis a katonai főhadbiztosságnál) felügyelete alatt és további rendelkezésig azokat őrizze meg; azután ezt a tábori lelkészt kötött marschutával hazájába, Magyarországra indítsa útnak, amely célra Anvaldenen át egy utazási előleg fog részére kiutalványoztatni. A katonai főparancsnokságnál, Botzen, június 18-án, 1848. Gerhardi sk. Az eredetivel egyező Glommer sk., a cs. kir. térparancsnokságnak Bó-lzenben”.

Ennek a rendeletnek következtében készült az alábbi, eredetiben német nyelven írt feljegyzés és elősmervény (mely magyarul így hangzik):

„Cs. kir. felszerelési hadbiztosság, Verona. Feljegyzés különböző kegy és templomi felszerelésekről, — a református vallású tábori és kórházi készletekről Majlandban.

(Itt következnek sorban a már előbb e munkában felsorolt szerelvények.)

Az itt ittemlített kegy- és templomi felszerelések, amelyek a es. kir. lombard—velencei főparancsnokságnak Botzenben. 1848 június 18-án 745. és 748. számok alatt Harsányi református tábori lelkészhez intézett parancsa következtében átadandók gyanánt rendeltettek, — 2 ládikában 1848 jún. 20-án átadtak s erről ez az elősmervény két példányban kiállított, átvevő Krónasser sk., hadnagy; átadó Harsányi sk., református tábori lelkész.

Az átadás és átvétel közbenjöttömmel rendben megtörtént. A es. kir. tábori hadbiztosság, Botzenben, 1848 Junius 20-án. Glommer sk., főhadbiztos.

HATODIK FEJEZET.

E rendkívüli és zavaros időből való az az eredeti kézirat is, amelyet a Harsányi Sámuel régi írásai között találtam és amelyet tartalmából következtetve, Botzenben internálása idejében intézett nevezett lelkész gróf Radezky tábornagyhoz, vag)- más valamely nagyhatalmú parancsnokhoz:

„Nagy a köz, mely immár szellemileg, mint világilag Excellentiádtól elválaszt, de a tudat, hogy annyival nagyobb s hatalmasabb Excellentiád egy méltatlanul eltiporni szándékoltt régi ösmerősc — óh, egykor barátja — a nyomorbadöntés mélyéből hozzáemelt fohászat meghallani kész és hatalmas szavával a borúi felderíteni, mely annak létét, becsületét szétzúzni készül.

Majlandi fogságomból kiszabadulván, idejöttem s ahelyett, hogy Veronába küldtettem volna, itt marasztaltattam. Miért? Hivatalosan nem, csak a szárnyaló hírből s ösmerőseim, tőlem való visszatartózkodásukból tudhatom, — mivel politikai dolgokbani elegyedéssel vádoltatom. Nevezetesen, hogy a Pest városi bizottmányának Milánóban is megjelent lapokban közzételt proklamációjának szerkesztője én volnék s hogy a „22. Márt.” 37-ik sz. hírlap ezen szavai: „Colla opera di un Capelano Ungrise” engem illetnének.

Már Milánóban is szárnyalván e hír, nemtelen és méltatlan vád, magamat igazolni kívántam s bár csak hírből hallám, de az itteni fő cs. kir. parancsnokságnál már meg is kértem törvény elibe állíttatásomat.

A felelet az volt: „Ön ideérkezte bejelentendők gr. Radeczky Excellentiájának azon kéréssel, hogy jövendője eránt határozza. Míg a válasz jövend, maradjon itt”. A válaszra már 3 hete várakozom. A bizonytalanság depeszt, a szégyen, hogy gyanúsítatom, lever. A milánóiaknak itt nem hisznek s velök az itteni kormánynak semmi összeköttetése, nines. Hogy bizonyíthassam tehát ártatlanságomat?

Az Isten és emberiség nevében esedezem azért Excellentiád előtt, méltóztassék ügyemben hatalmas szavát emelni s kieszközölni, hogy elbocsáttatván, szabadlábbon alkalmam legyien ártatlanságomat bebizonyítani. Hivatalt addig nem vállalok, míg azt be nem bizonyítandom, de itt szenvedni, megvetetni és még fizetést sem húzni rendesen, ez erőmet, mellyel sokaknak tartozom, leverendi.

Nemcsak én, de egy aggott édesanya, egy gyámoltalan család áldandják ezért Excellentiádat. A hon sohasem fogja megbánni, hogy bennem, fián segített.

Előre boldogít a remény, hogy Excellentiádba helyezett bizalmam meg nem szégyenül. Ki is alázatos kérésem megújítva, a Mindenható áldását forrón kívánom Excellentiádra”.

IV. CIM,

1. FEJEZET.

Az előbbiekből kitűnően Harsányi Sámuel 1848 június Havában kötött útlevéllel Magyarországba, családjához internáltak. Karádon özvegy édesanyját és a környéken elszéledt néhány testvérét találta szomorú viszontlátásban. Itt azonban tétlenül élni és bizonytalan helyzetét tovább tűrni képtelen lévén, 1848 július havában a következő, eredeti fogalmazványában meglévő beadványt intézte a m. kir. hadügyminisztériumhoz, mint még az időben új és felelős kormány gyanánt szereplő hatóságához:

„Magyarország Hadügyminisztériumához!

Csaknem 14 éve immár, mióta az alázatosan alólírt, terhes, de valóban szép hivatalában, mint a református vallás tábori papja, a Lombard-velencei királyságban Párma, Modena,

Piacsenza hercegségeiben, Tirol és Yorlbergben, később Dalmát és Horvátországokban szolgálni szerencsés lehet.

Mely lelkiösmerettel, szorgalommal és elkülönözött állása parancsolt vigyázattal igyekezett a tisztelettel alantírott szent hivatalának megfelelni, azt a főhadikormány, a fő tábori papi hivatal több ízben dicsérő határozatai, mint az úgynevezett Conduit Lista, eléggé bizonyíthatják.

Jelen év mártius 18-án Milánóban a lázadás véletlenül kitörvén, miután a cs. kir. seregek ennek következtében a várost éjjel elhagyák, a tisztelettel alólírott, ki a lázadás napjai alatt még szállásából sem mehet ki, így a távozó sereghez sem csatlakozható, fogságba esett, melyből békés hivatala, különösen magyarhoni születése tekintetéből csakhamar kiszabadult ugyan, de a szükséges útiköltség hiánya miatt egész május 4-ig Milánóban maradni kénytelenített. Ezen idő alatt a szintűgy ottmaradt, részint szabadságukra, részint útiköltségre várakozó ezredi lelkészek, orvosok és tisztviselők között híre támadt, hogy a magyaroknak az olaszokhoz intézett proclamációjának szerkesztője vagy fordítója a tisztelettel alulírott lennék.

Ezen gyanúsításhoz járult még a „22-ik Mártius” című olasz újság 37-ik számában közlött azon hír, mely szerint a fent érintett proclamáció oltani magyar katonafoglyok előtti olvasójának egy magyar pap állítatik.

A tisztelettel alólírott, ártatlansága öntudatában, ezen általánosan aaptalan híreket részéről megsemmisítendő, az újság szerkesztőjénél tiltakozva protestált. Protestációjá azonban nemcsak hogy el nem fogadtatott, hanem az alólírott „mint nem igaz és az olaszokkal nem tartó magyar” aznap, melyen már az általa Churig, két más tábori pappal s azok jelenlétében kifizetett postán indulandó vala, útlevelétől megfosztott és ismét fogságba eseti. Minden törvényes felelősség nélkül, egyedül egy idegen vallású és nyelvű nép önkényére hagyatva, nyilvánosan fenyegettetve s most egy, az olaszok szolgálatába lépett tiszt által a lázadás előtt szólott, olaszokat becstelenítő beszédemre emlékeztetve, a 2-ik fogság az alólírottra nézve még veszélyesebbé vált.

Azonban a fentérintett okok még most is bírának oly be-

hatással, hogy a tisztelettel alóli rótt útlevele május 13-án visszaadatott. (Itt meg kell jegyezni, hogy ez az útlevel, a jelek szerint, álnévre szólott.) Haladéktalanul indult az alólírott Lombard-velencén keresztül Botzenbe, a Lombard-velencei főhadikormány jelen állomására magát annak rende­lései alá ajánlandó.

A fentemhtett gyanúsításokat itt is hallván, sőt Botzenben. marasztalása okául értvén, hivatalosan kérte a fentírt főhadikormányt, hogy miután becsületét sértőnek találja, állíttassék törvény eleibe, hol ártatlanságát bebizonyíthatná. A válasz lön: a főtabornok, gr. Radezky őexcellentiája, azon magas rendelkezésére várakoztatás, melynek következtében a Lombard-velencei főhadikormány Botzenben, jelen év június 15-én, 745., 748. számok alatt kelt elnöki parancsából a tisztelettel alólírt, minden ok-kimondás nélkül, hivatalától felfüggesz­teieft és hónapba visszaparancsoltatt.

Ez lévén a dolog állása, határtalan tisztelettel és bizalommal bátor­kodik az alázatosan alólírott esedezni:

1-ször. Méltóztassék a hadügyminisztérium magát a tisztelettel alólírott ügyében kegyelmesen közbevetni s ha az alulírottnak ártatlansága bebizonyuland, őt az olasz­honi hadseregekbeni szolgálattól felmenteni és a honn alakítandó ezredeknél alkalmazni.

2-szor. Az ítélet eldöntéséig őt eddigi fizetési és szállási illetőségében meghagyni és azon illetőségeket kegyelmesen utalványoztatni”.

Így szól a kérvénye Harsányi Sámuelnek, amely — úgylátszik — válaszra sem méltattott, mert már 1848. évi augusztus 27-én Visról a következő újabb kérvénnyel fordult a magyar hadügyminiszterhez:

„Vis, Aug. 27. 1848. Minister Úr! S Már Tokajiján valék, az ottani gőzössel Pestre indulandó. A gondolat folytán azonban hogy csak kölcsönvett pénzzel utazhatom s céloom talán e rendekkel is elérhetem, itt testvéremnél maradtam. Bocsánatáért esedezem tehát, ha őszinte tiszte­letem és határtalan bizalmam­nál fogva Minister úr országos gondjait háborítani s e rendekben alázatosan kérdezni bátor­kodom: Miben van ügyem? Nyilvános-e már ártatlanságom? Jelen állapotomban föl nem

lépek s hivalalt nem is kérek; a tétlen állás szégyennel tölt el s erőmet fogyasztja. Minister úr magas válaszátl függ sorsom, jövendóm, függ sorsa szegény családomnak, gyámoltalan édesanyámnak s 5, bennem Isten után egyedüli támaszt remélő szegény testvérnek.

Ismét esedezem azért Minister úr előtt, méltóztassék fentebbi alázatos kérésemre remény és félelem közt várt magas válaszátl velem Liskán át Visra közöletetni, nyugtalanságom veleszületett nagylelkűségével oszlatni, valamint a hódoló tiszteletet méltánylani, mellyel minden áldások óhajtása melleit vagyok Minister úrnak alázatos szolgája Harsanyi Sámuel lelkész”.

Úgy látszik, hogy ennek a határozott és férfias folyamodványnak mégis volt hatása s bármily nagy elfoglaltságban élt is az akkori m. kir. hadügyi minisztérium, valamelyes tudakozódást mégis csak indított és ennek következtében 1848 szept. 30-ról a következő hiteles másolatban meglevő rendelet látott napvilágot:

4798—321. hut. szám. A hadügyminiszter a „debreceni” reformált consistóriumának Budapest., szept. 30. 1848.

Harsanyi Sámuel hitjavított tábori lelkész, Majlandban a kiütött népfelkelés idejétől azzal vádoltatik, hogy ő az ottani németiség között elterjedt közönséges hír szerint a Majlandi provisorius kormányhoz intézett ily aláírással: „il comitato della Gitta di Pest” ellátott proclamációt szerkesztvén, azért a provisorius kormánytól 400 huszast kapott jutalmul és e tényt dr. Wotypka ezredorvos írásbeli nyilatkozatával tanúsítja. Hogy dr. Wank ezredorvos nejenek előadása szerint a templomi szószékről borzalmas eseteket szónokolt osztrák hon ellen, végre, hogy dr. Wurzián ezredorvos állítása szerint sürgösen kérte, hogy neki megengedtéssék az olasz honban levő hadsereghez menni, a magát Botzenben is azáltal, hogy a hadsereg hol állása, ereje és lelkületéről kérdezősködött gyanússá tette. Ezen tények „mint politikai kirándulások” miatt nevezett lelkész a lombard—velencei főhadkormányzó által hivatalából felfüggesztetvén, onnan hazájába visszaküldetett.

Miután kérdéses lelkész e hadügyminisztériumhoz érintett

ügye megvizsgálatása s visszahelyeztetése eránt folyamodott, ezennel a consistorium megkerestetik., miszerint nevezett lelkeszt oda utasítsa, hogy a fent előadott vádakat alapos ellenkörülményekkel megcáfolandó, írásbeli nyilatkozatot adjon be s azt a consistórinm a kérdéses ügy eldönthetése végett minél előbb ide felterjeszteni ne terheltessék. A hadügyminiszter távollétében: Gombos, alezredes.

Külcím . A hadügyminisztertől. A „debreceni” reformált coisistoriumnak, hivatalból, Debrecenbe. (P. P.)

Az eredetivel összehasonlítván, azzal egyezőnek találta Horváth Antal m. k., egyházkerületi világi jegyző”.

Ez a leirat Debrecenből a miskolci református püspökhöz tétetvén át, utóbbi a következő levél mellett közölte azt Harányi Sámuellel:

„Tisztelendő Úr! Az idezárt másolatban előterjesztve a vádak, melyekkel Tisztelendőséged terheltetik. Méltóztassék ezeket megcáfolandó nyilatkozatát hozzám minél előbb eljuttatni, hogy azt a felhívó minisztériumnak késedelem nélkül megküldhessem. A kérdéses ügyre vonatkozó miniszteri rendelet tévedésből Debrecenbe volt utasítva, onnan e napokban küldetett át hozzám. Jóindulatába ajánlott állandó tisztelettel maradok Tisztelendő úrnak

Miskolcon, október 23-án, 1818. Alázatos szolgája: Apostol Pál msk., superintendens.

Ez utóbbi levél nevezett püspöknek sajátkezűleg írott sorait mutatja; s ezt követi egy hasonló, szintén sajátkezűleg írott másik eredeti levele.

„Kedves Tisztelendő Úr! A hadügyminisztérium október 19-ikérői 6287-549. szám alatt kelt, kezemhez azon hó 29-én jutott rendeletében Tisztelendő Úrnak velem általam ugyan e tisztelt Miniszterium szeptember 30-ikáról kiadott rendeletének nyomán, október 23-án írott levelem mellett hivatalosan közöltetett vádpontokra adandó írásbeli nyilatkozatának haladék nélküli felterjesztését újabban sürgetvén, ezennel és hivatalosan kérem Tisztelendő urat, ne terheltessék ama vádak megcáfolandó mentő iratát hozzám minél előbb eljuttatni, hogy az késedelem nélkül felküldetvén, a miniszteri felhívó rendeletnek elégtélessék.

Ki egyébiránt jóindulatába ajánlott méltó tisztelettel vagyok Tisztelendő Úrnak.

Miskolcon, november 3-án, 1848. Alázatos szolgája: Apostol Pál msk., superintended”.

Külzet: A helvét hitvallású tiszáninneri superintended-től. — Tisztelendő tudós Harsányi Sámuel úrnak, olaszthoni volt tábori református lelkésznek, méltó tisztelettel T. Toka}-ban (ez a szó áthúzva), S. N. Patak, Szikszón át. Hivatalból. Hadügyminiszleri rendelet tárgyában. (Mikolci postabélyegző.)

Íme! Így írt a tiszáninneri református püspök a rokonai körében ügyének eldöntését váró lelkészhez! Akinek most már védő nyilatkozatát kellett elkészíteni!

Ennek eredetiben őrzött fogalmazványa így hangzik:

„Főtiszteletű Egyházkerület!

Azon vádpontokra nézve, melyek ellenem a hadi kormányhoz föladattak, igazolás és nyilatkozat kívántatván tőlem, következőkben van szerencsém egész őszinteséggel válaszolni:

A vád első ága, mintha tudniillik én proclamációt szerkesztettem s fordítottam és azért 400 huszas jutalmat kaptam volna, egy tanú előadásán alapul, ki, ha minden kifogáson kívüli s teljes hitelű volna is, bárminemű s természetű bűntény bizonyítására minden, a műveltséget bármely kevéssé igénylő törvénytudó előtt is teljesen elégtelen. Jelen esetben annyival inkább, mert lehetlenséget foglal magában.

Ugyanis tudva van itten, tudva a magyar hadügyérségnél és így az már nem pusztá hír, miszerint a kérdéses „Il comitato della Citta di Pest” aláírással ellátott proclamáció Pesten, szerkesztetett, ottan fordítottatott olasz nyelvre; következőleg azért, mi nem az én művem, a milánói provisórus kormány által én nem díjaztathattam, nem jutalmaztathattam. Hogy pedig a kérdéses proclamáció Pesten szerkesztetett, a köztudomáson felül bátor vagyok % alatt egy bizonyítványt ide rekeszteni. (NB. Ez a bizonyítvány a már közölt olasz hadügyminiszter irata.) Wotypka orvos bizonyítványa Léhát, midőn azt mondja, hogy én a provisórius kormány által ezen proclamációért díjaztatam, lehetlenséget foglal magában, mert nincs oly hatóság a föld kerekéségén, mely semmiért, vagy épen olyanért, mit más tett, jutalmazzon.

Azonban tartozom az igazságnak azzal, hogy őszintén meg-
esmérjem, miszerint a milánói kormánytól nem jutalom fejé-
ben, mert ezt kereken tagadom s mert mint megmutatám, azt
jutalom fejében kapnom lehetetlen is volt, hanem útiköltségre
400 huszast kaptam.

Midőn a milánói lázadás kitört s az osztrák sereg Milánó-
ból kivonult, én, mivel nem kaszárnyában, hanem a városban
laktam, bent szorultam s hadifogoly gyanánt tekintettem, igen
sok más, az osztrák sereghez tartozó személlyel együtt.

Az olasz nép az ottmaradtak iránt emberséges bánás-
módot tanúsított s a hazakíváncozóknak útiköltséget is adott.
Miután én ezt megtudtam s bizonyossá lettem felőle, hogy má-
sok már ilyenmő segedelemben részesültek, én is folyamodást
nyújtottam be és a segílyt megnyervén, útnak indultam. Bó-
ízenben azonban útamban feltartóztattam.

Szükségesnek látom megjegyezni itten még azt, miszerint
én még Milánóban értesülvén arról, hogy hír szerint a többször
említett proclamáció fordítójának én tartatom, ezen hit az olasz
lapokban megcáfolni kívántam s emiatt Majjlandban, mint gya-
nús ember,, újból letartóztathattam s hogy ezen kitételem igaz,,
szolgáljon tanúságul az ide ' . alatt csatolt bizonyítvány.

Megjegyzem végtére, miképen Botzenben én hivatalosan
nyújtottam be egy folyamodást, hogy ezen vád alól magam ki-
tisztáz! , alá sa végett — ha különben nem lehet haditörvény-
szék elibe állíttassam. De e részbeli kérelmem nem teljesítte-
tett és ez a botzeni hadikormány jegyzőkönyvéből minden két-
ségen kívül nyilvánuland.

Mi a többi vádakat illeti, azok, ha mindjárt nyomatékosak
volnának is, egy tanú előadásán alapulnak s így bizonyíték
nélkül szűkölködnek. Azonban a 2-ik, vagyis azon vádra, hogy
templomi szószékről osztrák hon ellen borzadalmas eseteket
szónokoltam volna, megjegyzem, miszerint az azt tanúsító
Wank orvosné, mint catolica, szónoldatomat csak úgy hall-
hatta, ha én róm. caht. egyházban szónokoltam volna, azt pe-
dig Olaszthonban mégcsak gondolni is képtelenség, hol nem-
csak a nép, hanem magok az egyház fejei is, annyira túlbuzgók,
miszerint én és ágostai vallástételü szolgatársam egy helyen
Olaszthonban gr. Auersperg által a püspöktől azt az üzenetet

kaptuk, hogy „öt látogatásunktól kímélnők meg, mert ő kénytelen volna házát újraszenteltetni”.

Egyébaránt, ha mindezek ellenére a magas ministerium ezen vádra valamit helyeztetne, méltóztassék azon parócust, kinek diplomában szónokolni állítottam, felszólítani s annak előadásából is nyilvánuland, hogy én róm. cath. egyházban sohase szónokoltam.

A 3-ik vádra nézve talán vétenék magam ellen, ha mentségeket keresnék, midőn maga azon vád is gyanúsnak s csak azért mond gyanúsnak, mert a seregek állásáról tudakozódtam; én egyik — bár nem Combattans — tagja valék azon hadseregnek, melynek állásától tudakozódtam; hallgatóm ugyanezen hadseregben szolgáltak és én mégis tudakozódásom által magamat gyanússá tettem? Erre, mint mondám, egyéb megjegyezni valóm nincs, minthogy gyanússá tenném magamat, ha ezen vádpontban is csak gyanúsnak nevezett vád alól kitalált okokkal magam mentegezni akarnám.

Méltóztassék a főtiszteletű egyházkerület által látni, hogy én védelmemben sem tévesztem s még most sem tévesztem el azon szempontot, hogy bár magyar vagyok, úgy vádoltatom, mint régi értelemben az osztrák seregnek is egyik tagija. Én ezen védelmem soraiban nem akartam elvekre kiterjeszkedni, szorosán maradtam a száraz tények mellett s úgy hiszem, minden elfogulatlan bíróság meggyőződik afelől, hogy a vádak ellenem nemcsak be nem bizonyultak, hanem be sem is bizonyíthatók. Azért is tisztelettől esedezem a főtiszteletű Egyházkerület előtt, méltóztassék ezen nyilatkozatom fölterjesztésével kieszközölni azt, hogy a hadikormány által vétség nélkülinek ismerve, alkalmaztatásomat mentül előbb megnyerhessem.

Mély tisztelettel maradóan alázasatos szolgáljuk

Harsányi Sámuel,
ref. tábori lelkész.

Az 1848. évi nov. 5-én beküldött fenti védíratra a magyar hadügyminisztertől az alábbi hiteles alakban meglévő leirat érkezett:

„78³/₄-801. hüm. szám. 1848. A hadügyminiszter a Tiszán-
innereni helvét egyházkerület superintendentiának, Miskolcon.
Budapest, november 11-én, 1848.

Harsányi Sámuel helvét hitvallású lelkésznek vizsgálati ügyében benyújtott védelmét idekísérő folyó hó 5-ről kelt felterjesztésre ezennel visszairatik, hogy miután az eddig történt tárgyalásoknál közbejött okmányokból kifejtett körülmények odamutatnának, miszerint, ha ezen ügynek vizsgálata tovább is folytatnának. több rendbeli tanúvallomások cszközöltetését veendő igénybe, míg a végeredményt kifejtteni lehetne; amennyiben a vádbeli tények pedig nevezett lelkész részéről ellenvetett egyoldalú tagadással céloztatnának megdönteni; annyiban, noha a tényálladék eddig meg nem állapítható, mindazáltal vádlóból a gyanú, mely öt nyomni látszik, teljesen elhárítva nincs; így állván mindkét részről a körülmények, a minisztérium ezen ügynek, mint bűnvádi eljárás körébe vágónak hosszabb időre terjedhető vizsgáztatását politikai úton tovább már nemcsak azért sem eszközöltheti, mivel ily úton tárgyalatását az ügy természete teljesen kizárja, hanem azon oknál fogva sem, mivel, mennyiben a vádlottnak lelkészi hivatalától lett felfüggesztése egy alatta nem álló főhadkormány által történvén, következetesen annyiban a törvényes vizsgálat eszközöltetése is egyenesen ugyanazon főhadkormány köréhez tartozik. A körülmények így létében, bár e minisztérium nevezett lelkésznek a superintendentia részéről is pártolólág felemlített 14 évi szolgálatával tett érdemeit kétségbe vonni nem akarja, mindazáltal, minthogy jelenleg e honban lévő hadseregeknél üres tábori lelkészi állomás nincs, azért most sem alkalmazásba nem teheti, sem pedig mint hivatal nélkül levőt fizetésben az álladalom terhére meg nem hagyhatja. Ennélfogva a superintendentia útján ezennel értesítetik, miszerint különös tekintetből, az innen utalványozni rendeltelett illetményét még folyó évi december és jövő évi január hónapra húzandja, azontúl pedig, t. i. jövő 1849. évi február hó 1-ső napjától fogva fizetése az illető helyen felfüggesztelni fog.

Mi pedig a superintendentiának azon kívánatát illeti, mely szerint az Olaszthonban tanyázó katonaság közt levő hitfeleit minél előbb egy lelkésszel elláttatni sürgőli: azeránt a Lombard—Velencei Főhadkormányánál tegye magát érintkezésbe. Hadügyminiszter: Mészáros Lázár.

Megolvasta s összehasonlította Horváth Antal msk., egyházkerületi világi jegyző”.

A fenti hadügyminiszteri leirat a miskolci református püspök által sajátkezűleg írott alábbi levél mellett érkezett Harsányi Sámuelhez:

„Kedves Tisztelendő Úr! Tisztelendő úrnak közelebb, múlt hó 5-én hozzám benyújtott s még azon napon útnak indított mentő nyilatkozata következtében kelt hadügyminiszteri rendeletet, másolatban iderekesztve küldöm. Szívemből sajnálom, hogy az nem vigasztalóbban hangzik. Egyébiránt becses jóindulatúba ajánlott teljes tisztelettel maradok Tisztelendő Úrnak. Miskolcon, dec. 4-én, 1848. Alázatos szolgálója: Apostol Pál sk.”

MÁSODIK FEJEZET.

Az előző fejezetben tárgyaltakból két fontos körülményt kell kiragadnom; az egyik az, hogy ama bizonyos 400 ezüst húsas, sok körülmény által megalapozott véleményem szerint korántsem a milánói provisóricus kormány adománya volt; mert hisz egy forradalmi kormányról fel sem tehető, hogy az ellenség elfogott tisztjének olyan forradalmi állapotban útlevelet és az azon időben oly tekintélyes útiköltséget adjon; ezt csak az irigységtől és a magyar református pap elleni izzó gyűlöletől hajtott cseh származású katonaorvosok eszeltek ki úgy, hogy Harsányi Sámuel a forradalmi kormány lázító irat készítése fejében jutalmazta; a vádlott lelkész pedig nem akart egy általa hódoló tisztelettel övezett fejedelmi személynek alkalmatlanságot okozni, az igazság megvallásával, s nem védekezett azzal, hogy ezt a 400 ezüstöt kevésbé előbb a porosz trón fenséges várományosától kelengye ajándékként kapta, valamint azt sem akarta megvallani, hogy milánói előkelő barátai szereztek részére álnéven útlevelet és adtak útiköltséget! Ezért állította védő kérvényében, hogy a provisóricus kormány látta el ezeket a hazatéréshez szükséges dolgokkal.

Valójában azonban úgy történhetett, hogy a lombardiai forradalom közben áruhában, álnéven bujkálva, ezer veszélyek között menekült tiroli területre és jelentkezett a botzeni es. kir. térparancsnokságnál, ami szintén az állásával járó hűségét igazolja.

A másik fontos körülmény pedig az, hogy míg a Botzenben 1848 június 18-án, majd a Botzenben 1848 szept. 3-án, utóbb október 19-én kelt hadügyi kormányrendeletek Harsányi Sámuellel szemben egy főbenjáró bűnvádi ügynek nyomozására utallak, — az idők változása következtében az 1848 nov. 5-én kelt és Mészáros Lázár magyar hadügyminisztertől eredő leirat már sokkal enyhébben kezeli az ügyet, sőt Harsányi Sámuelnek már 2 havi fizetését is kiutalványozza. Ennek oka abban a rendkívüli horderejű politikai változásban keresendő, amely az 1848-ik esztendőben magyar hazánkban beállott, s amelyet a történelem van hívatva megrögzíteni.

Harsányi Sámuel azonban nem akart ellenszolgáltatás nélkül a hazának érdemetlen fia gyanánt élni s ez okból csak hamar jelentkezett a Debrecenben székelő hadügyminiszternél.

Mészáros Lázár, ez a nagylelkű és mély belátású hazafi a legkötelezőbb szívéllyel fogadta az előtte megjelenő lelkészt s midőn ez bejelentette, hogy a nemzeti védelemben részt kér, azonnal intézkedett, hogy valamely állásban legyen hasznára a nemzeti küzdelemnek. Miután épp ez időben szükség volt egy debreceni katonai felszerelési raktárfelügyelőre — Harsányi Sámuel oda nevezte ki s mint ilyen 2 héten át foglalkozott Harsányi Sámuel a honvédelem emez ágában.

Mínhogy azonban a katonai ruházat és muníció nyilvántartása, utalványozása és felügyelete képzettségének és tevékenységének meg nem feleltek, újból jelentkezett Mészáros hadügyminiszternél s újból kérte, hogy őt a csapatokhoz küldje.

Így is történt; Harsányi Sámuel a már az időben súlyos harcokban álló honvéd seregbe osztották be s a miniszter a Nádor huszárezred papjává nevezte ki. Mint ilyen vett azután részt Harsányi Sámuel a nevezett ezred összes hadműveleteiben egész a szabadságharcot befejező világosi katasztrófaig, amikor, mint immár forradalmár tisztnek bujdosnia kellett.

Sajnos, hogy a most elmondottakról írásbeli okirataim nincsenek, aminek oka abban rejlik, hogy a leigázó és nyomozó hatóságok elől minden bizonyítékot tanácsos volt megsemmisíteni. Harsányi Sámuel ellen nyomozó parancs adatott ki s ha kézrekerült volna, mi sem bizonyosabb, mint az, hogy vagy halálra, vagy legalább is hosszú tartamú várfogságra ítélték volna.

Azelől álruhában, jó emberek rejtegetésével sikerült a Tiszamentére eljutnia, ahol a mértföldre kiterjedő lápok és mocsarak között bujkálva, hónapokig rejtőzködött s a testvérek által titokban hozzácsempészett élelemmel tartotta fenn magát a nádasok kunyhóiban — becsületes pásztorok és csöszök társaságában.

A reakció megtorló intézkedései azonban lassanként enyhülvén, Karádon lakó lelkész sógora útján, természetesen nagy óvatossággal hírt adott Harsányi Sámuel — Milánóba is — az ott maradt jegyesének s ennek következtében megtörtént az a rendkívüli eset, hogy azokban a zűrzavaros időkben Buttinghausen Frigyes, milánói nagykereskedő és leánya, Johanna, 1849. évi október végén a milánói cs. kii. kormányzótól útlevelet szereztek a Magyarországra való utazásra.

Ez az útlevél eredetiben meg van. 4559. sz. alatt olasz nyelven állította ki Lupporszky milánói katonai kormányzó — ő cs. felsége I-ső Ferenc József nevében.

„in nome. di sua maesta L. augustissimo Imperatore Francesco Guiseppe I.” bevezetéssel kezdődik az olasz nyelvű passport amelynek hátlapján a veronai, wieni, pesti térpapancsnokságok és rendőrségek pecsétes láttamozásai olvashatók! A legelső 1849 október 24-ikéről, a legutolsó 1849 november 5-ik napjáról.

Amiből megállapítható, hogy a leendő após és menyaszouy elég gyorsan (mert az időben még a vasutak kevés helyen közlekedtek), postai fogatokon és hajón 1849 október 24-től nov. 5-ig terjedő 12 nap alatt, már Pestre és útjokat folytatva, már november közepe táján Karádra érkeztek. Mert Pesttől csak Szolnokig jöhettek hajón, onnan egyik községből a másikba forspontokat kerítettek, amelyek az őszi sáros utak mellett lassan haladhattak. Harsányi Sámuel már értesült arája utazása felől és mint sokszor elbeszélte, 1849. év nov. hónap napokon át Tokajban húzódott meg jóösmerőseinél, onnan naponként felment a tokaji hegyre és a Tisza folyón Szolnok felől hír szerint két naponként érkező gőzhajót leste. Nem volt azonban szerencsés, mert a várt kedves vendégek megérkezte kikerülte figyelmét s ezek nagynehezen és csakis a velők hozott aranyak segítségével tudtak kompon átkelni a Bodrog-

közre s úgy érkeztek meg Karádra a lelkészi lakba, hol a jegyesek 1 ½ évi távollét után végre 1849 november közepén mégis összetalálkozáván, a karádi templomban 3-szor szabályosan kihirdetettek és 1849 dec. 3-án örök, sírígtartó hűséget esküdelek egymásnak.

Ezt bizonyítja a következő eredeti okirat:

„Sorszám 24. Házassági bizonyítvány. Ez egyházban lelkipásztorságot viselt néhai id. Harsányi Sándor és Szathmáry Mária fiók, tisztelendő Harsányi Sámuel úr, nőtlen férfiú, jegyesével, olaszthoni milánói lakos Büttinghausen Fridrich úr és Hausznecht Lubeka helvét hitvallású kisasszonyával, Johannával, az illető bizonyítványok előmutatása mellett, november 18, 25. és december 2-ik úrnapiján történt 3-szori kihirdetések után, Adorján Károly iskolatanító úr, Tompa Áron főesküdt, Kántor István főbíró, mint tanúk, jelenlétükben összeeskettetelv December 3-ik napján, 1849-ik évben. Ennek bizonyosságul adtam ezen hivatalos pecsétemmel megerősített leveletemet. Ke;t K arádon, Január 16-án, 1850. Ardey Károly msk. karácly ref. lelkész. (P. H.)

Az ekként hosszú 7 évig tartó jegyesség által is megszilárdított vonzalom következtében végre házasságra léphetett ifjú pár ezután Dombládra költözött, hol Harsányi József nevű testvérüknél szállottak meg és itt érte őket az a súlyos csapás, hogy a hosszú út és izgalmak következtében megrendült egészségű Bültinghausen Frigyes, após, illetve apa, 1849. év december közepén elhalt. Olaszthonban visszamaradt többi családtagjaitól távol, a Dombládi sírkertben helyeztetett örök nyugalomra.

Bármennyire nyomott hangillatban és tartózkodás alatt élt is ezidőben Magyarország népe, mégis elszivárgóit a híre annak, hogy az olaszországi református tábori lelkész állás nélkül itthon tartózkodik.

Szabolcs vármegyében, a Nyírség közepén van Nyírmada mezővároska, amelyben abban az időben rendkívül előkelő családok laktak: Patay András, Patay István, a későbbi országoshírú „Están bá”. Péchy László (későbbi alispán), Hunyady József, Hunyady Ferenc, Bay Ferenc, Bay Sándor és még sok más dúsgazdag előkelő földesúr: kastélyaik gyűlpontjai voltak

a Haza szomorú sorsa felett kesergő környékbeli úri rendeknek.

Egy ilyen összejövetelkor érkezeti hír a sok viszontagságon átesett Harsányi Sámuelről, kit egyesek, mint volt pataki diákok, még az iskola padjaiból is ösmertek.

Miután Nyírmadán a reformál as paróchia 1849 december hóban üresedésben állott, a fent megnevezett előkelő és egyházuk sorsa felett buzgó lélekkel csüngő férfiak egyhangúlag arra az elhatározásra jutottak, hogy Harsányi Sámuel lelkészüknek hívják meg.

Ez azonban nem mehetett olyan könnyen, amint azt gondolni lehetett volna, mert abba a kormányközegek is beleszólhattak akkor s félni lehetett, hogy a Dombrádon is nagy elvonultságban és csaknem rejtőzködve élő lelkésznek újból meggyűlik a baja a csendőrséggel és comissáriátussal. Szerencsére Bay Ferenc azok közé tartozott, akik a hatalmon levők szemében „Gut gesint” jelzővel szerepeltek, sőt később — épp azért, hogy honfitársain segítsen — ez a nemeslelkű, nagyszívű és bölcs főúr még a megyei kormánybiztosi (administrátori) hivatalt s elvállalta, holott tudta, hogy ezzel népszerűségét teljesen megsemmisíti, pedig az előzően oly széleskörű volt, hogy a híres Szabolcs vármegyének hosszú éveken át nagyérdemű főjegyzőjeként tiszteltetett.

Ez a jeles férfiú vállalta magára, hogy a Nagykállóban székelő cs. biztostól kieszközli az engedélyt arra, hogy Harsányi Sámuel Nyírmadára lelkésznek meghívassák.

Ennek következtében keletkezett az alábbi meghívó levél.

„1849-ik év, December 14-én Patay István, Péchy László, Hunyady József, Balog András, Nagy Mihály, László Mihály, Szabó János, Almási András, Csoba János, Vladár Sámuel Nagy István, Nagyhajú Mihály jelenlétekben tartatott consistoriális ülésbe, az megüresült madai papi hivatalra volt Tábori lelkész, tisztelendő Harsányi Sámuel urat, rendes papjául meghívta; mely meghívást a fent tisztelt tiszteletes férfiú elfogadott és erősítésre a kölcsönös belenyugvásnak, az érintett lelkész úr, az Ecclesia tagjaival kezét is fogott, kötelezván magát a többször tisztelt lelkész, hogy addig is, míg a megboldogult tiszteletes úr neje a papi házban lakánd, s ő el lesz zárva az itteni

lakásból, az ideig a karácsonyi ünnep napokat megelőző vasárnapon kezdve, minden ünnepnapokon maga költségén a madai közönség kebelében megjelenend; mely önkéntes ajánlatát az Ecclesia előjárói méltánylással fogadták ugyan, de enyhítésére a fuvarbérnek az Ecclesiai tagok 30 váltó czédula forintokat ajánlottak. Mely határozatijáról az Ecclesia előjáróknak az Esperesi hivatal tudósíttatni rendeltetett. Jelen határozatunk hiteles másolatban lej endo Tiszteletes férfiú számára is kiadandó lévén. Kiadta Patay István sk. Egyházi feőgondnok”.

Hogy mennyire sürgették a nyírmadai érdemes Ecclesia tagjai a Harsányi Sámuel lelkésszé alkalmaztatását, mutatja az alábbi szintén eredetben meglevő okirat:

„Tisztelendő Harsányi Sámuel Úr, ezelőtt 14 éven keresztül a lombard—velencei királyságban szállásoló császári s királyi hadseregnél református táborig lelkész, aziránt szólítván fel engemet, hogy amennyiben a papi szent hivatalra lett kibocsáttatása s felszenteltetéséről szóló bizonyáglevelei, más egyéb okmányaival együtt, Olaszthonban maradtak volna, adnék néki oly bizonyítványt, mellyel szükség esetében az egyházi hivatalra lett kibocsáttatását s felszenteltetését igazolhatnáj; ezen felszólítás következtében hitelesen bizonyítom, hogy megnevezett atyánkfia az Úrban, Tiszt. Harsányi Sámuel úr. elsőben mint a sátoraljaújhelyi református egyházban segédlelkész, az egyházi szent szolgálatra kibocsáttatott s majd 1834-ben, mint a magyarországi négy reformata egyházkerület beleegyezésével az Olaszthonban szállásoló es. kir. hadsereghez küldendő református táborig pap, a lizamelléki egyházkerület akkori püspöke, főtiszteletű Szathmáry József úr áltái Miskolcon fel is szenteltetett. Sárospatakon, dec. 17-én, 1849. Somossy János sk., az alsözempléni helyét hitvallást követő egyházmegye esperese. (P. H.)

Így jutott Harsányi Sámuel a nyírmadai református gyülekezet lelkésszi állásába, ahol körülbelül 7 éven keresztül nagy lelkesedéssel és buzgó áhitatot keltve, hirdette az ígét s nemcsak rendkívüli gazdag tapasztalataiból eredő széleskörű tájékozottsága által, hanem, mint a társaságokban is otthonos és megragadó ékesszólása folytán, de végül angyali szelídségű,

magas műveltségű nejének alkalmazkodási képessége következtében is, a nyírmadai előkelő úri házaknak úgyszólván nap-nap mellett meghívott és szívesen fogadott kedves vendégévé vált; úgyannyira, hogy a sok meghívásnak és vendégeskedésnek már valóban terhét érezte; azt részéről is viszonzni kellett, ami nagyobb háztartás vezetésére kényszerítette s ez a neje hozományát erősen megapasztotta.

Nyírmadán 3 fia született Harsányi Sámuelnek; azonban ezek közül kettő: Sándor és Emil, még igen zsenge korukban elhunyván, csakis a „Gusztáv Adolf” névre keresztelt fiú maradt meg (aki. e sorokat írja).

Az anyának erős protestáns érzületére mutat, hogy nevezett fiát a nagy svéd király nevére kereszteltette.

A nyírmadai időzésnek, különösen első éveiben, Harsányi Sámuel a policia részéről szigorú ellenőrzés alatt állott; a városka határát elhagynia tilos volt, sőt egyéb zaklatásokban is volt része.

Egy alábbi magyar fordításban közölt német megkeresés ezt élénken illusztrálja:

Erz. íereog Ludvig gyalogezred 8-ik sz. 4-ik tábori ezredétől. Tekintetes helytartóságnak, Madán.

A Madán tartózkodó Harsányi Sámuel gróf Radeckzy marschall ökegyelmessége rendelkezése következtében 1848 június havában,, midőn a reformatas consistóriumhoz Debrecenbe küldetett, 1847 októberében a milánói katonai kincstári pénztárból 3771. napi sz. alatt 150 frl. oszt. ért. elszámolási előleget vett fel. Emez előleg felett a lombard—velencei generálcommandó előtt, a milánói tábori pénztár R. 1362. sz., 1848 februári 23-ról keltezett rendelkezésével az elintézés végett átadott kiegyenlített utazási költségvetéssel elszámolás történt, de a még fennmaradó 56 frt. semmiféle hadipénztárhoz be nem szolgáltatatok. Ezen okból megkerestetik a tekintetes helyhatóság barátságosan, hogy a Harsányi lelkész urat a fentiekről értesítse és őt utasítsa, hogy a kiutalt maradvány összeget, 56 frtot oszt. ért.-ben, az itteni katonai parancsnokságnak mielőbb befizesse. A tekintetes helyhatóság megkerestetik továbbá az irányban is, hogy a menekültről legközelebb értesítést küldjön, mert a magas katonai parancsnokság megkérdezésére je-

lentést kell róla tenni. Újhely, 1849 december 31. Pumiera sk., Major”.

Bármennyire jogtalan és méltatlan volt is a katonai parancsnokságnak ez az utólagosan érvényesített követelése, mert hiszen Harsányi Sámuel 1848 tavaszán már fizetést nem kapott, tehát az utazásra felveti előleget jogosan tarthatta meg, a még 1847 októberben felvett utazási előlegről pedig annak idejében bizonyára elszámolt s több mint 2 év múlva ennek a követelésnek a jogtalanságát, különösen a vázolt mozgalmak miatt kimutatni igazán bajos volt volna, nem lehetett a felhívás ellen felszólalni, mert a 2 rendbeli forradalmár minőségben kezelt és csak megtűri lelkész bizonyára börtönbe vetetett volna. így tehát tanácsosabb volt az 56 ft. 06 krt. befizetni, ezt tanúsítja egy 1850 január 17-én Ujhelyen kiállított eredeti német szövegű nyugta, melyet M. Steiger újhelyi térparancsnok állított ki.

A reakciós és katonai kormányzat ugyancsak 1850. év elején Harsányi Sámuel Nagyváradra, a térparancsnokságra is beidézte, hogy magát igazolja, mert feljelentés érkezett, hogy a szabadságharcban mint tiszt részt vett.

Ez akkor főbenjáró bűn volt s szükség volt az alábbi mentő okmányokra, melyek eredetiben így szólnak:

„Mi, a karádi reformata szent egyház elöljárói, Tiszteletes Tudós Harsányi Sámuel úr által felszólíttatván, hogy körimkbeni tartózkodásáról és szolgálatáról bizonytságot tenénk, ezennel hivatalosan és jó lelkiismerettel bizonyítjuk, hogy a fent tisztelt s általunk igen szeretett Tiszteletes Tudós férfiú, Olaszhonból hazaérkezvén, mely is még 1848-ik év július havában történt, — nemcsak azon év többi hónapjait, hanem a múlt, 1849-ik év január, február, március, április havait is némely környékeken fekvő városokba és falukbani kirándulásokat s atyafiságos látogatásokat kivéve, jobbára egyházunkban, mint születése helyén töltötte. Ekkor ezredlelkészül kineveztetvén, május elején elhagya bennünket, Debrecenbe indulandó, de ott megbetegedvén, viszont körünkbe tért és az egész május havában közöltünk volt. Júniusban, a még akkor nem is látott ezrede után menni kényszerítettet, de gyengélkedve, melynek következte lön, hogy a fent tisztelt férfiú, azon év június hó 24-én, belegen ismét születése h elvére, hoza-

tott és azon év hátralevő részét egész november végéig egyházunkban töltötte, midőn megnősülvén, Dombrádra költözött. Ezen huzamosabb idő alatt az általunk igen kedvelt Férfiú minden politikai mozgalmaktól távol, sőt az azokbani legcsekélyebb részvét nélkül, egyházunkban többször hirdette a szent Jgét, szolgáltatta a szent sacramentumokat s e felett szelíd, józan és példás élete által újabb jeleit adá annak, hogy erántai tiszteletünk s az öröm, hogy ily Férfiú egyházunkban született — valóban méltányosak. Erről adtuk ezen hivatalos bizonyosságunkat, egyházunk hivatalos pecsétjével megerősítve. Költ Karádon, január 25-én, 1850. Arday Károly msk., karádi református lelkész. (P. H.) A karádi egyház előljárai s azoknak egyházi főgondnoka: Vigh Dániel msk., Kántor Mihály msk., főbíró. (P. H.)

Egy másik okirat így hangzik: „Mi, ezen dombrádi egyház előljárai felszólíttatván, nagyon tisztelendő Harsányi Sámuel úr által afelől, hogy közöttünk lakásának idejéről és viseletéről bizonyítványt adnánk, jó lelkiismerettel nyilvánítjuk, miszerint múlt év december hó elejétől kezdve nőjével együtt köztünk, édesanyjával és testvéreivel lakik; csendes viselete és kedvelt társalgása előttünk őt kedvessé tette; a felsőbb rendeleteknek velünk együtt mindenekben hódol, minden polgári tárgyakbani befolyás nélkül csendes magányban él; lakától csak vasárnaponkénti egyházi szolgálattétel végett utazik hetenkint Madara, hova körünkől hivatott meg lelkészi hivatalra; december előtti időszakban tovább egy évnél lakott Karádon, születése helyén lelkészné testvérénél, honnan gyakran jött látogatni édesanyját s néhány napok múlva ismét visszautazott születése helyére, azon időben nálunk töltött napokban is csendes viseletű, békét szerető s törvénynek hódoló kedvelt férfiú volt. Miről kiadjuk ezen hivatalos pecsétünkkel megerősített bizonyoságlevélünket. Kelt Dombrádon, január 26-ik napján, 1850. Káldy József sk., dombrádi lelkész. Nemes Harsányi Imre msk., a dombrádi református szent ecciësia főgondnoka. (P. H.)”

Ezek a bizonyítványok azonban, amelyek (közben legyen mondva) Harsányi Sámuelnek a szabadságharcban tevékeny részvételét érthető okokból bölcsen elhallgatták, nem akadályozhatták azt meg, hogy nevezettet a nagyváradi térpa-

rancsnokságnál 3 napon át vizsgálat címén visszatartsák és a vizsgálatot vezető tábornok ridegsége csak akkor enyhült, midőn Bay Ferenc, szabolicsvármegyei kormánybiztos személyesen közbevetette magát, papjának és barátjának megbízhatósága felől jótállást vállalt.

Így szabadult meg Harsanyi Sámuel Nagyváradról, 1850. év január havában s tért vissza Nyírmadára, honnan egyidejűen a következő folyamodványt nyújtotta be:

„Tekintetes Egyházugyűlés. Az A. betű alatt idemellékelt főtisztelendő egyházkerületi határozat nyilván mutatja, hogy a tisztelettel alólírott, az őt terhelni látszott olaszthoni esetétől, mely ha alapos lett volna is, — ami éppen nem vala soha, — az alólírt hivatala ottani felfüggesztésével már megbüntettette, — felmentetett, hogy méltán ezt igazolja a B. betű alatti főherceg Lajos 8. számot viselő gyalogezred 4-ik zászlóalji parancsnoksága által az itteni eljárósággal közlött gróf Radeczky tábornagy ökegyelmessége azon nyilvános kifejezése, mely azon esetet felvilágosítja és nyilván mondja, hogy az alólírt „zur disposition des refoimirten confessions nach Debrecin abgeschickt wurde”. Tehát nem, hogy az alólírt olaszthoni ügyében további vizsgálat történjék, mit ugyan az alólírt mindenkor sürgetett, vagy hogy megbüntettessék.

A C) alatti bizonyítvány nyugtat a fentnevezett parancsnokság által követelt összeg már megtörtént befizetéséről.

A D) és E) alatti bizonyosságok végre igazolják az alólírt Olaszthonbóli megérkezte után ti tartózkodási helyét s magaviseletét.

Miután a tisztelettel alólírói ezen egyházkerület egyházi elnöke, főtisztelendő és nagyságos Szoboszlay Papp István úr által felszólíttatott, hogy alólírt jelen hivatala Önagysága által leendő megerősítésére a fent előszámlált bizonyítványok szükségesegek: tisztelettel és bizalommal kéri alólírt ezen Tekintetes Egyházugyűlési, méltóztassék azokat a fent tisztelt Önagyságának bem utaltatni s azoknak következtében ezen egyház lelkészévé lelt elválasztatását megerősíttetni, hogy % alólírt illeni állásáról biztosítatván, a más egyházkerületben minden akadály nélküli alkalmaztatását nélkülözhesse s valahára sok fáradozásai után nyugalmat találhasson. Ki is egyébiránt tisztelettel vagyok Madán, Január 27-én, 1850. évben. A tekintetes Egyházugyűlés-

nek alázatos szolgálja Harsányi Sámuel madai elválasztott református lelkész”.

Ezt a kérvényt maga Bay Ferenc vitte fel Debrecenbe, az akkori püspökhöz, kitől az alábbi, eredetiben meglévő, határozatot eszközölte ki.

„Miután Nagyságos Bay Ferenc szabolcsvármegyei administrator úr által Tiszteletes Harsányi Sámuel úrnak bizonyítványai előttem bemuttattak s ekképen a közelebb nevezett Tiszteletes Ur tekintetében egyházi törvényeinknél:, nevezetesen a Katona Gelei-féle IX-ik cannonnak elég van téve: hogy tiszteletes Harsányi Sámuel úr egyházkerületünk kebelében lelkipásztori szolgálatra alkalmaztassak s hivatalt nyerve, arra fölhívassék. semmi akadály nem gátolja. Kelt Debrecenben, Február 1-sőjén, 1850. Szoboszlai Papp István sk. superintendens”. (Püspöki pecsét.)

Ezzel végleg megerősítettvén Harsányi Sámuelnek madai lelkésszé történt meghívása, lelkipásztori működését nagy ambícióval, éveken keresztül itt folytatta.

Ezidőben történt aztán, hogy az egyik madai előkelőségnek családi életét a lelkész, hivatásából érzett kötelességéből folyóan kifogásolván, az illető, kinek nevét szükségtelennek tartom felemlíteni, Harsányi Sámuel a nagykállói es. kir. járásbírótság előtt becsületsértés miatt feljelentette és a nevezett hatósági a panasznak helyet is adott. Ezt az ítéletet Harsányi Sámuel a megyei es. kir. törvényszékhez felebbezván. ott az alábbi, csak töredékekben megmaradt végzés hozatott:

„570/1852. A nagykállói megyei cs. k. törvényszéken H. F.-nek Harsányi Sámuel ellen indított becsületlenítés iránti ügye a mai napon felülvizsgálat alá vétetvén, végeztetett * Jelen ügyben hozott bírói végzés megsemmisítették s a peres irományok a 408-ik sz, a. álló fellyebbezési okmányoknak, melyeknek nyomán a bíróilag szóval közbetett fellyebbezés törvényesnek vétetik, mellékeltetésével, a bírói eljárásnak megrovása mellett, a ki perlettekből végítélet hozatala végett es. kir. járásbírónak visszaküldetnek.

A végzésnek meg kelle semmisíttetni s a bírói eljárásnak megrovattatnia, mert az eljáró helyettes Járásbíró a V. törv.

K. II. r. 8-ik 80-ik S. ellenében a 408-ik számban 1-ik sz. a. csatolt, az eljáró bírónak % alatt mellékelt nyilatkozata szerint is kifogásával tárgyalási mellőzve, s azonkívül készült s már eleve marasztalást tartalmazó iromány szerint, a bírói részre-haji atlanság gyanús megingatásával felperesnek törvénnyel nem támogatható kívánságát alperes ellentmondása daczára, bár az általa felhívott 90-ik §.

.....forgó esetben alkal. . . .
 és ben felhozottakon ok. . .
gálatban alkalmazott . . .
 vást érdemlő tettet követett

el vagy ezen ügynek érdemére teljességgel nem találtatván, az ügy eldöntését fel nem tartóztathatja s ezek szerint a halasztást törvény ellenesen engedte meg. Márt. 10. 52. D. f.”

E csak töredékben meglévő bírói határozatból is kitűnik, hogy a nagykállói cs. kir. Járásbíró törvényellenesen határozott és a Harsányi Sámuel ellen folyamatba tett bűnvádi per utóbbira kedvezően végződött. Mindazáltal rendkívül sértette ennek egyéni tiszta öntudatát az, hogy egyik híve őt méltatlanul meghurcolta s nem sok idő múlva, összes többi híveinek és barátinak őszinte sajnálkozása mellett, változásba tette magát s az 1857-ik évben a már akkor is előnyös jövedelmű nagyhalászi paióchiára történt megválasztást elfogadván, ide költözött át.

.V nagyhalászi akkori lelkészi állás díjlevele eredetiben megvan, amelyből hosszadalmas volta mellett csak annyit látnok szükségének megemlíteni, hogy az 1858-ik év tavaszán állíttatott ki Budaházi József, Kövér Károly főgondnok, Puskás Ferenc, Láda József és Várady Pál s. lelkész egyház tagok által és 1858 márc. 10-én láttatott el Bátkey Lajos eseperes megerősítő záradékával. Kitűnik ez okiratból, hogy Nagyhalászban ezidőben 100 egész bért és 40 félbért fizető gazda volt.

A nagyhalászi határ az 1858—59. években tagosítás alá kerülván, a hivatalos küldöttségek állandóan Harsányi Sámuel református lelkész házánál szállottak meg és találtak vendégszerető fogadtatásra, miután a községben fogadó egyáltalán nem volt, a földesúrhoz, Csuha Tamáshoz pedig a hivatalos kiküldöttek azért nem szállhattak, nehogy ez a volt úrbéresek-

nél rossz vért és bizalmatlansággal okozzon. Így tehát a lelkész háza volt az az érdekeket nem sértő hely, hol a tagosító mérnökök és vármegyei kiküldöttek minden aggály nélkül tartózkodhattak. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a református egyháznak és a belhivatalnokok részére némi elősmérés gyanánt is, előnyös helyen szabták ki a tagos birtokokat. Egyik nagyhalászi kisbirtokos azonban ezt a lelkész elleni áskálódás alapjául használván fel, a nép között bujtogatni kezdett, amit Harsányi Sámuel lelkész feletre zokon vett s már az 1861-ik évi tavaszi tractus gyűlésen változást jelentett be, amikor is a nagyszámú intelligens hívekből álló apagyai református ecclesia választotta meg lelkipásztorává. Így került ezidőben Harsányi Sámuel az apagyai, még azidőben igen fényes református egyházba, mint nagyhírű és közsszeretben álló lelkész.

Eredetiben őrzöm azt az elősmervényt, amit Nagyhalászból távozásakor kapott:

„Alábbirottak átvettük T. Harsányi Sámuel úrtól 2 darab matricuiát, egy consistóriális jegyzőkönyvet, 4 számadó könyvet, 1 alamizsna könyvet. Mit is ezennel megismerünk Nagyhalász Márt. 31-én 1861. Utóirat: színién egy csomag irományt is. Kövér Sándor főgondnok, Vajda Miklós, Póts Pál sk.”

Apagyon töltött aztán még — hívei állandó szeretete, tisztelete és becsülése közben — 25 esztendőt; közben az egyházmegye assessorává is megválasztott; mint ilyen, a felsőszabolcsi hactusnak egyik vezéremberévé vált s nagy buzgalommal végezte az ú. n. canonica visitatiókat is. Ugyanakkor Szabolcs vármegye törvényhatóságának éveken át buzgó tagja volt és a megyegyűléseken is nagy hatással szólalt fel egy és más közügy érdekében.

Anyagi viszonyai azonban nagyon megromlottak, aminek fő ok a abban keresendő, hogy az apagyai református intelligencia részint kihalás, részint eltávozás, vagy elszegényedés folytán lassanként csaknem teljesen megszűnt; birtokaikat egy izraelita árendás szerezte meg, aki természetesen a lelkésznek többé egyházi adót nem üzetett; egyéb súlyos anyagi csapások is érték, egy ízben összes hízó sertéseit ellopták, máskor a kamráját ásták ki a tolvajok és az ott felhalmozott összes élelmiszereit elvitték; a hírhedt pandúr rendszer pedig ill is csődöt mondott

úgy, hogy már a 80-as években úgyszólván a lelkészi lagbirlok-nak, valamint a neje hozományából Pusztá-Doboson szerzett földek bérjövödelmeire volt utalva, mert hivatalát úgy fogta fel, hogy a papnak nem a mezei gazdálkodással, hanem híveinek lelkigondozásával kell törődnie. A papi teendőkről az volt a felfogása, hogy arra, miszerint egy lelkész a vasárnapi praediciációban a hívei lelki és erkölcsi életére hatékonyan és jótékonyan befolyhasson, a 6 napi előkészület alig elégséges. Mint monda, ezt egy bécsi r. cath. főpaptól hallotta és mint helyes tantételt, magára kötelezően alkalmazta. Hozzájárult az elszegényedéséhez még az is, hogy utóbb még két gyermeke született s habár ezek egyikét, az egyetlen leánykát, 1864. évben, nagy lelki bánatára, ei is vesztette, a másik Gyula nevű fiút és a még Madán született Gusztáv fiút is — tehetségéhez képest — főiskolákon taníttatta; végül sokba került a számos jövő-menő,, átutazó ismerősök és jóbarátok ellátása is, akik a közszere-
tetben álló és igen szeles körben ismert lelkésznek és nagy¹-
műveltségű nejének vendégszerető hajlékát úgyszólván nap-
nap mellett felkeresték.

Az 1884. év őszén ülte meg nagy egyházi ünnepek kö-
zött Nyíregyházán, lelkészi működésének 50 éves jubileumát,,
amikor is ugyanott egy szerencsétlen baleset áldozatává lón,
t. i. az őszi fagyokkal eső által tükör simára fagyott udvaron el-
csúszott, halántékát súlyosan megütötte, ami kisebb fokú agy-
rázkódást idézett elő s azért csak éppen, hogy még haza tudott
jutni Apagyra, ott már agyba dőlt és ettől fogva 1885 január
12-én bekövetkezett elhunytáig többnyire letargiában feküdt.

Az apagyai ecclesiában buzgólkodása kezdetén, 1869-ben-
történi, hogy egy régi gyermekkori barátjával, a nagyhírű He-
gedűs László, volt sárospataki lelkész és később a főiskola
nagyérdemű gondnokával, ismét később országgyűlési képvise-
lővel találkozáván, ez maga hívta fel a Harsányi Sámuel figyel-
mét arra, hogy az az időben létesített sárospataki állami
tanítóképezdében szükségessé ..vált vallástanári állásért folya-
modják.

Ez meg is történt: s egyidejűen Kun Bertalan miskolci
püspökhöz is pártfogást kérő levelel írt, amelyre ez a nagy-

nevű és hírvé egyházi előkelőség a következő sajjákezüiege írt választ küldötte:

„857—1869. sz. Nagytiszteletű lelkész úr. Folyó évi szeptember 16-ikáról kelt és Nt. Hegedűs László úr által kézbesített becses levelére, melyben a Sárospatakon felállítandó állami képezdében beállítandó s vallástanítással foglalkozandó tanári állomásra jelentkezni szíves volt, — van szerencsém válaszolni, hogy én nagyon örülök azon, ha a vallás tanítása oly tapasztalt kezekbe jutand, mint öné, s részemről annak idejében ügyét pártfogolni el nem mulasztom, annyival inkább, mert örömezt tért nyitok oly egyénnek, ki a külföldi nyelvekben jártas lévén, azokbani tanítással elláthatja növendékeinket. Kítűnő tiszteletem mellett vagyok Miskolcon, 1869 október 7-én Nagy tiszteletű Úrnak tisztelő kartársa: Kun Bertalan, sk., superintendens”.

Λ kinevezés azonban elmaradt, mert a kormány választása másra esett. Ami nem kevésbé hozzájárult a sors folytonos üldözése felett érzett elkeseredésének.

Egyháza ügyeinek gondos vezetője volt; az apagyai elhanyagolt templomot és tornyot nagy utánjárások, áldozatok és fáradozásokkal megújította, teljesen új sugártornyot építtetett; az iskolát is újból építtette, annak vezetőit szigorúan ellenőrizte, maga is tanított, nemcsak a templomban és az iskolában, hanem külön, otthon a házhoz járatos intelligens fiúkat is előkészített a középiskolákra; ezalatt nagyműveltségű neje úrileanykákat oktatott a tudományok megismerésére és a nyelvekben, mert ő is 5 nyelvet beszélt.

Harsanyi Sámuel haláláig rendületlenül Kossuth Lajos tisztelője és politikai híve volt és Irányi Dánielt követte politikai nézeteiben. Rendületlen függetlenségi érzelmei gátolták abban is, hogy valami kormány-kegyben részesüljön; jóllehet gróf Degenfeld Imre, nyírbaktai lakos, országos hírvé egyházkerületi főgondnokkát, valamint ennek nagyműveltségű és buzgó református hitű nejével, Beck Paulinával a legjobb és sokszor emlegetett ösmeretségben állott; a grófi kastélyban mindannyiszor kitűntető szívességgel fogadták. Gyakran volt alkalma a későbbi miniszterelnöknével, Tisza Kálmánnal, a nyírbaktai kastélyban találkozni, amikor is a kis grófnő sóvárogva leste Harsanyi Sámuelnek a külországokban átéltek-

ról tartott előadásait; aminek a következménye volt aztán, hogy egy ízben, 1883-ban, Budapesten jártában tisztelgett is a kegyelmes Asszonynál, aki lekötelező szívéllyel és nyájassággal fogadta s azt tudakolta tőle, mit tehetne érte? Harsányi Sámuel azonban illő köszönettel hártotta el magáról a kegyelmes asszony felajánlott támogatását és csak azt kérte, hogy fiának előmenetelét segítse elő; ami 1885-ben, de már csak a kérelmező halála után — meg is történt és e sorok írója 8 évi *gyakorlat* és aljegyzősködés után albíróvá ki is nevezetett. Ami talán ilyen előkelő pártfogás nélkül is bekövetkezett volna?

Harsányi Sámuel a társas körökben mindvégig megtartotta lelkének ruganyos frissességét és gazdag tapasztalatainak tárházából eredt, az a szólás formája is, melyet minden pohárcoccintáskor hangoztatott: „Adjon Isten háborút”.

És midőn megkérdezték tőle, hogy mi készíti erre? Mindég azt felelte: „A történelem tanúsítja, hogy a népek szabadságát és kultúráját csakis háborúk fejleszthették ki; mert az elnyomó zsarnokság másként nem engedett képzelt és erőszakolt előjogaiból”.

Jellemző a Harsányi Sámuel felfogására a papi hivatal elnevezése körül is! Szerinte a református lelkészt helytelenül nevezik „pap”-nak; ez a cím az áldozárokat illeti meg; legyenek azok katolikus, budhista, siontoista, vagy bramaista áldozárok is!

A református lelkipásztor címezés ellen is tiltakozott; „a mi híveink nem juhok” — mondja, akik körül pásztornak kell forgolódnia, nekünk református lelkészeknek nincs is pásztorbólunk. Mi hi- és erkölcsprédikátorok vagyunk, a mi mesterünk, az Úr Jézus Krisztus parancsából”.

Nagy előszeretettel kultiválta a vizsga-cenzorságot! E tisztségre a sárospataki főiskola évvizsgáló vizsgáira több ízben meghívták. Azonkívül, ha egy diák vagy tanuló a házához került, azt ugyan alaposan megexaminálta. Ami rendszerint, nemleges eredményre vezetett. Mert a nebulók az egyik kérdésre azzal feleltek: „ezt még nem tanultuk”. A másikkra azzal: „ezt már régebben tanultuk”. Denique, a Nagytiszteletű Úr rendesen azzal végezte az ilyen exabruptó examenl: „Bizony nem tudtok ti öcsém mostanában semmit sem”.

Sok száz kötetből álló latin, német, olasz, francia művekkel bővelkedő könyvtárát a felsőszabolcsi református egyházmegyei lelkészegylet könyvtárának hagyományozta. Melyről az alábbi előismerő okirat nyilatkozik:

„Kivonat a felsőszabolcsi református egyházmegye 1880 szeptember 1., 2. napjain Nyírbátorban tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből. 43. sz.

Az egyházmegyei elnökség örömmel s megilletődött hálás érzellel hozza e megyei gyűlésünk tudomására *Harsányi Sámuel* apagyai lelkész és egyházmegyei tanácsbírónak azon fenkölt lélek, tiszta keresztyéni szeretet és a református egyház oltára körül forgolódo lekipásztorok minél magasabb szellemi kiképzését s ezáltal a magyar protestáns egyház erejének s szellemi fölényének biztosítását célzó önkéntes, szabad akarrattól folyó szóbeli ajánlatát, mely szerint a kitüntetések és érdemekben öszült, fényes, de hányattatásoktól sem ment múlttal bíró férfiú becses tudományos műveket tartalmazó könyvtárát halála esetére, 16 darab mű kivételével, a felsőszabolcsi református egyházmegyei lelkészegylet könyvtárának hagyományozza.

Midőn c megyei gyűlésünk az örvendetes eseményt a megületődolt hála érzetével tudomásul veszi, nem mulaszthatja el az emelkedett szellemű s a magyar haza és református egyház ügyéért a hazában és ennek határán kívül is annyi küzdelmet kiáltott s a közügy oltarán oly sokat áldozott lelkész iránt, az értékes adományért köszönetéi jegyzőkönyvileg nyilvánítani s kérni a Gondviselést, hogy e nemesen folytatott életet az emberi élet végső határáig terjessze s majdan emlékezetét is a hála és e.osmerés koszorújával övezze és cselekedje, hogy az adományozó szép reményű fiai az élemedett s áldozatkész apának életében örömeinek fokozói, halála után áldásdús életének s példás tetteinek folytatói lehessenek, hogy a szép és tevékeny élet határa nemzedékek s emberöltőkre messze kiterjedjen.

E jegyzőkönyv közlése által e mai gyűlésünk megbízza az apagyai kánoni látogatóságot, hogy az adományozótól a felajánlott könyvek leltárát átvegye, a lelkészegylet pénztárnokát pedig, hogy *Harsányi Sámuel* urat a tagsági díjak követelésétől, múlttra, jelen és jövőre megkímélje s a neve után netalán c címen található követeléseket törölje. E jegyzőkönyv az egy-

házmegyében buzdításul köröztetni, az adományozónak s családjának megküldetni, valamint az esperes és lelkészegyleti pénztárnokkal is, alkalmazkodás végett közölni rendeltetik”.

Kívül: 92—1880. A felsőszabolcsi református egyházmegye aljegyzőjétől. A nagytiszleletű református lelkészi hivatalnak Apagyon. Hivatalból egyházi ügyben portómentes. (Postai pecsét.)

Meg kell itt jegyeznem, hogy ama fentartott 16 darai) könyv egy híres német *kiadású conversations Lexikon volt*, — azonban 1884-ben a többi könyvekkel együtt Nagykállóba szállított és az örökösök ahhoz azóta soha sem juthattak.

Az. egyházi szertartás ünnepélyességére és áhítatot gerjesztésére nagy súlyt fektetett Harsányi Sámuel! Nemcsak a keresztelest végezte mindenkor ünnepies tanítással egybekapcsolt imákkal, hanem az Úrvacsorának kiszolgáltatásánál főként arra törekedett, hogy a közönséget a krisztusi hit magaságára és meghatottságban nyilvánuló buzgóságra emelje. — Egyik igen megkapó rendszabályt honosított meg az apagyi templomban; t. i. Úrvacsora alkalmával az egyházközség résztvevő hajadonai külön padosorban ültek, külön járultak az Úr asztalához s ilyenkor ők maguk is külön énekelve járták azt körül, rendszerint a 64-ik dicséret 12., 13., 14 és 15-ik verseinek magasztos hangjai mellett; midőn pedig a lelkész maga vette a szent jegyeket, eg} régi, ma már nem használt éneket énekeltek a leányok, aminek szövege így hangzott:

„Nyílj meg” szentek szenté
Mert az Úr felkentje
Állott az Úr oltáránál,
Most áldozik magáért
És nyájának juháért
Könyörög a Jehovának”.

Ezt az éneket a XXVI-ik zsoltár dallamára énekelte a hajadonok kara.

Már maga az a körülmény, hogy az egyházközönség ártatlan hajadonai ily megkülönböztetéssel részesültek a szent jegyekben, nemcsak a buzgó áhítatot fokozta, hanem a nép erkölcsi éleire is kihatással volt, mert melyik fiatal ne tartott volna attól, hogy valamely erkölcsi hollás folytán a leánykából kirekesztessék.

A kenyér és bor kiszolgáltatásánál azt a methodust követte Harsányi Sámuel, hogy nem a közönség járul sorban az Úr asztalához, hanem a lelkész a körül felállott megfelelő csoporthoz maga vitte el és osztotta szét a szent jegyeket, ezzel is hasonlatosságot keresve az Úr utolsó vacsorájához. Közben állandóan a szentírás szavait idézte, ezzel oly meghatóvá tette a szertartást, hogy az abban résztvevők valóban üdvösséget éreztek.

Az új házaspárokat mindig a templomban eskette össze s előttük az élettapasztalatokból vont népies hangon tartott oly mélyen szántó, bölcsészeti oktatásokat, amelyeket azok egész életükben számontartva, meghasonlás úgyszólván sohasem jött létre az általa összeadott házaspárok között.

Harsányi Sámuel mindig magyar ruhában járt, még Olaszországban is zsinóros, magyaros öltözetben jelent meg a társadalomban, ellenben az isteniszteletre már papi talárt húzott fel és ezt a szokását mindvégig megtartotta.

Jóllehet 7 nyelven beszélt, ez a magyar zamatü nyelvezeten nem érzett meg. Prédikációit inég idősebb korában is maga készítette vagy fordította német prédikátorok beszédeit s azok igen sokszor arattak a közönségnél nagy tetszést; toasztjai pedig, egyes ünnepélyeken, rendszerint találó fordulataikkal hatottaké

Mint már említém, 1885 január 12-én hunyt el Harsányi Sámuel és pedig! életének 77-ik évében, papságának 51-ik esztendejében. A Gondviselés azonban hányatott élete végén mégis részesítette egy igen nagy kegyben.

A leírottakból is következtethető, hogy mily rajongó vonzalommal, tisztelettel és becsüléssel viseltetett a külföldről hozott, érdemes nő iránt, kit Isten élte megosztóján rendelt. A jó Isten szerető gondja nyilvánult meg tehát egyik legbuzgóbb

szolgája iránt akkor, amidőn a szeretett nő váratlan elhunyt okozta fájdalomtól őt megkímélte. Az történt ugyanis, hogy a már hónapok óta fekvő beteg lelkészi ápoló áldott nő 1885 január 3-án hirtelen és váratlanul jobblétre szenderült s erről a már akkor állandóan önkívületben fekvő férj mitsem tudva, imádott nejét 8 nap múlva követte az örök hazába.

BEFEJEZÉS.

Íme, ilyen mozgalmas élet után, ilyen tragikus véget ért az első magyar református tábori lelkész, a trónnak, hazájának hű fia, egyházának hű szolgája, a társadalomnak érdemes tagja; szegényen kezdte, szegényen végezte, aközbeeső fényes életpálya csak, mint meteor sugázik le s róla, ha ércből és márványból nincs is emlék az apagyí kis egyszerű sírkertben, legyenek e sorok emlékeztető és példaadásra buzdító.

Kassa, 1915 május hó 15-én.

Harsányi Gusztáv,
kassai kir. ítélő táblai bíró.

Utólagosan kiegészített jegyzetek.

Ezt az emlékiratot még a nagy háborút megelőző években kezdettem megírni és az 1915-ik évben fejeztem be, amikor még a sokszor túlhajtott lojalitás és szigorú censura sok igazságot kitörült volna. Minthogy időközben a viszonyok sok részben változtak, utólag jegyzem fel a következőket.

Harsányi Sámuel sohasem tudta elfeledni a bécsi Camarilla mostoha elbánását, majd üldözését; igen jól ismerte ennek titkos rugóit, köztük a Clerus önzését. Haláláig azt a nézetet vallotta, hogy a szabadságnak és ezzel együtt az emberiség boldogulásának legfőbb akadályai az osztrák Camarilla és a vele kezeltfogó, a magyarságnak régi ellensége gyanánt ismert Clericalismus; ez utóbbi fogalom alatt nem értete a magyar érzelmű catholikus papságot, ezek között igen sokkal személyes baráti viszonyít tartott fenn.

Társaságokban csaknem mindig toasztozott és ilyenkor többször így fejezte be: „Adjon isten háborúí”. Mikor meg-

kérdezték, mi okból kívánja azt, azt felelte, hogy a népek szabadságát minden időben a zsarnokság elleni küzdelmek mozgították előbbre! Azt is hangoztatta: „Azt szeretném, hogy ahány csillag van az égen, mindegyikből egy ágyú hullana le, amiket mind a bécsi önkényuralom ellen szegeznék”. S hogy ez mennyire alapos óhajtás volt, mutatják a következmények, mert ha a bécsi terjeszkedési mánia meg nem szállja Bosznia-Hercegovinát, a sarejavói merénylet s ezt követő világháború élni áradt volna.

Harsányi Sámuel már 50 év előtt ébredő magyar volt. Sok tapasztalatot szerzett az orosz területekről és Galíciából, Bereg-, Ung-, Szabolcs megyékbe beözönlőit pajeszes fajnak a magyarságra veszélyes szerepléséről, akik előbb csak, mint házalók, liátonhordók, korcsmárosok, boltocskákból árusító vándorkereskedők, csont-, rongy- és borszedők, később székgyazdák és árendások, majd nagybérlok miként hálózták be a jóhiszemű, türelmes és egyenlő jogokat adó magyarságot? A korlátnélküli kamatszédési jog nagy tőkék urává tette a mindinkább elszaporodó és terjeszkedő, idegenből jött zsidókat, aki előbb a kissé könnyelmű földesúri rendet (mely hazája sorsa felett laetargiába esett), majd a kevésbé művelt és ellentállani képtelen úrbériséget, a paraszt gazdákat zsákmányolták ki, úgy, hogy amikor a magyar törvényhozás 1877-ben a törvényes kamat kötelezettségét rendelte el, már késő volt, mert a magyar földnek nagyrésze egy, mindég a hatalom háta mögé búvó s érdekszerint hazafit mulató, idegen, bevándorolt fajnak maratlékává lett.

Ezeket Harsányi Sámuel látnoki tudással előre megjósolta és a zsidói: iránti ellenszenve abban is kifejezésre jutott, hogy még a leggazdagabb zsidó földesurat is csak per „szomszéd” szólíttatta. Egyik-másik jóézésű zsidóval azonban még így is türelmes volt.

Azonban lehet-é az előbbin csodálkozni, ha mint tényt állapíthatom meg, hogy míg 1861-ben a Harsányi Sámuel apagyi református lelkész évi jövedelme a terményekben, készpénzben és lelkészi föld hozamában a 2000 frtot is meghaladta, 1885-ben bekövetkezett halálakor össz évi jövedelme nem haladta túl a 400 frtot, amit az egyik ottani nagybirtokos által a

lelkészi telekre állandóan rábocsátott vadvizek miatt nagyrészen terméketlenné vált tagért haszonbérben kapott. Mert a községben volt és egyházi adót fizető sok-sok úri családot, majd az úrbéres gazdákat is a nevezett nagybirtokos 24 év alatt földönfutókká tette. S ez így ment Szabolcs vármegyének igen-igen sok községében.

Vajha legalább is a 70-es években ébredtek volna fel a magyarok. Sok minden másként történt volna.

Harsányi Sámuel apagyai református lelkész sohasem vágyott az esperesi székbe, habár ezt a kitüntetést, múltja és nagy képzettségével párosult rendkívül energiája mellett sokak szerint megérdemelte volna. Azt azonban a talán erélyes vezéreltetől tartó paplársai sem tagadhatták meg tőle, hogy évtizedeken át egyházmegyei tanácsbíró gyanánt tiszteljék. Ebben a működésében nagy szeretettel szokott volt az ú. n. Spártákba, egy-egy magaválasztotta fiatal pappal, Canonica visilatióra eljárni. Rendszerint téli időben, januárban indult el a spártába és a községeket sorba járván, nemcsak a lelkészek és tanítók sorsának, tevékenységüknek, a hívek lelkiépületeinek szorgoskodó tanulmányozása körül, különösen ott, ahol torzsalkodásokat talált, békítő és meggyőző befolyással segített, hanem különösen a népiskolákat vizsgálta nagy alaposággal és jaj volt az olyan néptanítónak, akinél hanyagságot, pláne — szerencsére ritkán — korhelységet észlelt és ebből folyóan az iskolás gyermekek tudatlanságát tapasztalta.

Λ tanítókat rendszerint „mester”-eknek titulálta, mindég megvilágítva azt, hogy a legfenségesebb mesterhez, az Úr Jézus Krisztushoz igyekezzenek, a lehetőséghez képest, emelkedni és szüntelenül tanítani. Mert a tudomány világosságot teremt.

Ennekaz volt aztán a következménye, hogy amikor az egyházak értesítést kaptak arról, hogy Nt. Harsányi Sámuel lesz a vizitátor, ettől fogva az „iskolamesternek” kora reggeltől késő délutánig buzgólkodtak az egyház veteményes kertjében, hogy a visitorator úr megfelelő eredményt találjon. S ha aztán valamelyik iskolamesternek kitűnő iskolája volt, azt Harsányi Sámuel úgy az egyházmegyei gyűléseken, mint a kir. tanfelügyelők előtt is a leghatékonyabban pártfogolta, jobb ecelésiáikba jutását kieszközölte.

Mindezekkel a magyar népnek vallásos, erkölcsös, helyes gondolkozásra ébresztésében és a veszedelmekkel szemben nagyobb ellentálló képességre juttatásában tevékenykedett.

A felsőszabolcsi egyházmegye akkoriban 92 református egyházközségből állott s ezek több canonica visitatiós spártára oszlottak.

Harsányi Sámuel rendkívül erős dohányos lévén, a legnagyobb előszeretettel a tiszaháti, tréfásan u. n. dohányos spártát szokta volt választani, ahol aztán a tiszteletes urak és tanítók annyira megtömték a szánkáját jófajta tiszaháti dohány-csomagokkal, hogy a kocsisnak néha útközben is haza kellett térni a dohányval teli szánkával. (T. i. januárban többnyire szánkaútak voltak.)

Most a/tán a fináncok beavatkozása okozott a nagy tiszteletű úrnak gondot. Az állam ellen ezt az egyetlen kihágását rendszerint azzal mentette a vele tréfálok előtt, hogy a dohány-jövedéket az átkos Bach-korszak találta fel, már ezért is gyűlöletes minden igaz magyar előtt. De másrészt nem tudta igazságosnak és jogosnak elfogadni, hogy amit a föld ura isten kegyelméből termel, azt tiltva legyen élvezni! Szerinte, ha már az országnak szüksége van erre a bevételre, miért nem adóztatja meg a dohányt, mint terményt, a lábán? — hisz így semmit sem lehet eltitkolni és a polgárság nem volna kénytelen — a rossz trafiktól való félelmében a dohánycsempészsre vetemedni.

Ez az eszme egy időben tért is hódított, amikor Magyarországon a földdel bíróknak saját szükségleteikre termelést engedtek. Azonban ez így elhibázott volt, a nem termelők tovább csempészték és a Harsányi Sámuel gazdasági elmélete mindvégig, sőt máig is mellőzve van.

A pénzügyőrség azonban mindvégig kíméletes volt az érdemes ősz lelkész iránt, soha sem kutattak nála; pedig bizony tudták, hogy a templom padján sok szűzdohány rejtőzik.

Annál több baja volt az adóvégrehajtókkal! Az egyházi ú. n. lelkészi földek után nem az egyház fizette az állami és községi adókat, hanem azt a legtöbb községben a belhivatalnokokra kényszerítették. Minthogy pedig a vadvizessé vált apagyí lelkészi tag alig termelt valamit, a lelkésznek nem volt miből a nagy adót fizetnie, s így gyakran viziteltek az állami

végrehajtották. Ennek a kellemetlen ösmeretségnek aztán úgy szakadt rendszerint vége, hogy Harsányi Sámuel vagy a pénzügyintézetektől, vagy az egyházmegyei pénztárból vett fel kölcsönöket s úgy fizetgette ki nagy nehezen az adót! Ennek a szerencsétlen pénzügyi gazdálkodásnak utoljára is az a szomorú eredménye lett, hogy halálakor — önhibáján kívül — adóságokat hagyott az utódaira, akik azt az apa becsületét megőrizni akarva, — mind kiegyenlíthették.

Harsányi Sámuel egész életében a tiszta kálvini rítushoz ragaszkodott, a babonáknak és misztikus szokásoknak ellensége volt; nagyon meglepte tehát 1861. év utolsó estélyen az Apagyon tapasztalt népszokás.

A mondott napon d. u. ünnepélyes istentiszteletet tartott, amely alkalommal a zsúfolásig lett templomban elbúcsúzott az ó-esztendőttől s kérte Isten áldását az új-évre.

Alig zárultak be az Isten házának ajtai és széledt, el a közönség, — a község utcáin felhangzott egy különös zaj, csengők, kis- és nagykolompok, tülkök, dudák hangzavarába sűrű ostorpattogások vegyültek, majd mindezek a falu közepén lévő piacra tolongó legények, kamaszok és gyermekek serege által fokozottan hangzavarrá téve, olt forogtak és zajongtak.

A lelkész, ki ilyet sem a külföldön, sem előző ekklezsiáiban nem tapasztalt, annál inkább felháborodott, mert már akkor az új-évi prédikációra készülve, csendet óhajtott volna.

Egyelőre mit sem tehetett a zajongó ifjúság ellen, másnap azonban már a szószékről is megróvta, majd a községi, előljáróságnál is panaszt tett; ezek azonban csak a vállukat vonogatták, mondva, hogy régi népszokás. Azt azonban elösmerték, hogy kész veszedelem, mert előző évben egy földbirtokos lovai elragadták, a kocsin ülők az árokba forduló szekérral súlyosan megsérültek.

A következő évben megismétlődött az ó-év kiharangozása, kicsérgetése; akkor a lelkész a közigazgatási hatóságokhoz fordult s bár ezek küldtek is néhány pandúrt, — nem lett sikere, mert a gyerkőcök meg-megszalajtvá, hol itt, hol ott zajogtak.

Ez az állapot éveken át így tartott, de mindinkább eny-

hült, úgy, hogy mikor 1884. év végső napján a lelkész már súlyos betegen letargiában feküdt, — az ó-esztendei pogányszokás elmaradt. S azóta talán nem s ismétlődik. Most olvasom Ecsedi István írótól, hogy ilyen népszokás Hajdúszoboszlón ma is van, annak emlékére, hogy 1666-ban ezzel riasztották el a rabló törökcsapatot.

Ezekkel a kiegészítésekkel kívántam még ezt a kis művet megtoldani annak az illusztrálására, hogy a magyar református egyetemes egyháznak lelkészei közül a legértékesebb egyének is milyen mostoha sorsban részesültek a régebbi időkben, hogy így is még jobban kidomborodjék az a tantétel, hogy minél közelebb jutott az egyház szolgája a Megváltó magasztos elveihez, annál inkább hasonlított az üdvözítő sorsához, szegényül és sokszor üldözötteen kellett életpályáját lefolytatnia.

Hála a minden kegyelem forrásának, ezek az állapotok ma már hazánkban is megjavultak.

Kelt Debrecen, 1926 január hó.

Harsányi Gusztáv,
curiai bíró.